

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

мр Снежана Р. Вуковић

**ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У
КОНТЕКСТУ
ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И
СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2015.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Snežana R. Vuković

**PARENTING STYLE IN THE CONTEXT
OF FAMILY FUNCTIONING AND
PARENTAL STRESS**

Doctoral dissertation

Niš, 2015.

Ментор: др Марина Матејевић, редовни професор, Филозофски факултет,
Департман за педагогију, Универзитет у Нишу

Чланови комисије :

проф. др Бранко Јовановић, редовни професор Филозофског факултета,
Универзитет у Приштини са седиштем у Косовској Митровици

проф. др Јелисавета Тодоровић, редовни професор, Филозофски факултет,
Департман за психологију, Универзитет у Нишу

др Јелена Максимовић, доцент, Филозофски факултет, Департман за
педагогију, Универзитет у Нишу

др Весна Анђелковић, ванредни професор, Филозофски факултет,
Департман за психологију, Универзитет у Нишу

Датум и место одбране: _____

ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У КОНТЕКСТУ ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ

Резиме:

Рад се бави проблемом повезаности васпитног стила родитеља, функционалности породице и стреса родитељске улоге. Проблему се приступа са позиција системског приступа који сагледава породицу као систем у оквиру кога се успостављају интеракције између партнерског, родитељског и дечјег субсистема. Обрасци породичног функционисања се разјашњавају преко димензија кохезивности и флексибилности, а васпитни стил родитеља преко афективне димензије и димензије контроле.

Истраживање је организовано са циљем да се утврди повезаност између васпитног стила родитеља, образаца породичног функционисања и стреса родитељске улоге. С обзиром на природу проблема, у истраживању је примењена дескриптивна метода, скалирање као истраживачка техника и скале као инструменти ове истраживачке технике. За утврђивање васпитног стила родитеља коришћена је скала The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire – PSQD (Robinson, C. C. Mandleco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H., 2001), а за процену доживљаја стреса родитељске улоге коришћена је скала The Parental Stress Scale (Berry, J. O. & Jones, W. H., 1995). За процену породичне функционалности коришћена је скала FACES IV (Family Adaptation and Cohesion Scales IV, Olson & Gorall & Tiesel, 2005). Субјекти у истраживању су били родитељи и њихова деца. Испитане су 164 породице, укупно 492 испитаника у истраживању, од чега 50 породица из Београда и 114 из Крушевца, а свих 164 ученика јесу узраста од 12 до 18 година.

Резултати истраживања који се налазе у емпиријском делу рада, указују да су дисфункционални обрасци породичног функционисања предиктори стреса родитељске улоге, чиме се потврђује системска перспектива која је полазиште овог истраживања. Обрасци породичног функционисања се рефлектују на стрес родитељске улоге, а стрес родитељске улоге утиче на васпитни стил родитеља. Налаз целог истраживања јесте да

функционални или дисфункционални породични односи, као и постојање или непостојање доживљаја стреса родитељске улоге у великој мери одређују васпитни стил, док социодемографски параметри томе значајно не доприносе. Ауторитарни васпитни стил оца и мајке је повезан са дисфункционалним обрасцима породичног функционисања и интензивнијим доживљајем стреса родитељске улоге, док је ауторитативни васпитни стил оба родитеља повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу и није у позитивној корелацији са доживљајем стреса родитељске улоге. Налази овог истраживања указују да функционални или дисфункционални породични односи, као и постојање или непостојање доживљаја стреса родитељске улоге, у великој мери одређују васпитни стил, чиме се потврђује системска перспектива. Предиктори васпитног стила родитеља су обрасци породичног функционисања, као и стрес родитељске улоге, чиме смо потврдили општу хипотезу овог истраживања и Олсонов модел у коме се функционалност породичних односа одражава на стрес родитељске улоге, а заједно се рефлектује на васпитни стил родитеља.

Кључне речи: Васпитни стилови, Обрасци породичног функционисања, Стрес, Стрес родитељске улоге

Научна област : Педагогија

Ужа научна област: Породична педагогија

УДК: 37.018.1.

PARENTING STYLE IN THE CONTEXT OF FAMILY FUNCTIONING AND PARENTAL STRESS

Summary:

The purpose of this paper is to study the parenting styles of parents and their correlation with parental stress, family functioning and own perception of parental role, using a family systems approach by which a family is viewed as a system consisting of a number of subsystems which interact and have a feedback mechanism. Having in mind the nature of the matter, the research used scaling as a research technique and scales as instruments of such research technique. For purposes of determining the parenting styles of parents, the Parenting Styles and Dimensions Questionnaire – PSQD (Robinson, C. C. Mandleco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H. , 2001) scale was used. Also used were the questionnaires measuring both partner's and own parenting style . Evaluation of family dimension and family flexibility has been made using the six scales within FACES IV (Family Adaptability and Cohesion Scales IV), by Olson & Gorall, designed as self-report assessment of Circumplex Model of Marital and Family Systems. The study of parental stress used the Parental Stress Scale (Berry, J. O. & Jones, W. H, 1995). The study sample included a total of 164 families (mother, father, child), with a total number of respondents in the study being 492, among which 50 families were from Belgrade and 114 from Kruševac, with all 164 students being 12 to 18 years of age.

The results of the study presented in the empirical section of the paper show that dysfunctional patterns are the predictors of parental stress, which serves to validate the systems perspective used as basis for this study. The patterns of family functioning are reflected on parental stress, and the parental stress in turn impacts the parenting style. The overall conclusion of the study is that functional and dysfunctional family relations, as well as existence or absence of perception of parental stress, largely determine the parenting style, whereas the sociodemographic parameters do not significantly contribute to it. We have not verified the assumption that fathers and mothers have different levels of stress, or that

mothers exhibit a higher perception of stress. Authoritarian style of the mother is related to the intensity of the stress, and the authoritative parenting style of both parents is related to balanced cohesion and flexibility in parents. Findings of this study show that functional and dysfunctional family relations, as well as existence or absence of perception of parental stress, largely determine the parenting style, which validates the systems perspective. Predictors of parenting style include patterns of family functioning, as well as parental stress, by which we have validated the Olson's model where the family functioning reflects on parental stress and together they reflect on parenting style.

Keywords: Parenting styles, patterns of family functioning, stress, parental stress

Scientific area: Pedagogy

Specific scientific area: Family pedagogy

UDK: 37.018.1.

Посвећено:

*Мили и Марти, мојим дивним ћеркама које волим безусловно.
Оне су ми показале како треба бити храбар у породичним кризама и
тешким данима.*

Мојим родитељима, од којих сам научила како да волим безусловно.

*Захвалност дугујем менторки проф. др М. Матејевић,
професорки др Ј.Тодоровић, др Ј.Максимовић,
професорки др В. Анђелковић и професору др Б. Јовановићу.*

*Захвална сам
на посвећености и подршци коју су ми несебично пружали у процесу
израде овог рада.*

*Захваљујем
и свим учитељима и професорима који су утицали на моје образовање.*

САДРЖАЈ :

УВОД.....	13
ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ.....	17
I ПОРОДИЦА	18
1.1. СИСТЕМСКИ ПРИСТУП ПОРОДИЦИ	22
1.2. ПОРОДИЧНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ – функционална и дисфункционална породица.....	26
1.2.1. Брачно и родитељско функционисање	29
1.2.2. Circumplex model - димензије породичног функционисања	44
II ПОРОДИЧНО ВАСПИТАЊЕ И ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА	57
2.1. ИСТРАЖИВАЊА ВАСПИТНОГ СТИЛА РОДИТЕЉА И ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ.....	71
III СТРЕС РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ И МОДЕЛИ ПОРОДИЧНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА.....	75
3.1.1. Лазарусов модел.....	80
3.1.2. Инструменти за мерење родитељског стреса.....	84
ЕМПИРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ	93
I МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....	94
1.1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА.....	94
1.2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА: Васпитни стилови родитеља у контексту породичне функционалности и стреса родитељске улоге.....	94
1.3. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА: Утврдити повезаност васпитног стила родитеља са обрасцима породичног функционисања, стресом родитељске улоге и социодемографским варијаблама.....	94
1.4. ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА:	95
1.4.1. Утврдити повезаност васпитног стила родитеља са обрасцима породичног функционисања	95

1.4.2.	Утврдити повезаност васпитног стила родитеља са интензитетом стреса родитељске улоге	95
1.4.3.	Утврдити повезаност стреса родитељске улоге са обрасцима породичног функционисања	95
1.4.4.	Утврдити интензитет стреса родитељске улоге адолесцената у зависности од пола родитеља, броја деце у породици, стамбених прилика, материјалних прихода и (не) запослености.....	95
1.5.	ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	95
1.6.	ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА	96
1.6.1.	Поузданост на основу интерне конзистенције употребљених инструмената у истраживању	98
1.7.	УЗОРАК.....	101
1.8.	ОРГАНИЗАЦИЈА И ТОК ИСТРАЖИВАЊА.....	108
II	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА.....	110
2.1.	ПРИКАЗ ДЕСКРИПТИВНИХ СТАТИСТИЧКИХ ПОКАЗАТЕЉА.....	110
2.1.1.	Приказ - Васпитни стил.....	110
2.1.2.	Приказ - FACES IV	114
2.1.3.	Приказ – Стрес родитељске улоге.....	119
2.2.	ДИСТРИБУЦИЈА ОБРАЗАЦА ПОРОДИЧНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА И ВАСПИТНОГ СТИЛА РОДИТЕЉА	122
2.2.1.	Хипотеза 1.	122
2.2.2.	Ауторитарни васпитни стил и стрес родитељске улоге.....	125
2.2.3.	Дисфункционално породично функционисање и стрес.....	130
2.2.4.	Хипотеза 4: Постоји повезаност између стреса родитељске улоге и социодемографских варијабли	134
III	ДИСКУСИЈА ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА	146
1.	Васпитни стилови и обрасци породичног функционисања	146
2.	Ауторитарни васпитни стил и стрес родитељске улоге	150
3.	Дисфункционално породично функционисање и стрес	155
4.	Стрес родитеља и социодемографске варијабле	158
IV	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ИМПЛИКАЦИЈЕ ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА::::	162
V	ЛИТЕРАТУРА:	168
VI	ПРИЛОЗИ : ИНСТРУМЕНТИ КОРИШЋЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ	177

6.1.	ПРИЛОГ 1	177
6.2.	ПРИЛОГ 2	180
6.3.	ПРИЛОГ 3	186
6.4.	ПРИЛОГ 4	190
6.5.	БИОГРАФИЈА	195
6.6.	ИЗЈАВА АУТОРА	197

*„Породица несумњиво симболизује најдубље човекове снове
(снове о безусловној љубави, сигурности, заштићености, стабилности,
интимности, прогресу и успешном напретку),
али и различите страхове
(страхове од неуспеха, напуштања, болести, могућих губитака)“*

Сегал, 1983.

УВОД

Начини васпитања мењали су се упоредо са циљевима, васпитним стилевима и ставовима, али породично васпитање и даље представља фундаменталну вредност коју разматра савремена васпитна пракса. Хуманистичка концепција васпитања у одређивању циљева, садржаја, стратегије и технологије васпитног рада полази од ставова да је онај ко се васпитава уникатна личност, због чега у процесу васпитања треба успостављати односе поштовања, уважавања, поверења и међусобне сарадње, односно односе који су хуманизовани, демократски и партнерски. Због тога је улога васпитача у васпитању од изузетног значаја, а посебно његова педагошка оспособљеност, култура, компетенције и мотивисаност (Јовановић и Вучинић, 2013). Онај ко се васпитава није објекат, већ субјекат у том процесу, чиме процес васпитања постаје још сложенији. У свему томе, постоји и значај школе и њеног окружења за развој свих могућих потенцијала личности детета како би постигло социјализацију и развој који дете води у улогу одговорног грађанина савременог друштва. Зато је и потребна транспарентност васпитног деловања школе и њеног окружења која је каузална у процесу сарадње породице и школе (Илић, М., Николић, Р., Јовановић, Б., 2006).

Генерална скупштина Уједињених нација је 1993. године прогласила датум 15. јуни као Међународни дан породице, чиме је истакла значај породице као основне друштвене заједнице. Према њеним препорукама породица захтева посебну пажњу, захтева помоћ и заштиту како би могла испунити своје одговорности, посебно у ситуацији када је погођена сиромаштвом, инвалидношћу њених чланова, насиљем или сличним утицајима и околностима. Породица захтева додатну подршку за унапређивање услова живота, посебно деце, ценећи њихов најбољи интерес, за ублажавање последица сиромаштва, социјалне искључености и поремећених породичних односа. Овакав став је последица чињенице да породицу схватамо као социјалну групу или субсистем једног ширег социјалног система који представља државу, заједницу, нацију. Породица представља и тачку преламања дешавања ширег система стављајући пред породицу низ захтева које треба да испуни упоредо са

захтевима усмереним на њен развој и развој њених чланова, без обзира на период постојања.

Историјски посматрано, још из периода Француске буржоаске револуције говори се да је породица у кризи. Због тога, утицај који има садашња транзициона криза друштва не можемо сматрати новином, иако је криза довела до великих трансформација породице и представља нашу реалност. Криза друштва имала је за последицу кризу у породичном функционисању која се огледа у већем броју разведених породица, порасту броја породица са једним родитељем, али и у све већем броју случајева насиља у породици, већој незапослености чланова породице¹ и другим исходима који могу утицати на родитељске улоге и васпитне стилове.

Промена улога се сматра важним показатељем промене типа породице од традиционалне ка егалитарној, што јесте тренд промена у коме се креће савремена породица, а њено функционисање зависи и од прилагођености породице друштвеним токовима. У Србији, опадање значаја и заступљености типичног патријархалног обрасца прати се од времена након завршетка Другог светског рата. Савремена истраживања региструју позитивне промене у приказу односа међу половима, али су оне далеко од егалитарних односа. Најзначајнију улогу у превазилажењу традиционалних породичних односа у погледу поделе моћи у породици има промена друштвеног положаја жене. Повећава се број породица у којима родитељи једнако материјално доприносе породици, а значајна промена представља и чињеница да је улога очева у подизању деце постала све значајнија.

Упркос кризи, препозната је резилијентност породице да се бори са породичном кризом која није без последица. Иако родитељско искуство може бити једно од најрадоснијих животних искустава, постоје ситуације када су захтеви и тешкоће толико велики да изазивају свакодневни животни стрес, а брига за правилан дечији развој може бити толико велика да представља могућност да изазове осећање љутње и узнемирености родитеља. Ове тензије су нормалан, неизбежан део породичног живота, а родитељи треба да науче како да се не осећају преплављени њима.

---

¹Број закључених бракова у 2013. години је 36.209, а разведених бракова 8.170, према статистичким подацима. У Србији тренутно постоји 76.000 самохраних родитеља од чега су мајке у 75% родитељи који врше самостално родитељско право (Републички завод за статистику, 2013)

Развој педагошке културе родитеља постаје актуелни циљ данашњег развоја друштва јер закупа пажњу не само научне, већ и шире јавности. Значај образовања родитеља за друштвени развој и напредак истиче се стратешким и програмским активностима земаља, а потврда томе је министарска конференција одржана 2003. године у Лудвигзбургу са темом *Ставови родитеља и породично образовање*. Тада је донет закључак да је неопходно јачање васпитне компетенције родитеља, тако да су многе државе законом уредиле ову област: САД има развијене програме, као и Немачка, Аустрија, Француска и многе друге развијене државе.

У последњем веку се и код нас говори о одговорности породице за васпитне проблеме деце и младих, а васпитање у породици се одвија на начин који представља избор родитеља и који је у складу са опште-друштвеним условима у којима породица остварује своју васпитну улогу. Бројни аутори пишу о савременој породици, међу којима и Р. Николић (Николић, 2010), која наглашава трансформацију у правцу промена односа у породици и начина на који се родитељи односе према деци, указујући на резултате истраживања са студентима који указују „ да промене у савременој породици нису у истом обиму присутне у свим породицама и свим крајевима“, те да је васпитање процес у коме бројни васпитни проблеми имају корене у неадекватном васпитању које су млади добили у својој породици.

Шта се дешава са породичним функционисањем и васпитањем када се родитељи тешко носе са животним и стресом родитељске улоге? У овом раду истражујемо васпитне стилове родитеља који представљају последицу утицаја стреса, породичног функционисања и сопственог доживљаја родитељске улоге, али покушавамо да пронађемо и везу са проблемима са којима се сусреће савремена породица у времену које захтева родитељску будност, посвећеност и умеће у реализацији родитељске улоге.

Рад је теоријско - емпиријског карактера и састављен је из две целине у којима се налази шест делова. У првој целини, у **теоријском делу рада**, дефинисан је појам породице кроз њене функције, фазе животног циклуса породице, разматра се системски приступ породици, њени задаци, психолошко значење функционалне и дисфункционалне породице, а говоримо и о родитељству које садржи следеће елементе: доживљај родитељства, родитељску бригу и васпитни стил, У оквиру контекстуалног модела родитељског стила разматрамо процесни модел Белског (Belsky, 1984) који има основу у Бронфенбренеровој теорији еколошких система и

указује на три извора утицаја на родитељско функционисање, а на основу функционисања сваког од три елемента родитељског система може се проценити могућност појављивања компетентног родитељског функционисања. Значајна пажња је посвећена породичном функционисању које се разматра преко Circumplex modela (Olson, 2000) и разматрању хипотеза које проистичу из овог кружног модела породичних односа, а који се ослања на системски приступ у разматрању породице и њеном функционисању кроз животне циклусе, у вези са комуникационим вештинама, способношћу породице да се мења, као и прихватању екстрема у понашању. У другом делу прве целине разматрали смо проблема савременог породичног васпитања уз помоћ сазнања која представљају део педагошке историје породичног васпитања, будући да историјска проучавања васпитања и васпитних стилова указују на огромне вековне промене у поступцима родитеља. Разматрали смо васпитне стилове родитеља према теоријском концепту Д. Бомрајнд (Baumrind, 1991, према Матејевић и Тодоровић, 2012), која је указала да васпитни стил обухвата два елемента родитељства: прихватање и контролу детета. Објаснили смо три васпитна стила: ауторитарни, ауторитативни и пермисивни стил, као и интегративни модел родитељства. У трећем одељку теоријске целине разматрали смо стрес родитељке улоге и породично функционисање, који смо започели дефиницијом стреса, разматрањем теоријског модела стреса Лазаруса који дефинише појам "суочавања са стресним ситуацијама" и како људи настоје на когнитивном, емоционалном и на плану понашања да умање или савладају спољне или унутрашње захтеве, како рана идентификација стреса у односу између детета и родитеља ублажава родитељски стрес.

Емпиријска целина овог рада представља методолошки приступ проблему, у коме су приказани циљеви, задаци, хипотезе, узорак истраживања, методе и технике које су коришћене, као и начин обраде и анализе података. Представили смо резултате истраживања добијене применом истраживачких техника и инструмената. Закључни део рада садржи закључна разматрања и констатације који произилазе из теоријске разраде проблема и резултата истраживања, као и предлоге за имплементацију резултата истраживања у циљу подизања родитељских компетенција и вештина суочавања са стресом родитељске улоге, обрасцима породичног функционисања и избора адекватних родитељских поступака.

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

I ПОРОДИЦА

Породица представља групу индивидуа које заједнички живе, а које су обједињене крвним сродством или су спојене на основу брачне везе. Са психолошке тачке је битно да породица обезбеђује сигурност, осећање припадања и емоционалну блискост, а постоји алтруизам и брига за друге чланове. Социолошке дисциплине посматрају породицу као основну јединицу друштва и одређују је као историјски променљиву друштвену групу која има своје специфичности у контексту културалних различитости. Подразумевано значење породица јесте да је то друштвена група која има заједничку биолошку, економску, социјалну и васпитну, односно педагошку улогу у друштву.

Спера (Spera, 2005) указује на то да су теорије о томе како се родитељске вредности, циљеви, вештине и ставови преносе са генерације на генерацију, представљале основ за важне филозофске расправе у 17.веку. У свом есеју Џон Лок (John Locke, 1689, према Спера, 2005) је сматрао да су деца рођена као “*tabula rasa*” или празан лист папира на коме родитељи и друштво лако *пишу* и преносе сопствене вредности и уверења деци. Насупрот, томе Жан Жак Русо (Jean Jacques Rousseau, 1762, према Спера, 2005) сматрао је да су деца *урођено добра* и да је на родитељима да сачувају њихове урођене вредности.

У патријархалном типу породичне организације Косовић (Kosović, 1987) наводи економску функцију породице као основну функцију у којој постоји јасна подела рада и изражена хијерархијска организација у којој најстарији мушкарац бива у веома привилегованом положају у односу на друге чланове породице. Хијерархијска структура формирана је на основу биолошких критеријума, старости и пола, у којој је ауторитет уједно и најстарији члан поородице. У патријархалној породици жене су имале најнижи ранг који је укључивао обављање најтежих задатака, а њен положај отежавала су рађања и економска потчињеност, односно зависност. Очување мита о патријархалној, вишегенерацијској породици подразумева игнорисање економских и

социјалних услова жене у породичном систему. Социјално-економске промене су утицале на структуру, односе и породичне функције. Губитак економских функција мења друштвени статус породице. Почетни економски значај се смањује, а породица постаје важна за функционисање појединца. Друштвене промене, између осталог, утичу на смањење породичне кохезије и дају могућност веће индивидуализације чланова.

Савремену породицу карактеришу промене структуре због смањења броја чланова породице јер породицу најчешће чине супружници и њихова деца. Промена улога, настала услед запошљавања жена, доприноси променама у организацији породичног живота и расподели одговорности унутар породице. Жене и даље задржавају улогу мајке и супруге, обављају кључне послове у породици, те се њихов положај у ширем друштвеном контексту не може сматрати једнаким са положајем мушкарца.

Све је видљивије да је породични систем под утицајем социјалних и унутрашњих промена које захтевају прилагођавање на извор промене. Такође, уколико постоји некритичко прихватање промена, могу се пробити границе породичног система, чиме је отежано стварање породичног идентитета, опстанак породичне заједнице и функционалност породичних односа. Животни циклус породице је пут који представља кружна путању развоја, што значи да може укључивати очекиване и неочекиване догађаје у свакој фази развоја. Свака фаза животног циклуса тестира функционалност породице и улазак у нову фазу захтева напор прилагођавања породице и сваког њеног члана. Промена улога, преиспитивање граница и уверења представља здраве одговоре који доводе до стабилизације породице. Дивал и Хил су половином прошлог века осмислили модел у коме постоји осам фаза животног циклуса породице (Duvall & Hill, 1948. према Goldenberg, 2013):

1. *Заснивање партнерске релације* настаје одлуком две особе да живе заједно.

Ова фаза се одликује постављањем унутрашње организације и спољних граница. Партнери носе са собом одлике два система њихових породица порекла који негују различите културне вредности и имају различита очекивања. За партнерство у овој фази значајна је флексибилност у партнерству и способност да се постигне консензус о питањима новца, пријатеља, одржавање куће, заједничког слободног времена. Проблеми у фази развоја породице односе се на успостављање правила, дистрибуција дужности,

проблеми недовољног уважавања различитости, проблеми у вези са формирањем породичних граница.

2. *Породице са веома малом децом* су породице у фази трудноће и рођења првог детета када почињу са родитељском улогом која укључује дистрибуцију неге, ауторитета, моћи и учешће у процесу образовања. У овој фази се дешава емоционално везивање детета за родитеље у првим годинама старости, а проблеми могу настати као сукоби око преузимања одговорности, неспремност за родитељске улоге и због отворености спољних граница породичног система.
3. *Породице са предшколским дететом* представљају развојну фазу која се одликује специфичним задацима који се тичу одојчади у процесу који треба да се одвија у заштићеној и сигурној атмосфери коју родитељи обезбеђују за дете. У овој фази дете пролази кроз значајну фазу психосексуалног развоја на коју родитељи утичу задовољавајући дететове потребе за љубављу.
4. *Породице са школским дететом* су породице у фази када код детета почиње процес социјализације, када стиче радне навике и учи се одговорности. Разлике у ангажовању родитеља могу изазвати тешкоће у прилагођавању детета новим околностима. Односи са екстерним системима и пропустљивошћу породичних граница представљају факторе од којих зависи у којој мери ће спољни утицај школе и ширег друштвеног окружења деловати на породицу. Најчешћи проблеми породице у овој фази животног циклуса су проблеми везани за учење и понашање детета, у вези са школским фобијама, итд. У позадини ових проблема обично су нерешени родитељски или брачни сукоби.
5. *Породице са адолесцентом* представљају фазу животног циклуса породице у којој имају најстарије дете у периоду адолесценције, а тада дете има потребу за већим степеном независности и прихватањем нових вредности изван породице тестирајући границе родитељског ауторитета. Побуна против родитеља омогућује да адолесценти развију сопствени идентитет, али може постати проблем који може бити и наставак емоционалних и развојних проблема који нису решени у претходном периоду. Овај период карактеришу границе, односно

ако су границе сувише затворене и породица не дозвољава продор спољашњих утицаја, породични односи су повезани са крутим и ригидним правилима. Таква породична динамика не дозвољава адекватни развој и диференцијацију младих. Ако породица има превише отворене границе, могуће је некритичко продирање спољних утицаја где породице ризикују да изгубе свој идентитет. Породица овде посебно мора да има развијену способност за промену.

6. *Породице из којих деца одлазе* представљају фазу у развоју породице у којој настаје одвајање деце од родитеља што представља један од најстреснијих догађаја у животу породице. Деца треба да добију дозволу да је напусте, а родитељи да се прилагоде новим улогама.
7. *Постродитељске породице* карактерише развој породичног "празног гнезда" у којем су родитељи сами без деце код куће. После много година, током којих је главна брига била образовање деце, партнери се суочавају са потребом да се поново међусобно прилагођавају новим условима живота, да промене начин комуникације, регулишу блискост и дистанцу у односу.
8. *Породица која стари* је карактеристична за суочавање родитеља са завршеном професионалном каријером која доводи до промена у слици о себи, до суочавања са појавом здравствених проблема и губитком партнера. Старост доприноси социјалној искључености и важно је препознати напоре старих родитеља да се пробију кроз границе породичног система њихове деце у настојању да се укључе у бригу о унуцима.

Свака фаза развоја породице има своје специфичности, а време транзиције из једног животног циклуса у други може представљати извор унутрашњег стреса, јер транзиција захтева промену у начину функционисања породице. У сваком прелазу из фазе у следећу фазу преиспитује се функционалност породичних односа из претходног периода. У овим процесима који су обликовани уверењима и системом вредности претходних генерација, традицијом, поородичним митовима ствара се породична култура која дефинише важна питања породице, укључујући емоционалну везаност и сепарацију чланова.

1.1. СИСТЕМСКИ ПРИСТУП ПОРОДИЦИ

Породица укључује емоционални систем најмање три генерације живих рођака повезаних крвним везама, али и правним и историјским везама. Породица има структуру, хијерархијску организацију, породичне улоге и подсистеме.

У системском породичном приступу не посматра се проблем појединца изоловано, већ се разматра релацијски, трансгенерацијски, у оквиру породице и у односу на друге системе којима породица и појединац припадају, укључујући и културу и друштво. Колеман и сарадници (Coleman, према Бургунд, Хрнчић и Настасић, 2011) сматрају да мултикултурална перспектива подразумева да је понашање индивидуе организовано и заједничко је за људе унутар истог контекста. Системски приступ изучава породицу уз подршку низа психолошких теорија, а породица се посматра кроз компоненте субсистема, било да се ради о партнерском субсистему, родитељском субсистему или субсистему који формирају деца. Са друге стране, породица представља део еколошког супрасистема са којим размењује енергију и информације. Зато морамо посматрати начин функционисања породице кроз разумевање односа субсистема унутар породице, као и односа породице са окружењем. Породица је схваћена као социјална група или субсистем једног ширег социјалног система (заједница, култура, нација, држава) и представља тачку преламања система стављајући пред породицу захтеве који је погађају упоредо са захтевима њеног сопственог развоја и развоја њених чланова (Митић, 1997).

Системски приступ породици уводи циркуларно сагледавање појава у породичном систему чије су компоненте субсистема који се налазе у сталној интеракцији. Механизмом повратне спреге објашњавају се односи између делова система. Појединац који живи у породици јесте члан породичног система и као такав мора да се адаптира на породични систем. У поступцима чланова породице огледају се карактеристике система које садрже ефекте њихових ранијих дејстава. Свака породица временом развија обрасце интеракције који употпуњавају породичну структуру која руководи функционисањем чланова породице, а обрасци исцртавају скалу понашања

чланова породице и олакшавају интеракцију међу њима. Цела породица је живи систем који живи, расте и развија се током времена и функционише у одређеном друштвеном контексту. Она представља више од простог збира свих чланова, односно породица има и нови квалитет. Потребна је животно способна породична структура да би се испунили суштински задаци породице у подржавању индивидуације уз истовремено пружање осећаја припадности и заједништва. Будући да су границе карактеристика сваког система, оне су важне и у породичном систему у коме граница између породице и других система и подсистема у оквиру породице ограничава просторну, временску и емоционалну "територију" породичних односа и правила. Пропустљивост граница одређује како породица дозвољава промене. Породица као систем покушава да одржи непроменљивост, односно стање хомеостазе које је карактеристично за сваки живи организам. Значај трансгенерацијског преноса за функционисање савремене породице огледа се у посвећивању превише пажње одређивању образаца у односима родитељ – дете, наводе Самероф и Фис (Sameroff & Fiese, 1992, према Матејевић и Тасић 2011). Они сматрају да није на одговарајући начин сагледана граница између културних утицаја и индивидуалних односа, а да у оквиру породице постоје различита веровања и обичаји који доприносе формирању породичних вредности које породицу воде кроз живот. Самероф и Фис указују на постојање *породичног кода* кога чине четири компоненте: породичне парадигме, породични митови, породичне приче и породични обичаји и ритуали. Према њиховом мишљењу, породични обичаји и ритуали представљају најважније аспекте самосвести породичног кода. Породични ритуали се могу рангирати од најстилизованијих религијских понашања, до свакодневних образаца као што је поздрављање са посетиоцима, док обичаји и ритуали обележавају почетак и крај живота у породици, регулишу свакодневно понашање, имају регулативну функцију у одређивању улога и унапређивању односа у породици.

Свака породица има своје културне вредности - веровања, обичаје, језик, митове, тајне и правила понашања као скуп норми које утичу на организацију живота појединца и утичу на формирање његовог система вредности. Каква је улога веровања у развоју и одржавању породичних система? Кроз призму веровања негујемо вредности, убеђења, ставове, претпоставке, а то су окидачи емоционалних реакција инспиришући наше одлуке и утичући на наше понашање (Милојковић и сар.1997). Веровања су снажно интегрисана у породични живот и обликују начин функционисања породице. Веровања обликују однос између родитеља и деце, њихова међусобна

очекивања, начин успостављања породичних правила. Она доприносе oseћају повезанosti и организују искуство које омогућава члановима породице да разумеју кризне ситуације. Породице конструишу заједничка веровања о томе како свет функционише и како породица функционише у том свету. Ова заједничка веровања се развијају и потврђују у току животних циклуса породице и кроз трансгенерацијске односе и утичу на породична правила, која управљају породичним животом. Са друге стране, социокултурни аспекти породичне средине, односно, скуп веровања/вредности и социјалних активности чији појавни облик представљају културне норме, као прихваћени стандарди понашања у једном друштву, видљиви су и у свакодневном функционисању породице везаном за школовање деце. Као пример могу послужити стереотипи везани за школовање мушке и женске деце, или пракса делегирања одговорности једном од родитеља за бављење школским активностима детета.

Традиције су конкретни облици кроз које се преноси систем вредности, места за одржавање породичне везе и начин да се изрази емоционално присуство. Свака породица има посебан језик који представља језичке комуникације, специфичан за те породице. Породични митови представљају приче о значајним члановима породице, а митови помажу у превазилажењу ситуације која је тешка за породицу. Тајне су забрањене теме везане за инцест, самоубиства члана породице, постојање ванбрачног детета, криминалних активности, полних болести, хомосексуалне оријентације. Митови се трансгенерацијски преносе и имају функцију да задрже непроменљиво стање. Специфични обрасци понашања обликују ставове појединаца, начин размишљања и осећања, став према животу, болести, смрти, сексуалности, раду, одмору и став према животним тешкоћама. Културне вредности породице утврђују питања како се улази у брак, време склапања брака, начин васпитавања деце и уверења о томе шта се сматра прихватљивим понашањем итд.

Према Минућину и Фишмену (Minuchin & Fishman, 1981) породица као систем делује кроз трансакционе обрасце, а они се састоје од поновљених интеракција које утврђују образац понашања у породици. Такви обрасци представљају допуну породичној структури, задуженој за функционисање чланова породице са задацима које имају и осећањем припадности који треба да створи. Породица има три врсте задатака:

- Базичне задатке: обезбеђивање исхране, заштите чланова породице и базичне емоционалне потребе;

- Развојне задатке: односе се на подстицање раста и сазревања чланова породице у свим фазама индивидуалног и породичног развоја;
- Задаци прилагођавања на неочекиване ситуације: развод, болест, смрт али и промене у економском и друштвеном окружењу.

Системски приступ породици сагледава породицу као систем који чине субсистеми који су у интеракцији и поседују механизам повратне спреге. Наши аутори наводе закључке Минућина у којима појединац, осим што може унети сопствени стрес у систем, одговара на стресове чији је извор у другим деловима система. Разумевање баланса између посвећености породици и простора за индивидуални развој, као и баланса између стабилности и промене, значајно је за разумевање функционалности породице (Матејевић и Тодоровић, 2012).

Слично филозофима из претходних векова, педагози и развојни психолози данашњице су заинтересовани за боље разумевање интерактивног процеса социјализације којим родитељи покушавају да пренесу своје вредности, циљеве, вештине и ставове деци. Процес социјализације односи се на начин којим дете, кроз образовање, обуку, посматрање и искуства, стиче вештине, мотиве, ставове и понашања која су потребна за успешну адаптацију на породицу и културу, Спера наводи ставове Паркеа и Буриела (Parke & Buriel, 1998, према Спера, 2005). Процес социјализације је двосмерни процес у коме родитељи преносе поруке својој деци, али њихова деца се разликују у нивоу прихватања, рецептивности и степену преиспитивања ових порука.

1.2. ПОРОДИЧНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ – функционална и дисфункционална породица

Термин "функционални" се обично односи на нешто што је у стању да испуњава своју сврху или функцију, али не можемо направити аналогију и доћи до дефинисања функционалне породице на такав начин, јер процена да ли је породица функционална или то није, зависи од циљева које изабере породица, система вредности, животног циклуса у коме се налази, економских и културних потреба. Јасно је да функционалност породице зависи од односа који постоје између чланова породице, али и односа између породице и друштва. Примарни друштвени задатак породице је да обезбеди социјализацију и хуманизацију човека, развија особине личности које ће омогућити добру прилагодљивост. Сви аутори који су проучавали функционалност породице истичу да функционална породица треба да има и јак родитељски савез. Родитељи користе ауторитет заснован на зрелости, са разумевањем, поштовањем, сарадњом и узајамно топлим односима. Функционалност породица, у великој мери одређује и кохезија, заједнички дом, комуникација између чланова породице и интеракција између генерација.

Психолошко значење **функционалне породице**, према Голднер-Вуков (Goldner-Vukov, 1988), јесте да је то заједница у којој постоји осећај припадности и солидарности. Јасна породична правила, непоремећене генерацијске границе и стил који подстиче удруживање, дозвољавају да чланови породице имају своју индивидуалност и способност да одреде блискост и дистанцу, да могу поднети неслагање и несигурност, слободно и спонтано комуницирају и прихватају разлике. Хумор, нежност и пажња су саставни део здраве породичне атмосфере, а о сукобима се отворено говори како би се идентификовали и решили (Goldner-Vukov, 1988). У здравој, функционалној породици постоје пропустљиве границе, а њени чланови имају слободу избора повремених улога, које нису ригидно дефинисане полном припадношћу. На пример, мајка би се могла посветити каријери, а да то не изазове негативну реакцију породице и шире друштвене средине. Флексибилности родних улога на тај начин омогућава превазилажење доминантне патријархалне културе (Бургунд, Хрнчић и Настасић, 2011).

Функционалну породицу карактеришу везе између чланова заједнице који се одликују поверењем, интимношћу, узајамном бригом и подршком У таквој породици постоји баланс између аутономије и узајамности, где постоји поштовање индивидуалности и интимности. У функционалној породици присутна је нега, социјализација деце и брига о другим рањивим члановима породице, организациона стабилност, са јасним улогама и границама, прилагодљивост, капацитет за промене и флексибилност у односу на унутрашње и спољашње захтеве за променом и ефикасним суочавањем са стресом, отворена, јасна и топла комуникација, ефикасно и креативно решавање проблема, преговарање и стратегија у решавању сукоба, без појаве симптома. Функционална породица има свој систем веровања, етичких вредности и адекватне ресурсе који јој дају економску сигурност, психо-социјалну подршку кроз мрежу породице и пријатеља, заједнице и ширег друштвеног система.

Наведена дефиниција функционалних породица, према Голднер-Вуков, треба да садржи и способност породице да расте и поред свих проблема са којима се суочава. Здрава породица тражи да прошири своја искуства, има ресурсе да реши своје проблеме, поседује радост и способност хумора (Keith, 1987, према Бургунд и сар., 2011).

Када дефинишемо **дисфункционалну породицу** можемо направити аналогију са термином "нефункционално" који се односи на нешто што ради погрешно или не функционише. Дисфункционална породица представља породицу у којој постоје крајности у везама између чланова, тако да нема граница између чланова или су чланови веома удаљени једни од других. Дисфункционална породица је најчешће изолована од спољашњег света без јасно формираног породичног идентитета са непроменљивим и строгим правилима или су границе толико отворене да некритички прихватају све што долази из спољног света. Комуникација може бити конфузна и контрадикторна, а поруке се не слушају или не прихватају .

Свака породица има своја правила понашања, при чему су нека правила јасна, а нека подразумевајућа, имплицитна, која одређују породичне улоге. Правила имају функцију да појасне и појачају улоге и да заштите диференцијацију система (Barker, 1992, према Тодоровић и Симић, 2013). Уверења која везујемо за остварење одређених правила и улога често нису експлицитна и више су формирана породичном традицијом, која потиче из породице порекла, као и личним очекивањима и проценама.

О значају породичних правила говоре и резултати истраживања које је реализовано са циљем утврђивања повезаности перцепције деце, квалитета живота и породичних улога, а који показују да се темељне потребе деце за пажњом, сигурношћу, независношћу, блискошћу, дружењем и јасно дефинисаним правилима, схватају као важни од стране родитеља из узорка који живе у турбулентном социјално-економском тренутку у Србији. Томе највише доприноси задовољство улогом родитеља и друштвених односа (Анђелковић, Видановић и Хедрих, 2012). Исти аутори указују да жене, запослени и млађи испитаници имају вишу перцепцију важности потреба деце, а међу њима и потребу за јасно дефинисаним правилима.

Породичне улоге су производ личних и срединских фактора, те су одређене полом, традицијом и културом и подложне су променама. Породица је урођена у друштвени миле у коме њени чланови живе, због чега је важно имати у виду да породица, као и појединац, не могу бити сагледани независно од друштвеног окружења и историјског времена. Улоге у породици су се мењале у зависности од друштвеног и историјског контекста и различите су у традиционалној, патријархалној и савременој породици. У традиционалној породици подела улога се вршила према полу и узрасту, у патријархалној отац је имао најважнију улогу тј. економску улогу како би материјално обезбедио породицу, као и улогу да одржава социјалне везе са спољним светом, док се жена стара о деци и највећи део времена проводи у кући.

У савременој породици подела улога треба да буде егалитарна и у складу са личним способностима и склоностима. Системски приступ породици узима у обзир и расподелу улога и сазнања из различитих наука, педагогије, социологије, антропологије, неуропсихологије. Има мишљења да моћ и хијерархија у породици играју значајну улогу у разумевању организационих процеса (Драгишић - Лабаш, 2002), а повратак на традиционалну расподелу улога у којој је мушкарац доминантан, може представљати начин да породица одоли дубоким друштвеним променама, које долазе са индустријализацијом, урбанизацијом и транзицијом. Неки аутори наводе да мушкарац у нуклеарној породици преузима улогу хранитеља, а жена преузима експресивну улогу организатора и емоционалног стабилизатора породице (Parsons, према Драгишић-Лабаш, 2002), чиме се на изванредан начин оправдава дискриминација полова у оквиру савремене нуклеарне породице. У литератури је препознатљиво да већина социолога данас савремену породицу схвата као афирмацију заједништва и индивидуалности, љубави и солидарности, отворене и јасне комуникације, поделе

улога на основу договора, способности и склоности. Оваквој визији савремене породице одговарају и ставови системских терапеута у погледу функционалних породичних односа (Драгишић-Лабаш, 2002). Функционалну породицу чини снажна и здрава партнерска релација, отворена јасна и топла узајамна комуникација, уважавање граница и индивидуалности, као и флексибилна контрола, односно договарање родитеља и деце. Одрас функционалних односа је и добра комуникација са социјалним окружењем и избегавање изолације. Витакер сматра да здраве породице могу да се одупру притисцима доминантне културе мушкараца (Милојковић и сар. 1997).

И функционалне и дисфункционалне породице управо почињу формирањем брачног система супружника/партнера, а обе категорије представљају веома сложен систем јер уплив праве и перспективе њихових породица порекла.

1.2.1. Брачно и родитељско функционисање

Брак као институција има велику важност, иако се у различитим земљама и историјским раздобљима доживљава различито. Данас су љубав и брак два нераздвојна појма, а тако није било све до почетка двадесетог века. Чудина-Обрадовић и Обрадовић (Ћudina-Obradović и Obradović, 2006) наводе резултате истраживања са брачним партнерима у браковима различитог трајања из којих произилази да у браку постоји и страствена и пријатељска љубав, али и различити начини вољења. Интимност у браку представља специфичан доживљај настао мешањем осећања блискости, присности, разумевања и припадања са партнером, уз осећај поверења и безрезервног давања. Истраживања интимности указују да вербално и невербално понашање међу партнерима повећава њихову интимност уколико је праћено исказивањем љубави. Подручје интимних брачних односа јесте једно од најважнијих за разумевање брачних процеса, посебно квалитета брачних односа и брачне стабилности. Оданост такође добро описује квалитет брачног односа и неки је аутори описују као инвестицију која је већа уколико је брачно задовољство веће. Курдека (Kurdeka, 1997, према Ћudina-Obradović и Obradović, 2006) је понудио дводимензионалну одредницу оданости која се састоји из привлачности партнера и препрека за напуштање партнера.

Како би се откриле карактеристике брачног квалитета, потребно је изучавање ужег, али и ширег контекста који представља скуп објективних варијабли и/или њихов субјективни доживљај варијабли које окружују брачну дијаду. Уже брачно окружење

представљају: структура породице детињства, брачни односи међу родитељима партнера, емоционални односи између брачног партнера и његових родитеља у детињству и деца у браку. Шире брачно окружење представљају варијабле, као што су: рад, економске, политичке и друштвене прилике у којима живи породица.

Економски и животни стрес као варијабле утичу на брак и породицу (Ћудина-Obradović и Obradović, 2006), о чему ће бити речи у одељку који се тиче родитељског стреса. Матејевић и Тодоровић (Матејевић, Тодоровић, 2012) наводе да трансгенерацијски пренос и ригидно постављена правила у примарној породици порекла онемогућавају инкорпорирање субсистема вредности супружника. Функционални породични системи превазилазе економски и животни стрес, те стварају услове за адекватно родитељско функционисање. То је приметно у посматрању са позиција системског приступа када родитељско функционисање не може да се сагледа изван функционисања породичног система и образаца који у њему постоје. Због тога је веома важно да у раду дефинишемо и редефинишемо појам **р о д и т е љ с т в а**. Родитељство садржи следеће елементе: доживљај родитељства, родитељску бригу и васпитни стил (Ћудина-Obradović и Obradović, 2006).

Доживљај родитељства подразумева одлучивање за децу, преузимање и прихватање родитељске улоге, редефинисање властитих циљева, вредности, али и доживљаја сопствене вредности због емоционалног и материјалног улагања, награде у емоционалној вези и доживљаја дететовог успеха и развоја. Друго је родитељска брига коју чине рађање детета, брига и заштита, живот и развој. Треће су намерни поступци и активности које родитељи предузимају да би осигурали све претходне циљеве. Четврто су родитељски васпитни стилови, односно типичне емоционалне прилике родитељства унутар којих се остварује однос између детета и родитеља.

Сви ти односи су приказани у контекстуалном моделу родитељског стила који су предложили Ненси Дарлинг и Лоренц Стајнберг (Darling & Steinberg 1993)

Слика 1: Контекстуални модел родитељског стила, приказ аутора рада

Родитељски доживљај компетенције делује на родитељску слику о себи, на мотивацију за бављење дететом, на однос родитеља према детету, чиме знатно утиче на развој детета. Доживљај родитељства мења и брачно задовољство (Ћудина-Обрадовић и Обрадовић, 2006).

Родитељство се доживљава кроз специфичне улоге мушкарца и жене, препознаје се кроз садржај њиховог понашања, осећаја и доживљавања у односу на децу (према Капор-Стануловић, 1985). Однос између родитеља и детета основни је однос којим започиње социјализација детета, наводи Профаца (Profaca 2002).

У психолошком смислу, родитељство је снажно емоционално искуство. За већину родитеља деца су извор радости. Однос *родитељ - дете* јесте однос безусловне љубави којим се дозвољава асиметрично заједништво: једна страна има осећај да пружа, без захтева за примањем. Раст и развој деце у великој мери је одређен обрасцима родитељског функционисања, а многи аутори сматрају да уколико постоји проблем у партнерском функционисању између родитеља они имају два различита стила у имплементирању контроле. Уколико томе додамо чињеницу да криза у друштвеној средини чини да породица испољава дисфункционалне обрасце породичног функционисања, можемо видети сву сложеност родитељства и повезаност брачног и родитељског функционисања.

У већини студија и ранијих истраживања родитељства испитаници су били искључиво женског пола, односно мајке су представљале узорак у истраживању родитељства. Историјске чињенице говоре да је допринос таквом ставу у развојној психологији дао Болби (Bowly, 1951) који је у извештају Светској здравственој организацији изнео став да отац има само посредан утицај на рани развој детета, обезбеђујући економску сигурност породице и преко емоционалне подршке мајци (Капор-Стануловић, 1985). Последица Болбијевог става представља појаву да се у каснијим истраживањима није испитивала важност оца као родитеља, а ретки подаци који су добијани, а који су говорили о њиховим поступцима, представљали су мајчино виђење оца. Улога оца почела се испитивати од осамдесетих година двадесетог века. До укључивања очеве у истраживања родитељства долази са променом односа у породици и заједничком бригом за дете међу супружницима. Са новијим студијама, које су усмерене на различите аспекте родитељства, дошло је и до ширег разматрања улоге оца. Колико је сагледавање улоге свих чланова породице важно, указују резултати истраживања домаћих аутора који посматрају породицу из системске перспективе. Све већа потреба укључивања оца и већи захтеви у преузимању бриге око деце настају деведесетих због запослености мајке, као и већег броја породица самохраних мајки, па се указује на могући васпитни дефицит одсуства оца. Истраживања која говоре о повезаности квалитета партнерског функционисања на успостављање интеракција између родитеља и деце, започео је Белски (Belsky, 1981) осамдесетих година прошлог века. Касније, Камингс са сарадницима (Cummings, et al. 2002, према Матејевић и Тодоровић, 2012) указује да се релације које родитељи имају у брачном функционисању рефлектују на родитељско функционисање и процес адаптације деце, због чега га треба сматрати димензијом васпитног стила родитеља. Процесни модел указује на компликованост породичног функционисања и указује да брачни односи делују индиректно на родитељство.

Процесни модел Белског (Belsky, 1984) основу има у Бронфенбренеровој теорији еколошких система и указује на три општа извора утицаја на родитељско функционисање:

- а) родитељски онтогенетски корени и лични психолошки ресурси;
- б) дететове индивидуалне карактеристике;
- ц) контекстуални извори стреса и подршке.

Белски тврди да одреднице родитељства које су расветљене у истраживањима о злостављању деце, утичу и на родитељство које није злостављајуће. Родитељство је вишеструко одређено. Карактеристике родитеља, детета и друштвеног контекста нису једнако утицајне у подржавању родитељског функционисања.

а) Развојна историја и личност обликују родитељство посредно, прво делујући на шири контекст у којем постоји однос родитељ - дете. Иако се већина студија темељи на неексперименталним и корелационим истраживањима, Белски (Belsky, 1984.) сматра да постоје докази потребни за разјашњавање процесног модела. Као потврду за то, наводи да брачни односи не делују директно на родитељство, већ преко утицаја тих односа на психолошко стање родитеља. Индивидуалне особине родитеља утичу на родитељство. Рогозин и сарадници (Rogozin et al, према Belsky, 1984) закључују да што је мајка старија, у интеракцији са дететом учествује на позитивнији, стимулативнији и осетљивији начин. Старије адолесценткиње у улози мајке су мање осетљиве и мање се вербално ангажују. Мајке са унутрашњим локусом контроле, бољим контактима са другим особама и активним начином суочавања - показују виши степен топлине у контакту и прихватању детета. Другу групу података представљају истраживања о депресији која показују да стресна искуства одвајања од родитеља које појединац има у свом детињству нису само ризични фактор у етиологији депресије, већ су повезана и са тешкоћама у каснијој бризи за сопствено дете. Истраживања казују да је одбацујући васпитни стил веома неповољан за развој адолесцената, а истраживање са адолесцентима који су склони анксиозности потврђује да имају родитеље са одбацујућим васпитним стилем. Преглед разних истраживања указује на разлике у родитељском понашању очева и мајки. Током читавог детињства и адолесценције мајке проводе више времена са децом него очеви. Осим тога, показало се да очеви и мајке користе различите начине дисциплиновања деце. Мајке су склоније психолошком контролисању детета, тј ономе што се у литератури назива рестриктивност, а очеви чешће контролишу понашање детета него што то раде мајке. Могуће објашњење налази се у процесу идентификације и развоју личности. Очеви који су топли, негујући и укључени, одгајају синове који се идентификују са њима. Неукључени очеви стимулишу компензациони процес

који касније подстиче синове да буду потпуно другачији родитељи од својих очева (Brofenbrenner, 1960, према Belsky, 1984).

б) Индивидуалне карактеристике детета које утичу на родитељско понашање су: темперамент, пол, узраст и способности детета. Белски (Belsky, 1984) наводи да када мајке процењују како њихово тромесечно дете има *тежи* темперамент, мање су у интеракцији с дететом и мање одговарају на плач детета у узрасту детета од три до осам месеци. Дечији утицај на родитељство препознат је од стране развојних психолога, а налази истраживања указују на различите поступке родитеља према девојчицама и дечацима. Русел и Русел (Russell and Russel, 1987, према Keresteš, 1999) утврдили су да очеви и мајке шестогодишње и седмогодишње деце показују више емоционалности у односу с девојчицама, а више доминације и асертивности у односу с дечацима. Поступци родитеља мењају се и са узрастом детета. Управо је Макоби (McCoby, 1983) прегледом истраживања закључила како са одрастањем детета долази до смањивања родитељске контроле над дететовим понашањем, чешће употребе вербалних метода дисциплиновања, већег наглашавања дететове аутономије те мање телесног исказивања љубави и провођења времена са дететом.

Белски (Belsky, 1984) указује на чињеницу да темперамент и друге карактеристике детета саме по себи не обликују родитељско понашање. Међусобни одговори и поклапање између родитеља и детета одређује развој њиховог односа.

в) Контекстуални извори стреса и подршке представљају, према Белском (Belsky, 1984), факторе који као подршка утичу на психолошко стање појединца, а позитивно су повезани са родитељским функционисањем. У случају родитеља, друштвена подршка делује на три начина, осигуравајући: емоционалну подршку, практичну помоћ, као и друштвена очекивања према којима особа усмерава своје понашање. Сваки облик подршке утиче на родитељско понашање непосредно и посредно, односно посредовано другим факторима.

У прилог овом моделу, истраживања су указала на то да је пронађена веза између незапослености и злостављања детета, чиме сугеришу да посао представља извор стреса, али и подршке, према Белском (Belsky,1984). Нека истраживања су навела запосленост мајке као фактор који утиче на квантитет и квалитет понашања оба родитеља. Такође, очекивања од детета су већа кад су оба родитеља запослена. Он наводи преглед студија које налазе да мајке незадовољне својим пословним статусом имају децу која се не развијају оптимално, али да родитељство само по себи може бити фактор ублажавања стресности те ситуације. Многе од добијених веза између посла и родитељства посредоване су утицајем занимања које обављају на личност и психолошко стање родитеља.

Модел, који препоручује Белски, предвиђа могућности родитељског функционисања у свим условима родитељског система. **На основу функционисања сваког од три елемента родитељског система (личности родитеља, подршке, те отежавајућих или неотежавајућих карактеристика детета) може се проценити могућност појављивања компетентног родитељског функционисања.** Исти аутор предвиђа осам могућих ситуација у којима обележја родитељских подсистема показују потпуни варијабилитет. Ако су родитељски лични ресурси делотворни, ако постоји контекстуална подршка и нема ризичних карактеристика детета, родитељско функционисање је најбоље.

У резултатима истраживања Белског (Belsky,1984) пол испитаника, као и пол детета важни су за процене компетентног родитељског функционисања. Резултати истраживања (Матејевић и Тодоровић, 2012) указују да породице у вињетема у којима је главни актер мајка јесу доследно лошије процењене од породица у којима је главни актер отац. Ови налази могу бити повезани са стереотипима који постоје у нашој култури, а односе се на двоструке стандарде, а самим тим и на двоструке критеријуме у процењивању адекватности понашања мушкараца и жена. Постоји тенденција да се понашање мајки критичније процењује због присуства стереотипа да је она одговорна или "крива" за васпитање деце. Стереотип је да се од мајке више очекује јер је *жена и она треба да зна, уме и може* више него очеви. Рекло би се да критичност према поступцима мајки произилази из веће одговорности која јој се приписује за подизање и негу деце и очекивања, да се она у тој улози сналази пратећи матерински инстинкт.

Такође, аутори указују да се компетентно родитељство очева боље процењује него родитељство мајке, као што се неадекватни васпитни поступци очева мање

осуђују него када је у питању мајка. Вероватно су мања очекивања када је у питању васпитни стил очева, јер се чешће среће да су очеви нестрпљиви и ауторитарни, а када испоље ауторитативни, а нарочито пермисивни васпитни стил, онда се то више вреднује. Такође, посматрано из угла породице као система, резултати указују на то да компетентно родитељство очева може бити одраз задовољавајуће партнерске релације, па је с тим у вези и боља оцена породица у којима се отац понаша компетентно у васпитној улози. Студенткиње доследно боље процењују аспекте компетентног родитељства оба родитеља и горе процењују аспекте неадекватног поступања родитеља (ауторитарност и незаинтересованост) у односу на студенте, чије процене нису у тој мери неуједначене. Ови резултати указују да је студенткињама значајне компетентно родитељство, што је повезано са њиховом полном улогом и стереотипима, који су присутни у култури. Постављена хипотеза (Матејевић и Тодоровић, 2012) у великом делу је потврђена у односу на функционалност породичног система и компетентно родитељство. Породично и родитељско функционисање су сложени конструкти и тешко је обухватити све аспекте њиховог узајамног деловања. Резултати које су добили указују да је ауторитарност у родитељском функционисању мање повезана са обрасцима породичног функционисања, односно да се пре може разумети као диспозиција личности, која се у оквиру ауторитарног васпитног стила, изражава кроз субдимезије Принуда, Вербална хостилност, Необјашњавање, а оне доприносе стварању опште климе у породици и дисфункционалном родитељству. Резултати указују на потребу даљег проучавања фактора дисфункционалног родитељства, уз коришћење валиднијих инструмената нарочито, када је реч о пермисивном стилу у васпитању.

Импликације истраживања односе се на потребу даљег проучавања релација између функционалности породице као система и компетентног родитељства. На основу добијених разлика у проценама компетентног родитељства очева и мајки намеће се потреба за даљим истраживањем не само психолошких, већ историјских и друштвених чинилаца који доприносе двојним стандардима у вредновању. Резултати показују да се компетентно родитељство очева боље процењује него компетентност мајки, као што се неадекватни васпитни поступци очева мање осуђују него када је у питању мајка. Двојни стандарди кроз трансгенерацијски пренос омогућавају сопствено одржавање. Предности компетентног родитељства очева су показане различитим истраживањима Ронера и сарадника, али и истраживање које је предмет овог рада даје

допринос томе. Ригидност образаца некомпетентног родитељства очева је такође значајан податак над којим се треба замислити. Ауторитативни васпитни стил очева је повезан са академским постигнућем, а тај стил доприноси емоционалној, социјалној зрелости и бољој друштвеној прилагођености. То су значајни доприноси за појединца и његову породицу, али и за друштво у целини.

Посебан проблем је начин на који друштвени и породични притисак делује на одржавање дисфункционалних образаца породичног функционисања кроз феномен *жртвовања* мајке ради деце. Ако жена, мајка, није спремна да се жртвује, она ће изневерити очекивања и друштвено установљене обрасце понашања у средини и тиме је више одговорна за неуспех родитељства. На тај начин се смањује одговорност, па и заслуга очева за компетентно родитељство. Резултати истраживања указују на велики значај компетентног родитељства очева и мајки, као и потребу подршке породици и родитељима у васпитању.

Ерел и Барман (Erel & Burman, 1995) су деведесетих година анализирали 68 истраживања брачног квалитета и квалитета родитељства и закључили да постоји ефекат *преливања*, односно да се позитивни и негативни проблеми у брачном функционисању рефлектују на родитељско функционисање. Неки аутори говоре о компензаторском моделу где родитељи још више инвестирају у однос са децом када постоје проблеми у брачном функционисању. Сходно томе, други аутори наводе да брачно задовољство умањује квалитет интеракције са децом. Јасно је да су брачни квалитет и родитељство вишезначни конструкти, али су Ерел и Берман (Erel & Burman, 1995) закључили да пол игра улогу у одређивању овог односа, а за мушкарце је утврђена јача асоцијација између брачне неслоге и квалитета родитељства, што је још израженије када је однос очева са ћеркама у питању.

Истраживања породичног и родитељског функционисања су фокусирана на проучавање брачног субсистема и његовог утицаја на дечији субсистем, односно на интеракције између ових субсистема. Литература и истраживања подржавају системску хипотезу о циркуларности и утицају збивања у једном делу система на функционисање у другим деловима система. Брачно функционисање се рефлектује на родитељско функционисање, а родитељско се рефлектује на развој, адаптацију и исходе развоја детета. У наведеним истраживањима и добијеним резултатима присутна је одређена конзистентност која указује да родитељи задовољни својим браком осетљивији, топлији и нежнији у интеракцији са својом децом. Могуће је и да се

обрасци породичног функционисања преносе из једног дела породичног система на успостављање интеракција у другим деловима. Овај механизам функционисања није потврђен једино у ситуацији када је констатовано повлачење једног партнера из брачног конфликта, јер се образац повлачења није поновио и у интеракцији са децом. Тиме се поново потврђује комплексност породичног функционисања и потреба даљег проучавања механизма породичног функционисања.

Сва истраживања потврђују да брачно задовољство промовише добро родитељство. Како је изложио Белски, брачна веза служи као основни извор подршке родитељству. Када родитељи извештавају о већој блискости и отвореној комуникацији у њиховој партнерској релацији, онда је веома велика вероватноћа да ће бити респонзивни за потребе своје деце, те ће бити емпатични и нежни. Програми намењени родитељима односно вештинама родитељства би свакако требали да буду повезани са брачним функционисањем, јер подршка и интервенције на побољшању комуникације у браку представљају инструмент за развој компетентног родитељства.

Џон Готман, као водећи истраживач у области брака описао је кључне факторе који умањују задовољство браком. Он говори о критикама, које подразумевају мишљење, доношење негативних судова и неодобравање супружника. Презир је сличан критици, али укључује намеру да се увреди брачни друг или психички злоставља. Када говоре о стресу родитељства, Црнић и Бот (Crnic & Booth, 1997) указују да родитељско понашање, функционисање породице, удружено са многим аспектима функционисања деце, често показује негативну везу са главним животним стресорима (Hess, 2008).

Лустер и Окагаки (Luster, Okagaki, 1993) наводе више модела повезаности различитих чинилаца с родитељским понашањем. Они сматрају да ће разумевање родитељског понашања бити јасније ако се узму у обзир различити фактори, него ако се сваки разматра издвојено. Аутори приказују неколико начина на које савремене студије истражују вишеструке утицаје којима објашњавају родитељско понашање:

- студије у којима се проучава кумулативни ефекат различитих фактора на родитељско понашање;
- истраживања у којима се испитује модераторски ефекат неке променљиве која утиче на смер повезаности, објашњавајуће и критеријске променљиве (родитељско понашање);

- проучавање медијацијског учинка који нека променљива има у објашњавању повезаности, објашњавајуће и критеријске променљиве;
- студије где се стварају услови у којима се изазивају реакције особе у одређеној околини (појединци креирају услове у којима ће се понашати као родитељи, а услови су контекстуални фактори, па утичу на њихово понашање као родитеља);
- лонгитудиналне студије где искуства различитих врста контекста утичу на појаву родитељског понашања.

У новије време појавили су се специфични модели којима се настоје објаснити свеукупне одреднице родитељског понашања. На основу наведених емпиријских истраживања можемо говорити о повезаности родитељског и брачног функционисања. Доказан је *ефекат преливања*, као и пол који је детерминанта, односно мушкарцима је брачно задовољство значајније за одређивање њихове родитељске компетентности. Остало је још питања, будући да су истраживања рађена најчешће на раном узрасту деце. Дејвис и сарадници (Davies et al. 2004, према Матејевић и Тодоровић, 2012) су утврдили да су у ситуацијама брачног конфликта родитеља на љутњу одраслих дечаци реагују агесијом, а девојчице реагују повлачењем у себе и анксиозношћу, интернализујући проблеме. Коен и Коен (Cowen & Cowen, 2002) су закључили да су у несрећним браковима очеви чешће ауторитарни према девојчицама, а мајке су ауторитарне према деци оба пола подједнако. Приметно је и веће учешће дечака у сукобима родитеља, што се тумачи чињеницом да су они више изложени насиљу. Вилсон и Голман (Wilson & Gottman, 2002) трагају за узроцима трансфера брачне интеракције на дечији развој и указују на међугенерациске коалиције као један од механизма преношења. Системско функционисање је важан ослонац ових механизма који имају три механизма утицаја: моделовање, стрес и родитељско искуство (Матејевић и Тодоровић, 2012):

Моделовање или опонашање представљају директни механизам преношења агесије због емоционалне привржености и асиметричног односа између родитеља и деце где родитељи представљају психолошку величину. Истраживања показују да стварна физичка агесија не мора да постоји, али и да у дезангажованим породицама деца могу бити жртве злостављања. Деца изложена агесији науче да је то прихватљива стратегија за суочавање са неслагањима.

Дететово искуство стреса током родитељског сукоба јесте други механизам где деца на узрасту од годину дана показују знаке узнемирености, односно на старијем узрасту повећано осећање страха, повишене будности, очаја и прикривеног непријатељства. Ове бихејвиоралне и емоционалне реакције изазване су конфликтним породичним ситуацијама. Ефекти утицаја брачног стреса на децу могу се пратити физиолошким мерењима стреса преко откуцаја срца или нивоа хормона стреса у урину детета. Gotman i Кас (Gottman, Katz, 1989, према Матејевић и Тодоровић, 2012) утврдили су да деца из таквих породица имају виши ниво катехоламина у урину и учествују у већој мери у паралелним играма са вршњацима, како би избегли сукобе са другом децом. Вилсон и Голман (Wilson & Gottman, 2002) тврде да деца из породица са родитељским сукобом имају мање капацитета за превладавање стреса а и њихови стилови превладавања нису ефикасни.

Начин на који родитељи обављају родитељску функцију подразумева трећи механизам који се односи на трансфер брачне релације (Wilson & Gottman, 2002), што обухвата недоследно родитељство, распад брака, неефикасно родитељство и брачни конфликт, итд. Недоследно родитељство препознајемо када родитељи нису доследни и ефикасни у васпитним поступцима приликом дисциплиновања деце што може, код слабог праћења дететовог понашања, довести до делинквентног понашања деце, а потврду за то имамо и резултатима истраживањима Петерсона и сарадника, (према Матејевић, Тодоровић, 2012). Оне наводе и истраживања које је реализовао Греч (Grych, 2002) а које указује на негативан однос брак-родитељство у коме је примећено и да се родитељи у конфликтним браковима више инвестирају у родитељске улоге, што може бити основ презаштићивања детета. Такође, студије су показале да се очеви у стабилним браковима адекватније понашају према деци у односу на очеве који су мање задовољни својим браком. Такав резултат није присутан у истраживању понашања мајки, које у ситуацији мањег брачног задовољства постају адекватније према деци.

Белски је (Belsky et al,1991) проучавао повезаност између брачног функционисања и родитељских релација у 100 породица у истраживању, које је трајало од 1. до 3. године живота детета чији се резултати могу тумачити у контексту родитељских граница и успостављања родитељских савеза и коалиција. Испитивани су у другим истраживањима и унутар породично функционисање, социјална и емоционална прилагођеност деце и академско постигнуће синова. Резултати су

указали да је квалитет породичног функционисања повезан са сва три аспекта, односно код мајки је брачно задовољство повезано са породичним функционисањем, код очева са академским постигнућем синова и развојем самоконтроле. Наведено, Коан и Коан (Cowan & Cowan, 2002) сматрају доказом да неефикасно родитељство и проблематична релација у браку представљају факторе ризика за когнитивни, емоционални и социјални развој адолесцената.

До сличних резултата су дошли Камингс и Дејвис (према Матејевић и Тодоровић, 2012) представљајући проблеме у адаптацији деце. Ауторке наводе да су Финшам, а касније Каминг и Дејвис, утврдили везу између брачног задовољства родитеља и касније адаптације деце. Испитивања су показала да су разведени родитељи чешће неусклађени него родитељи у браку, захтеви разведених родитеља нису довољно зрели, родитељи су мање нежни у контакту са децом. Овакво понашање почиње пре развода брака, а интензивира се првих година након развода.

Постоји разлика и између родитеља чији су брачни проблеми резултирали разводом од оних који нису имали тај исход. Хетерингтон (Heterington, према Wilson & Gottman, 2002) је упоређивао разведене породице са оним породицама код којих постоји брачни конфликт и утврдио је да деца из породица са брачним конфликтом показују више екстернализујућих и интернализујућих проблема од деце из разведених породица, имају слабије когнитивне активности, ниже самопоштовање и друштвену одговорност, као и ниске социјалне компетенције. Разлике између деце из разведених породица и породица са брачним конфликтом нису видљиве код прилагођавања деце. Такође, девојчице у прве две године код висококонфликтних и нискоконфликтних разведених родитеља показале су више проблема од оних чији родитељи нису разведени. Испитивање дечака је показало да су дечаци из разведених породица показивали лошије понашање. Закључак, који је Хетерингтон извео, указује да наставак конфликта и после развода дозвољава претпоставку да је боље да се развод није догодио, али да хармоничан однос након развода указује да је већа корист за децу ако су родитељи хармонично разведени.

Нормативни прелази у породицама, односно прелазак на родитељство означавамо као позитивни стрес (eustress). Ту припада и **прво родитељство** које изазива осећање среће али захтева реорганизацију навика, улога и односа. Све то представља потенцијални окидач за конфликтне ситуације и опадање брачне сатисфакције, а може бити присутно и у периоду од трудноће до раног детињства

детета. Коан и Коан (Cowan & Cowan, 2002) су утврдили да ставови родитеља о њиховом браку утичу на квалитет односа са децом, али су јаче асоцијације између родитељства и брачних односа код мушкараца него код жена.

Промене у задовољству браком младих родитеља условљене су степеном сарадње у испуњавању родитељских улога. Белски и Хсај (Belsky, Hsieh, 1998) утврдили су да је проценат сарадничког понашања различит код група младих родитеља који су имали пад брачног задовољства након 10 месеци, у односу на оне чије задовољство браком није умањено након 10 месеци од рођења детета. Постојала је разлика у проценту сарадничког понашања, а не у факторима личности и подели послова. Такође, чести сукоби између супружника могу да утичу на мању подршку у васпитању деце. Супружници са вишим нивоом брачног задовољства су више позитивни, а мање негативни у брачним односима и више хармонични у односу према деци.

Системски приступ породичном функционисању, указује на потребу неких родитеља да децу *увлаче* у сукоб између родитеља, што срећемо у понашању оба родитеља који тиме покушавају да снизе конфликт у партнерској заједници и угрожавају однос родитељ - дете. **Триангулација** је процес којим се сукоб између родитеља преусмерава или избегава укључивањем детета у међугенерациске коалиције, односно савезништва једног родитеља и детета према другом родитељу. У корену је проблем неадекватних граница између родитеља и детета, па можемо срести у дисфункционалним породичним односима ситуацију да дете помаже решавању родитељских брачних односа. Тада се ствара агресија или непријатељско понашање према детету од стране другог родитеља. Студија Кристенсена и Марголина (Christensen, Margolin, према Матејевић и Тодоровић, 2012) указује да овакво маладаптивно понашање детета, где постоји међугенерациска коалиција, утиче на стварање проблема у понашању детета. У основи триангулације, као неадекватног родитељског функционисања, јесте проблем неадекватних граница. Минућин (Minuchin, 1974) је сматрао да триангулација, као начин умањења стреса у брачном конфликту омета дугорочно разрешење кризе. У случајевима недостатка емоционалне блискости између брачних партнера, родитељи могу ставарати међугенерациске савезе унутар породице, односно коалиције са дететом у борби против другог родитеља.

Истраживања су показала да су савези између очева и ћерки који се дешавају у детињству повезани са вишим нивоом депресије и ниским самопоштовањем ћерки у

одраслом добу. Негативан утицај брачног конфликта видљив је и у капацитетима детета да формира позитивне вршњачке односе, на шта указују резултати многих истраживања. Родитељи који су захтевни, директивни и имају висок ниво негативног утицаја, утичу на однос деце са вршњацима. Утврђена је и веза између брачног конфликта и дечије агресивности, а дечија агресивност може бити узрок одбацивању од стране вршњака. Такође, деца чији су родитељи у конфликту ређе позивају вршњаке у свој дом, а примећена је могућност да деца избегавају било какву конфронтацију и сукобе са вршњацима, те њихова игра остаје некада на површном нивоу. Голман и Кац (Gottman & Katz, 1989) су ово објаснили чињеницом да виши нивои игре захтевају већу регулацију емоција и међуљудске сарадње. Регулација емоција, дефинисана као емоционална реактивност, повезана је са брачним конфликтом. Деца су одрасла и интернализовала породичне обрасце суочавања са стресом и сукобима.

Белски (Belsky, 1984) нуди други концептуални оквир који подразумева да су родитељи преокупирани бригама у вези брачне неслоге, умањених могућности да се фокусирају на однос са дететом. Резултати истраживања Коксове (Koks, према Матејевић и Тодоровић, 2012), потврђује да мајке показују већу повезаност тоpline у браку са топлином и осетљивошћу у родитељству, али то није потврђено код очева. Код очева је приметно да топлина у брачним односима утиче на позитивнији став према детету, али није генерално повезана са испуњавањем родитељских улога.

Исте ауторке наводе резултате Грича (Gruch, 2002) да балансиране родитељске улоге, осећање компетентности у улози родитеља и искуство у дисциплиновању деце, представљају елементе који утичу на квалитет брачних односа и стреса родитељске улоге. То је видљивије након узраста од 12 месеци детета, а посебно је приметно код очева. Тиме је Грич показао да квалитет брака утиче на квалитет родитељског односа очева. На основу оваквих налаза појавиле су се тврдње да се неки брачни парови, који су у конфликту, повлаче из родитељске улоге, што представља *ефекат преливања*, који је чешће присутан код мушкараца. Наравно, овакве тврдње не искључују ситуације у којима повлачење од релација са супругом узрокује и већи ангажман са дететом. Белски је акцендовао карактеристике личности родитеља, а Хајнике (Heinicke, према Матејевић и Тодоровић, 2012) је утврдила три карактеристике личности родитеља које доприносе квалитету родитељства: способност адаптације, капацитет за успостављање позитивних релација, односно за емпатију и капацитет за развој.

Међу моделима који се баве породичним функционисањем истиче се Circumplex model (Olson & Gorall 2007; Olson, 2011), који претпоставља три димензије породичног функционисања, а којима су се бавили различити истраживачи.

1.2.2. Circumplex model - димензије породичног функционисања

За даље проучавање и разумевање проблема породичног функционисања важно је проучавање и праћење образаца породичног функционисања. У раду је као теоријски оквир за истраживање карактеристика породице и (не) ефикасног превладавања стреса, који се вероватно одсликава у васпитним стиливима, коришћен Олсонов модел породичних и брачних система. **Circumplex model** Дејвид Олсона (D. Olson, (Olson & Gorall, 2003). У њему је представљено тродимензионално решење презентовања основних типова породице у којем се препознаје ефикасност превладавања нормативних стресора од стране различитих типова породице. Олсон је издвојио три основне димензије које садржи модел: кохезивност, флексибилност (адаптабилност) и комуникацију.

Димензија кохезивности је у овом моделу схваћена као емотивна везаност (приврженост) међу члановима породице која је фокусирана на равнотежу између заједништва и раздвајања, а може бити изражена кроз четири нивоа:

- разједињеност – веома низак ниво кохезивности;
- издвојеност – низак до умерен ниво кохезивности;
- повезаност – умерен до висок ниво кохезивности;
- испреплетеност – веома висок ниво кохезивности.

DIMENSIONS OF COHESION (Olson, 2000)			
ДИМЕНЗИЈЕ КОХЕЗИВНОСТИ			
Разједињеност	Извојеност	Повезаност	Испреплетеност
Ја	Ја -ми	Ја –ми	Ми
Мала блискост	Ниска умерена блискост	Висока блискост	Веома висока блискост
Мала лојалност	Умерена лојалност	Висока лојалност	Веома висока лојалност
Висока независност	Међузависност (више независности)	Међузависност (више зависности)	Висока зависност
Небалансиране	Балансиране	Балансиране	Небалансиране

Слика 2. Димензије кохезивности (Olson, Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.) превод и приказ аутора рада

Иако Олсон указује да је средишњи ниво кохезивности оптималан за функционисање породице, а да су екстреми мање пожељни или непожељни, неки други резултати емпиријских истраживања говоре да што је кохезивност између чланова породице већа, то је функционисање породице оптималније. Уравнотежени породични системи, одвојени и повезани, јесу функционалнији од осталих. Одвојени породични системи поседују одређену емотивну одвојеност, али она није тако екстремна као код необавезних система; њима је такође битно да више свог времена проводе одвојено, али постоји и време проведено заједно, када се доносе заједничке одлуке и када се решавају брачни проблеми; активности и интересовања су углавном различита, али постоје и нека заједничка. У повезаним породичним системима постоји осећање емотивне блискости и оданости брачном другу; време проведено заједно је њима битније од времена проведеног насамо; нагласак је стављен на заједништво. Олсон такође сматра да су неуравнотежени нивои кохезивности на екстремима (врло

ниски или врло високи). Необавезни породични системи често поседују екстремну емотивну одвојеност: чланови ових породичних система веома мало се упуштају у односе са осталим члановима породице, па се код ових особа у великој мери подстиче одвојеност и независност, на рачун блискости и заједништва. За разлику од ових, умрежене породичне системе карактерише осећање емотивне блискости у екстремној мери, као и инсистирање на оданости; појединци су веома зависни једни од других и у сталном су контакту; постоји мањак личне издвојености, а приватни простор је сведен на минимум; енергија ових појединаца је углавном фокусирана унутар породице и постоји врло мали број спољних пријатеља и интересовања.

На основу Circumplex modela, веома висок степен кохезивности (умреженост) и веома низак степен кохезивности (необавезност) могу да представљају проблем функционисање породичног система и остваривање васпитне функције породице. Нека истраживања су показала да је степен емоционалне блискости која постоји са родитељима, веома значајан за психичко здравље адолесцената. У ранијим верзијама модела било је четири нивоа кохезије и адаптабилности, а сада постоје три уравнотежена (балансирана) и два небалансирана (неуравнотежена) нивоа. Основна претпоставка је да три нивоа кохезије, донекле повезани, повезани и веома повезани, чине балансирану кохезију неопходну за оптимално породично функционисање. Екстремне вредности, било ниске било високе, представљају проблематичне нивое за породичне односе у дужем временском периоду. Неуравнотежени нивои кохезије су управо екстреми: претерана умреженост (испреплетеност) и разједињеност. Разједињеност представља екстремну емоционалну сепарацијау, мала је узајамна интеракција међу члановима породице, а велика лична независност и одвојеност. Чланови породице увек се баве оним што је њима појединачно важно, одвојено проводе слободно време и нису кадри да се окрену једни другима, када је потребна подршка у решавању проблема. Са друге стране, умрежени или испреплетени односи представљају екстремну блискост и лојалност. Чланови породице су веома зависни једни од других. Нема приватног простора и постоји недостатак личне сепарације. Све активности су усмерене на породицу и веома је мало пријатеља и интересовања изван породице.

Уравнотежени породични системи који су донекле повезани јесу функционалнији од осталих, сматра Олсон. Ови породични системи поседују одређену емотивну одвојеност, али она није тако екстремна као код разједињених система. Њима

је такође битно да више свог времена проводе одвојено, али постоји и време проведено заједно, када се доносе заједничке одлуке и када се решавају брачни проблеми. Активности и интересовања су углавном различита, али постоје и нека заједничка. У повезаним породичним системима постоји осећање емотивне блискости и оданости брачном другу. Време проведено заједно је њима битније од времена проведеног насамо, односно нагласак је стављен на заједништво.

Насупрот томе, сматра Олсон, неуравнотежени нивои кохезивности су на екстремима (врло ниски или врло високи). Разједињени породични системи често поседују екстремну емотивну одвојеност. Чланови ових породичних система веома мало се упуштају у односе са осталим члановима породице, па се код ових особа у великој мери подстиче одвојеност и независност, на рачун блискости и заједништва.

За разлику од ових, умрежене или испреплетене породичне системе карактерише осећање емотивне блискости у екстремној мери, као и инсистирање на оданости (Митић, 2011). Појединци су веома зависни једни од других и у сталном су контакту. Постоји мањак личне издвојености, а приватни простор је сведен на минимум. Енергија ових појединаца је углавном фокусирана унутар породице и постоји врло мали број “спољних” пријатеља и интересовања.

Димензија флексибилности (или адаптабилности) представља способност и спремност породице да мења своју структуру моћи, односе улога и правила ради сопственог развоја и може имати четири нивоа:

- ригидност – веома низак ниво флексибилности;
- структурисаност – низак до умерен ниво флексибилности;
- флексибилност – умерен до висок ниво флексибилности;
- хаотичност – веома висок ниво флексибилности.

DIMENSIONS OF FLEXIBILITY (Olson, 2000)			
ДИМЕНЗИЈЕ ФЛЕКСИБИЛНОСТИ			
Хаотичност	Флексибилност	Структурисаност	Ригидност
Недостатак лидерства	Подељено вођство	Повремено лидерство	Ауторитарно лидерство
Нестална дисциплина	Демократска дисциплина	Донекле демократска дисциплина	Строга дисциплина
Драматична подела улога	Промена улога повремено	Стабилне улоге	Ретко промењене улоге
Превише промена	Промена када је неопходно	Промена када је захтева	Мало промена
Небалансиране	Балансиране	Балансиране	Небалансиране

Слика 3. Димензије флексибилности (Olson, Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.), превод и приказ аутора рада

Као и за кохезивност, Олсон претпоставља да је за добро породично функционисање оптималан средишњи ниво флексибилности (структурисаност и флексибилност). Флексибилност је у прошлости била дефинисана као количина промене у породичном вођству, у односима међу улогама и у правилима у вези са односима. Нова дефиниција породичне флексибилности је према Олсону (Olson, 2007) квалитет и експресија вођства и организације, односи међу улогама и преговарање. Флексибилност се односи на то како породица уравнотежује стабилност и промену.

Постоји пет нивоа флексибилности:

- екстремно низак ниво- ригидност;
- од ниског до умереног нивоа - блага флексибилност;
- умерен ниво - умерена флексибилност;
- умерен до висок ниво- велика флексибилност;
- екстремно високи ниво- хаотичност.

Породични односи, које одликује неуравнотеженост, имају тенденцију да испољавају превелику ригидност и контролу у односима. Нема преговарања и већину одлука доноси лидер. Улоге су подељене и правила се не мењају. Породични односи које одликује хаотичност имају променљиво или ограничено вођство. Одлуке су импулсивне и непромишљене. Правила су нејасна и мењају се од ситуације до ситуације. Породичним системима је потребна и стабилност и промена, а та способност промене, када се одвија у правом тренутку, одваја функционалне породице од оних других.

Породични системи, које карактерише структурисани однос, имају тенденцију да поседују релативну демократију, у којој постоји одређени степен договарања, који укључује и децу. Улоге су стабилне, а повремено долази и до измене улога. Правила су стриктно наметнута, и постоје врло мале промене у њима.

Породични системи које карактерише флексибилан однос имају подељено лидерство са демократским приступом у доношењу одлука. Договори су отвореног типа и активно укључују децу. Улоге су подељене и када је то неопходно, до њихових промена долази врло лако. Правила се могу мењати и прилагодљива су различитим узрастима. Функционална флексибилност подразумева стабилност која се односи на присуство предвидивих и конзистентних правила, улога и обрасца интеракције. Функционална флексибилност подразумева постојање стабилне структуре и одређених ритуала, при чему постоји и могућност промене – адаптабилност, која подразумева прилагођавање промењеним околностима и развојним императивима у оквиру породичних животних циклуса, нарочито када су кризе у питању.

Функционални породични систем омогућава одржавање стабилности, али и отвара могућности за прилагођавање одређеним животним околностима и потребама чланова породице. Неуравнотежени породични системи нагињу ка томе да буду или

ригидног или хаотичног типа. Ригидни однос је однос у коме је једна особа главна, где она поседује висок степен контроле, договори су лимитирани пошто је већина одлука наметнута од стране вође. Правила се стриктно дефинишу и она се никада не мењају. Хаотичан однос је однос у коме је лидерство нестално или ограничено. Одлуке се доносе импулсивно и о њима се никада довољно не размисли. Улоге су нејасне и често се преносе са једног на другог члана. Хаотичне породичне системе карактерише дезорганизација и некозистентност, улоге су нејасне и променљиве и нема јасних правила. За разлику од њих у ригидним породичним системима је присутна доминантност једног члана, при чему нема преговора, улоге нису дефинисане, а правила су ригидна.

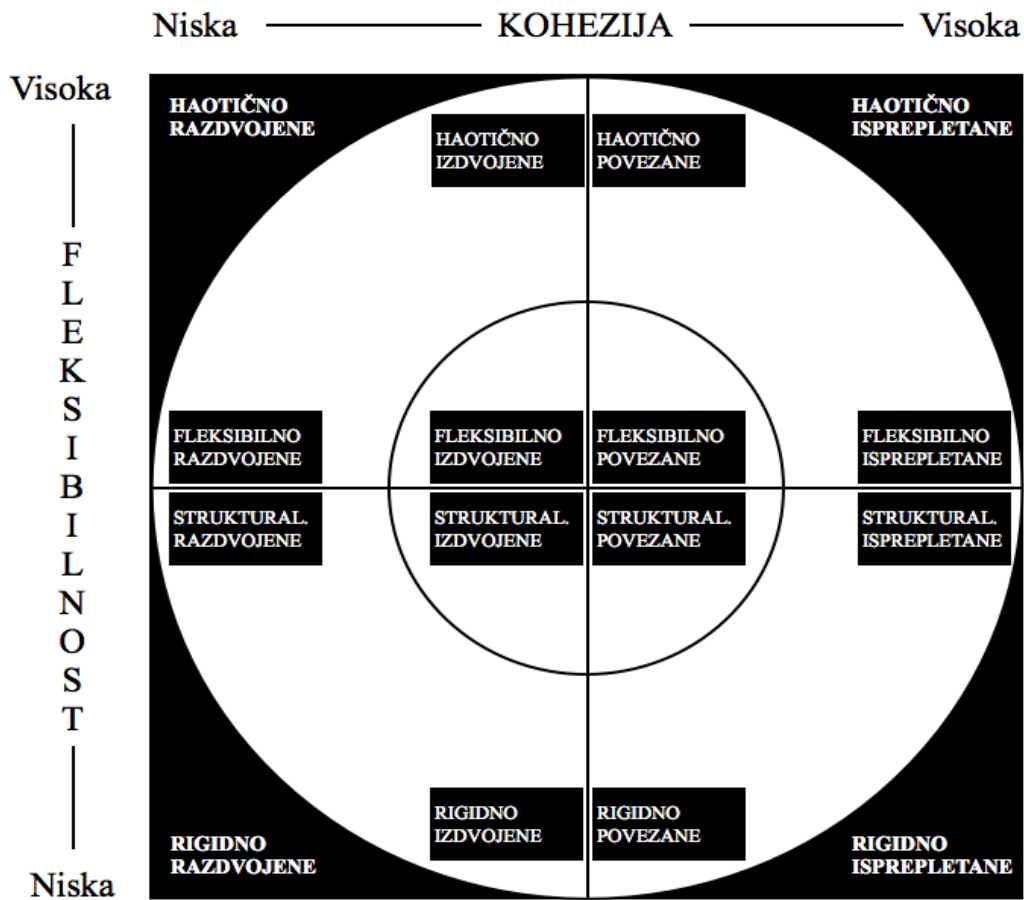
Према резултатима истраживања функционалности породица студената Универзитета у Нишу (Матејевић, 2009), међу породицама испитиваних студената највише има делимично уравнотежених породичних система, односно хаотично одвојених породичних система, нешто мање хаотично повезаних и флексибилно умрежених, а најмање је структурално умрежених. Функционалне породице чине само једну трећину испитаног узорка, док више од половине представљају делимично уравнотежени породични системи, што указује на тенденцију ка дисфункционалности. Резултати истраживања показују да је дисфункционалност израженија на димензији адаптабилности, кроз хаотично функционисање породичних система. У многим породицама постоји проблем родитељског ауторитета, при чему су родитељи прилично несигурни у постављању граница, правила, захтева, што све ствара хаотичне односе.

Функционалне породичне системе на димензијама адаптабилности и кохезивности карактерише тенденција ка стабилности, одржавању равнотеже, али и потреба за прилагођавањем одређеним животним околностима, као и постојање повезаности и одржавање заједништва које је негујуће и подржавајуће, али са поштовањем индивидуалних разлика, што пружа могућности за индивидуални развој и остваривање васпитне функције породице (Матејевић, Тодоровић, 2012). Верујемо да се одређени васпитни стилови родитеља ослањају на обрасце породичног функционисања и да је веома значајно истражити евентуалну повезаност, што ће и бити предмет нашег истраживања. Истовремено са стабилношћу систем треба да одликује и могућност за променом/адаптабилност односно прилагођавање промењеним околностима и развојним императивима у оквиру породичних животних циклуса нарочито када су кризе у питању, према Олсону (Olson, 2000).

Комуникација је трећа димензија Олсоновог модела и представља димензију која служи поспешивању претходне две димензије. Она је одређена као експресија мисли и осећања на асертиван начин. Комуникација је пажљива и тачна рецепција (пријем) туђих мисли и осећања коју процењујемо кроз вештине слушања и говорења чланова породице, јасноћу говора, могућност праћења континуитета разговора, као и уважавање и поштовање других наспрам истицања себе (Riesch et al., 2003, према Митић, 1997). Карактеристике комуникације, која омогућује породици да постигне оптималан ниво кохезивности и флексибилности јесу: јасан и конгруентан садржај поруке, емпатичност, активно слушање, пружање подршке и ефикасност у решавању проблема.

Када описује неадекватну комуникацију Олсон мисли на следеће: неконгруентан садржај који дисквалификује саговорника, недостатак емпатије и подршке упућене саговорнику, критицизам, неефикасност у решавању проблема, као и противуречне и поруке са двоструким значењем. Из описа се јасно види да таква комуникација онемогућава члановима породице да размењују мисли и осећања, а тиме је смањена могућност промене нивоа кохезивности и флексибилности.

На основу ових димензија, породице се могу поделити у четири балансирана, четири екстремна и четири типа средњег обима. Балансирани типови породице су: флексибилно – издвојене, флексибилно – повезане, структурисано – издвојене и структурисано – повезане. Остали типови породица сматрају се у мањој или већој мери дисфункционалним. Интегративни модел Олсона је приказан у следећој слици:

Слика 4. Circumplex model (Olson, 2000)

Један од начина за евалуацију модела породичног функционисања је и разматрање хипотеза који проистичу из Олсоновог кружног модела породичних односа, а који се ослања на системски приступ у разматрању породице и циркуларност у објашњавању породичне динамике. Постоји неколико хипотеза у вези са породичним функционисањем кроз животне циклусе, у вези са комуникационим вештинама, способношћу породице да се мења, као и прихватање екстрема у понашању (Олсон и сар.,1989), а касније су формулисане и хипотезе у односу на родитељско функционисање и дечији и адолесцентни развој (Olson, Gorall, 2006).

Прва хипотеза кружног модела јесте: **парови и породице са уравнотеженом кохезијом и адаптабилношћу ће генерално боље функционисати кроз породичне животне циклусе, него они парови и породице који на овим димнезијама постижу екстремније вредности.** Ово је најчешће проверавана претпоставка. Стотине истраживања показала су да породице са уравнотеженим нивоима кохезије и флексибилности функционишу боље од породица са екстремнијим нивоима. (Olson, 2000).

Друга хипотеза подразумева да ће **уравнотежени парови и породице тежити да имају много позитивнијих комуникационих вештина него породице у којима су ове димензије екстремних вредности.** Постоји значајна емпиријска потврда да је унутар уравнотежених породица комуникација боља. Налази су потврђени употребом комбинованог метода, скала формулисаних према породичном Circumplex modelu и посматрања и кодирања породичне интеракције (Barnes & Olson 1986). Према резултатима (Матејевић, 2010) истраживања које се односило на повезаност образаца породичне функционалности и комуникације у породицама са адолесцентима утврђено је да постоји корелација између кохезивности, као димензије породичног функционисања и комуникације. Ови резултати показују да је у породицама у којима постоји емоционална повезаност и блискост, комуникација отворенија, чланови ових породица разговарају о својим осећањима, о својим потребама и проблемима. Ово су породице у којима се негује осећај заједништва и посвећености, чланови породице се обраћају једни другима за помоћ и подршку, породица има заштитну функцију, што ствара услове за остваривање васпитне функције породице.

Олсон и сарадници описали су и претпоставке које проистичу из кружног модела, а које се односе на способност породице да се мења током времена, да изађе на крај са ситуационим стресовима и развојним променама кроз животни циклус. Уравнотежене породице ће мењати своју кохезивност и адаптабилност, док ће се екстремне породице одупирати промени све време. Уравнотежене породице имају шири репертоар понашања и способније су за промену у поређењу са екстремним породицама. Посебно позитивне комуникационе вештине омогућавају уравнотеженим породицама да мењају ниво кохезије и адаптабилности, лакше него породице у којима су вредности кохезије и адаптабилности екстремне. Лонгитудинална истраживања би највише одговарала за проверу ове хипотезе да ли су уравнотежене породице способније за промену и прилагођавање од екстремних типова. Наравно, потребна су

екстензивније статистичке анализе и поређења да се утврди која понашања и обрасци у породици чине најзначајнију разлику у способности породице да се мења. Механизам који је у основи капацитета за промене није потпуности истражен, а промена може кренути и у нежељеном смеру, па је потребно испитати под којим околностима се уравнотежени породични системи мењају у мање уравнотежене. Једна од претпоставки овог модела тиче се етничке и културолошке разноврсности међу паровима и наравно у породичним односима, описујући три категорије студија у којима уравнотежене породице функционишу успешније у односу на неуравнотежене, а то су:

- фазе у животним циклусима породице,
- брачно задовољство,
- дечији и адолесцентни развој.

Фазе у животном циклусу породице, описане у првом поглављу које се бави теоријским дефинисањем породице, значајне су и према Матис и Танер (Mathis & Tanner, 1991) који су открили да парови у каснијим животним фазама јесу значајно задовољнији својим породицама, у поређењу са нормама. Они су такође открили да старији парови функционишу кохезивније него млађи парови, али су старији парови били значајно више адаптивни и флексибилни. Исти аутори проучавају и брачно задовољство, откривши да флексибилност у партнерским односима може бити значајнија него кохезија у очувању брачне стабилности. Ово не значи да кохезија није значајна, већ да кохезија и адаптабилност служе различитим сврхама у односима који дуго трају. На пример, истраживања Џејмса и Хинсли (James & Hunsley, 1995) су указала на линеарни однос између кохезије и брачне прилагођености, али су открили курвилеарни однос између адаптабилности и брачног задовољства. То сугерише да висок степен кохезије може помоћи брачном пару да преброди тежак период у прилагођавању, а да их уравнотежена адаптабилност чини срећним и задовољним. Адаптабилност је важан фактор брачне стабилности.

Које карактеристике организационих процеса са аспекта флексибилности треба да одликују породицу, како би је назвали функционално флексибилном? Породицу треба да одликује стабилност, а то значи: предвидива, конзистентна правила, улоге и обрасци интеракције; стабилна структура и ритуали и рутина (Милојковић и сар.1997).

Важна област истраживања у вези са животним циклусом породице истражује ефекте кохезије и флексибилности на дечији и адолесцентни развој. Такве студије уз

помоћ FACES инструмента² спроведене су у преко 50 земаља, а резултати нам указују да породична кохезивност и комуникација утичу на развој емпатије и професионалну зрелост код дечака и девојчица.

Породична флексибилност има значај када се породична структура мења, посебно код адолесцената који живе са једним родитељем и његовим новим партнером из новог брака. Хенри је са сарадницима (Henri et al. 1990, према Матејевић, Тодоровић 2012) установио да перцепција блискости у породици јесте значајно повезана са адолесцентном експресијом емпатијске бриге за друге. Исте ауторке наводе резултате Кинга (King, 1989) који је открио да је породична кохезија позитивно повезана са професионалном зрелошћу дечака и девојчица. За дечаке породична кохезија је такође повезана са већим унутрашњим локусом контроле, који доприноси професионалном сазревању.

Истраживања са адолесцентима који живе у другом браку својих родитеља, показала су да они генерално имају нижи ниво кохезије у поређењу са интактним породицама. Породична адаптивност и комуникација имају значајне ефекте на адолесцентно прилагођавање. У студијама поновних бракова Хенри и Ловлејс (према Матејевић, Тодоровић 2012) су пратили много различитих породичних варијабли и установили да је највеће задовољство адолесцента породичним животом било повезано са флексибилношћу у породичним односима. Позитивна комуникација са очухом је такође била значајна, како наводи Фалчи (Falci, 2006).

Појава да су родитељи спремни да на различите начине пролонгирају зависност деце, уместо подржавања осамостаљивања и преузимања одговорности, повезана је и са обрасцима који постоје у нашој култури, а који се односе успорени процес осамостаљивања деце. Истраживање функционалности породичних система са адолесцентима у односу на запосленост родитеља (Матејевић, 2008.) указују на присутност функционалних – уравнотежених породичних система, највише делимично уравнотежених породичних система и најмање неуравнотежених или екстремних породичних система. Ови резултати указују да је дисфункционалност израженија на димензији кохезивности, што је вероватно повезано са обрасцима који су присутни у култури, при чему није утврђена статистички значајна корелација између незапослености родитеља и дисфункционалности породичних система.

---

² Инструмент је коришћен у истраживању у овом раду

На основу ових резултата, може се приметити да се дисфункционалност породичног функционисања помера са димензије кохезивности, где је била изражена кроз испреплетене обрасце породичног функционисања у породицама са млађима адолесцентима, ка дисфункционалности на димензији флексибилности кроз хаотичне обрасце породичног функционисања у породицама са старијим адолесцентима. Разумевање проблема који се односе на обрасце породичног функционисања повезано је са разумевањем функционисања породичног система као целине и са могућностима праћења и проучавања тих образаца, а могуће је објашњење да криза која постоји у друштву преноси се на породицу. Она реагује тако да потенцира своју заштитну функцију, кроз инсистирање на зависности и оданости, на рачун развоја аутономије, самосталности и независности, посебно адолесцената. Осим заштитне функције, васпитање као функција породице јесте веома важан део у дефинисању породице и представља једну од њених важних функција која има своју историју. За истраживање, које је део овог рада, значајна је системска перспектива, односно циркуларна повезаност васпитног стила родитеља и функционалност породице из системске перспективе.

II ПОРОДИЧНО ВАСПИТАЊЕ И ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА

У решавању дилема и проблема савременог породичног васпитања могу нам помоћи решења која представљају део педагошке историје породице. Многе савремене тешкоће садашње породице, уочене су и решаване у складу са историјским развојем друштва, развојем педагошке културе и савремене науке.

Историјска проучавања васпитања и васпитних стилова указују на огромне промене кроз векове у поступцима родитеља: до IV века је преовладавао инфантицидни стил који није осуђивао чедоморство и насиље; од IV до XIII века превладавао је одбацујући стил у оквиру кога су деца препуштена дојиљама, манастиру или нису одгајана у примарним породицама, већ су децу слали на шегртовање у друге породице. Још у време класног обележја у робовласничком друштву васпитање је представљало државно питање јер одражава увећане потребе друштва, будући да школа преузима централну васпитну функцију. Како хришћани тада нису имали своје школе, деца су посећивала тзв. *незнабожачке школе*. Улога родитеља је и тада била наглашена јер су деца хришћанско верско васпитање добијала у породици. Стари Грци, а нарочито Платон и Аристотел, указивали су на потребу за припремом младих за брак и породицу. Породица и породично домаћинство су, према Аристотеловој мисли, веома сложен механизам који има економску, брачну и родитељску функцију, а последње две су најважније. Платон је наглашавао да треба водити рачуна о хармоничности карактера супружника, али и о генерацијском проблему у породици, наглашавајући да млади брачни пар треба да живи одвојено од родитеља (према Радулашки, Љ.,1982). У старој Грчкој држава је бринула о начину живота брачног пара пре добијања деце, захтевајући од њих да активно учествују у државним пословима и јавном животу. Специјално одабране жене су посматрале брачне парове у првих десет година брачног живота и сматране су *надзорницима брака*.

Француски историчар Филип Аријес (Aries, Ph.,1990) приказујући историјску промену детињства у студији *Векови детињства* уводи идеју о детињству као о временској и друштвеној конструкцији. До својих закључака о историјској променљивости концепције детињства Аријес, због недостатка других извора ослања

се на изворе из области уметности, посебно сликарства, као и дневнике и сличне записе који говоре о деци тог периода.

Аријес пише да у средњем веку појам детињства није постојао као једно издвојено, особено животно доба. То он препознаје на уметничким сликама где се деца приказују као одрасли у малом, из њиховог начина облачења који се није разликовао од облачења одраслих, њиховог учешћа у раду и целокупног животног положаја који се мало разликовао од положаја одраслих. Он не сматра да су деца тада била запостављена.

Много касније од грчких мислилаца и средњег века, упоредо са духовним препородом у 14. веку дешава се и препород мисли о значају васпитања. Након тога, Мартин Лутер, који је био централна личност реформације у Немачкој у 16. веку, постављао је захтев да родитељи децу од седам година редовно, сваког дана шаљу у школу, чиме је нагласио важност одговорног понашања родитеља и потребу за јединственим деловањем породице и школе као чинилаца васпитања. Појам детињства се појавио у породичном животу буржоазије 17. века, а породица као заједница родитеља и деце настаје у буржоаском друштву. Поред тога, моралисти и свештеници тог периода су настојали да у васпитање и образовање уведу организоване методе дисциплине, ради заштите деце као "невиних бића", чиме се уводе ограничења, дисциплина која се афирмисала нарочито у школи тог периода.

Развојем материјалистичке филозофије у 17. и 18. веку настаје педагошки реализам који код мислилаца тог времена представља педагошки оптимизам који говори да човеково сазнање почиње чулима. Дух нове педагогије започиње мишљу великог педагошког теоретичара и практичара, Јана Амоса Коменског, који указује да се дете до шесте године васпитава у породици, када развија чула, стиче представе о свету који га окружује, усваја основне научне појмове, учи да говори правилно и развија вештине руку. Породица је место где дете стиче навике поштовања према старијима, послушности, умерености и чистоће, упућује се у верско и радно васпитање и припрема се за полазак у школу. Тиме је Коменски указао на значај одговорног васпитања.

Касније је Џон Лок у делу *Мисли о васпитању*, насталом као одговор на питања многих родитеља како да васпитавају своју децу, наглашавао потребу за васпитањем родитеља. Сензуалистичку традицију Лока наставио је у другој половини 18. века Жан-Жак Русо. Поставио је у центар интересовања дете. У свом делу *Емил*

или о васпитању обраћа се мајци чијим васпитним утицајима даје предност. То је период када су и други мислиоци говорили о неопходности образовања родитеља како би били припремљени за васпитање у породици, а тада се јавља и покрет за образовање родитеља.

Развој педагошке културе родитеља можемо посматрати кроз разматрање различитих стилова родитеља које се јавља се крајем 19. века као последица потребе привредног развоја појединих земаља. Будући да је привредни развој друштвено условљен и захтева образовање родитеља за васпитно деловање у породици. Љубица Радулашки (Радулашки, 1982) разматрајући историјски аспект развоја породице као чиниоца васпитања наводи ставове разлитих педагошких мислилаца. О значају породице, њеном формирању и међусобним односима говорио је Томас Мор у свом делу *О најбољем државном уређењу и о новом острву Утопији*. Наглашавао је улогу родитеља у васпитању детета и у свом делу поставио захтев за самообразовањем свих грађана острва. Сличне мисли о васпитању износи сто година касније Томазо Кампанела у свом делу *Граду сунца* у коме се залаже за васпитање родитеља пре ступања у полне односе и то пре свега за физичко васпитање, како би жена и мушкарац у двадесетој години живота били спремни за потомство. Он је утицао на на швајцарског филозофа и педагога Јохана Хајнриха Песталоција који у педагошком делу *Како Гертруда учи своју децу* покушава да мајке научи како да своју децу саме поучавају и да родитељи, посебно мајке, знају начине и поступке у васпитању своје деце.

О потреби образовања родитеља у Русији крајем 19. века пише педагог Надежда Крупска која у свом делу *Жена-радница* (Krupska, 1899) расправља о проблемима породичног васпитања, пишући о потреби образовања родитеља, даје пројекцију васпитања у социјалистичком друштву. Крупска се залаже за сарадњу породице и школе и за васпитни рад са родитељима јер тиме је могуће решити настале проблеме и јединствено васпитно деловати на дете. Значај породичног васпитања у делу Крупске истицао је, настављајући њен рад, Антон Макаренко који је објавио 1937. године *Књигу за родитеље*. Он је марксистичко-лењинистичким гледањем на породицу у социјалистичком друштву истакао да васпитавајући децу садашњи родитељи стварају будућу историју земље, а тиме и историју света. Велики утицај Макаренко је имао у другој половини 20. века на развој педагогије и породичне педагогије, као дисциплине која је тада доживела процват у земљама социјалистичког друштвеног уређења.

Макаренко је истицао да дете треба упознати са породичним буџетом и поверити му радне обавезе у породици, а да су егоизам и претерани алтруизам родитеља су узроци многих васпитних промашаја.

У 20. веку јавља се низ нових педагошких идеја и теорија као последица новог друштвеног и културног миљеа. Већина теорија има у основи грађански хуманизам и окренутост развојним потребама детета. Према Марији Монтесори дете је творац човека. А *Монтесори педагогија* полази од тога да детету треба помоћи у свим раздобљима живота, истиче улогу и значај породице и родитеља као васпитачаи сарадника. Тако се ауторитет родитеља заснива на подршци коју дају својој деци.

Није велики број радова у којима се оцењује научно наслеђе Србије о породици, а посебно о породичној васпитној функцији, али се први радови јављају крајем 19. века под утицајем дела педагошких класика и у њима се указује на улогу и значај родитеља у развоју личности детата. Недовољна развијеност педагогије као науке код нас тада условила је да васпитна функција породице није довољно темељно анализирана и проучавана, али су ипак постојала нека истраживања (Радулашки, Љ.,1982). Васпитна улога породице разматрала се у склопу разматрања породице у целини и наглашавао се значај родитеља у васпитању деце, као што је случај у делима појединих аутора, као што су Јован Миодраговић [1853– 1926] и Војислав Бакић [1847– 1929] који су указивали на потребу образовања и оспособљавања родитеља за васпитну функцију у породици. В. Бакић (1880, према Радулашки Љ., 1982) у књизи *Поуке о васпитању деце у родитељској кући*, говори о значају педагошког образовања родитеља, а посебно мајки јер *мати мора бити сама васпитана* да би васпитала своју децу. Миодраговић је почетком деветнаестог века писао о педагошком образовању родитеља, а посебно мајке у делима *Радиша,какав нам учитељ треба на селу* из 1910. године и *Нова мајка, роман о васпитању* из 1922.године у којима наглашава значај породице у васпитању деце. У периоду између два светска рата организују се прва емпиријска интердисциплинарна истраживања ради сагледавања породичне средине као фактора развоја личности и значаја васпитне функције породице. Све наведене идеје о породичном васпитању представљају претече разматрања о различитим васпитним стиливима родитеља.

Научна интересовања за проучавање васпитног стила родитеља појавила су се средином XX века у САД-у у време када је сматрано да је најделотворнији модел Е.С. Шефера из 1959. године, који је издвојио афективну и димензију контроле у васпитној

димензији родитеља. **Афективна димензија** представља емоционални однос родитеља према детету који се налази између два антипода: *топло* и *хладно* или одбијајуће и прихватајуће васпитање. **Васпитна димензија контроле** приказује дозвољену психичку и физичку слободу и самосталност детета и означена је као димензија контроле која се налази на половима *попустљиво* и *ограничавајуће* васпитање (према Матејевић, 2011). Шеферов модел прецизира да *топло* родитељско понашање описује прихватајући однос родитеља према детету, емоционалну блискост између родитеља и детету и чешћу употреба поткрепљења као васпитног средства. Код *хладног* понашања присутна је дистанца између родитеља и детета. Такав родитељ одбојан је према детету, а у емоционалном односу преовлађује негативан тон. Родитељ са овим васпитним стилем чешће бира васпитна средства која представљају негативно поткрепљење и казну и ограничавајуће васпитне поступке који представљају поступке усмерене на правила. Комбинацијом афективне димензије и димензије контроле могу се добити *топло - попустљив, топло-ограничавајући, хладно - попустљив и хладно - ограничавајући* васпитни стил родитеља. Овај, критиковани Шеферов дводимензионални модел, није указивао на сву комплексност феномена васпитања, те је Шефер 1965. године израдио тродимензиони модел у оквиру кога свака од три димензије има позитиван и негативан пол.

Родитељи бирају васпитне поступке којима ће остварити своје васпитне циљеве, водећи рачуна да не наруше емоционални однос према детету. Њихови поступци проистичу из базичног осећања прихватања и љубави или одбацивања и условне љубави. Емоционални део васпитних поступака у највећој мери одражава ставове родитеља и важан је у процесу усмеравања деловања. Интересовање за испитивање родитељских ставова и васпитних поступака као и њихових последица за емоционални развој деце постоји веома дуго. Почетком прошлог века Kanner (Канер, 1935, према Piorkowska-Petrović, K.1990) дели родитељске ставове тако да већина аутора у родитељским поступцима и ставовима издваја две основне димензије: **емоционални тон** (емоционална топлина и прихватање или одбацивање детета), као и **аутономију насупрот контроли** дечијег понашања. Пиорковска наводи негативну улогу одбацивања, избегавања, претераних захтева и претеране заштите деце коју родитељи свесно или несвесно спроводе. Дводимензионални модел родитељских васпитних ставова Марије Зјемске има полове и то: полови прве димензије који представљају претерана емоционална удаљеност и претерану емоционалну

усредсређеност на дете, док су на крајевима друге димензије доминантност и попустљивост. Крајње тачке обеју димензија указују на различите облике поремећеног односа родитеља и детета. Укрштањем ових димензија изведени су следећи непожељни васпитни стилови родитеља: одбацивање, избегавање, претерани захтеви и претерана заштита. Претерана емотивна удаљеност и доминантност родитеља формирају одбацујући васпитни стил за који је карактеристично следеће: физичко и психолошко кажњавање деце, застрашивање, диктаторски однос према детету, изостајање позитивних уз отворено испољавање негативних осећања према детету. Изражена емотивна удаљеност и претерана попустљивост формирају избегавајући васпитни стил у коме је емотивна веза с дететом сиромашна и нестабилна, а осећање некомпетентности родитељ прикрива давањем слободе детету која може ићи до занемаривања, али и до напуштања детета. Родитељ је несигуран у својој васпитној улози, не понаша се доследно, али повремено обасипа дете претераним поклонима. Претерана емоционална усредсређеност и доминација родитеља представљају основу за формирање контролишућег васпитног стила који се најчешће испољава кроз постављање превисоких захтева детету, наметања ауторитета, ускраћивања слободе и самосталности, честог критиковања и пребацивања. Детету се намећу превелика очекивања, без уважавања његових личних особености и развојних могућности, тако да је стално под притиском родитеља. У случају претеране емоционалне усмерености на дете, уз родитељску попустљивост, испољава се презаштићујући васпитни стил. Родитељ, који практикује овај стил, не поставља детету скоро никакве захтеве, непрестано га штити и када дете треба да се суочи са одговорношћу за своје поступке, третира га незрелим и у поодмаклим годинама продужавајући тиме његову зависност. Родитељ стално надгледа дете, меша се у његов лични живот, бира му пријатеље, претерано брине за његово здравље.

Касније, теоријски приступ Д. Бомрајнд (Baumrind, 1991, према Матејевић и Тодоровић, 2012) такође указује да васпитни стил обухвата два елемента родитељства: прихватање и контролу детета. Прихватање се огледа у емоционалној топлини и подршци коју родитељ пружа детету, али и у активном укључивању у дечје активности, родитељском препознавању и задовољавању потреба детета. Контрола понашања се односи на задатке које родитељ поставља пред дете, на контролу дететових импулса како би се дете интегрисало адекватно у породицу и ширу

друштвену заједницу, што представља позитивни и пожељни однос родитеља према детету- емоционалну топлину и прихватање.

Матејевић (Матејевић, 2007) наводи Макаровичев модел васпитних стилова мајки, који уместо димензије *љубав-непријатељство* уводи став *кажањавање-награђивање* као одраз непожељног и пожељног става према детету. Уместо димензије *контрола-аутономија* уводи се превласт мајке и превласт детета. Према наведеној подели постоји четири врсте ставова мајки према детету: монархијски тип где мајка има сву власт, али је наклоњена детету; демократски у коме мајка сматра да је корисна независност детета, али му пружа помоћ када је неопходно; тиранијски тип у коме дете поступа према жељама мајке којој представља средство за постизање циљева; анархијски тип мајки дозвољава слободу детету, али и себи, не занимају је потребе детета и користи негативне мере према детету. Наведени модели нам указују прецизније на непожељне, али недовољно прецизно на пожељне моделе понашања родитеља.

Аутор Козеки прихвата димензију *топло-хладно* која представља афективну димензију. У оквиру топлог васпитања дете је прихваћено и у адолесценцији поштована је његова потреба за самосталношћу, док је код хладног васпитања супротно. Он уводи когнитивну димензију (усмеравање, вођење детета уз указивање на начине задовољења потреба) и димензију родитељске одлучности (јакو слабо васпитање). У контексту мотивације, васпитни стилови родитеља представљају потупке којима родитељи мотивишу дете и којима се изазивају промене у личности, а комбинацијом екстремних тачака добија се осам врста васпитања.

Томас Гордон (Tomas Gordon, 1998) уводи начин разрешења конфликта између родитеља и детета као кључни моменат за одређивање односа између детета и родитеља. У моделу у коме је родитељ победник, а дете губитник, родитељ примењује своја права, ауторитет и моћ захтевајући ограничења и постављајући забране. У овом моделу ауторитарност родитеља изазива непријатељство детета и немогућност да се самодисциплинује. У моделу у коме је родитељ губитник, деца имају потпуну слободу јер родитељи или верују у природни развој, или имају страх од ограничавања детета које може изазвати фрустрације детета. Родитељство је мукотрпно за овакве родитеље јер деца користе своју моћ над родитељима, неконтролисана су у понашању према родитељима и манипулативна. Трећи стил је негубитнички у коме се не занемарују потребе и детета и родитеља. Родитељи су топли и благи, али одлучни у захтевима јер

заједно и изграђују правила. Овакви родитељи ауторитет моћи замењују ауторитетом вредности. Трећи стил се користи и за разрешавање сукоба ван породице, међу појединцима који располажу уравнотеженом или реалитивно уједначеном моћи. Наши аутори сматрају да родитељско понашање није резултат учења по моделу, већ је резултат интеракције родитеља са дететом, као и са широм социјалном средином, што називају *родитељским руковођењем* или чешће *васпитним стилем*.

Новија истраживања показују да је потребно разликовати две врсте, тј. одвојене димензије родитељске контроле - психолошку и понашајну контролу, према Профаца (Profaca, 1986). Психолошка контрола односи се на родитељске покушаје контролисања дететових психолошких стања. То су они поступци који ометају развој дететове психолошке самосталности. Понашајна контрола (бихејвиорална) регулише непожељна понашања детета и састоји се од постављања граница и правила понашања. Лау и Ченг (1987, према Keresteš, 1999) не говоре о психолошкој и понашајној већ о позитивној и негативној контроли. Разлике између ове две врсте контроле представљене су као сличне онима које се наводе за психолошку и понашајну контролу. Позитивна контрола представља позитивно усмеравање дететовог понашања, успостављање и одржавање координације у породици и слична је понашајној контроли.

За разлику од позитивне, негативна контрола јесте ометајућа, ограничавајућа, кажњавајућа и доминирајућа, а тиме подсећа на психолошку контролу. Постоје и критички осврти на повезаност родитељског стила и дететовог понашања, а у појединим истраживањима однос између родитељских стилова и дечјег понашања представљен је корелацијски, што различити аутори често интерпретирају као узрочност родитељског стила на дечји развој.

Дарлинг и Стеинберг (Darling & Steinberg, 1991) наглашавају да је разумевање процеса кроз који родитељство утиче на дечији развој могуће разумети кроз родитељске циљеве, родитељске поступке и родитељски стил. Они сматрају да родитељски поступци имају директни утицај на развој специфичних дечјих понашања и особина, и да управо они наводе децу на усвајање социјализацијских циљева. Ови аутори закључују да је родитељски стил контекстуална варијабла, која модерира однос између специфичних родитељских поступака и специфичних развојних последица. У предвиђању последица различитих поступака у процесу социјализације зато морамо водити рачуна о стилу и родитељским поступцима.

Различити аутори користе различите термине за поступање родитеља, а Матејевић (Матејевић, 2007) разматра дистинкцију између васпитних **ставова** и васпитних **стилова**. Она наводи ауторе који сматрају да емотивни део става јесте најважнија карактеристика става, а ставови се мењају у складу са развојним фазама детињства и родитељства родитеља, а да се само у неким тренуцима понашање родитеља може се сматрати неконзистентним, те да је интеракција родитеља са децом обојена претходним васпитним поступцима због чега можемо говорити о васпитном стилу родитеља. У оквиру васпитног стила налазе се и васпитни ставови и васпитни поступци, као и односи између родитеља и деце. У свом раду, она васпитни стил посматра као релативно доследни начин поступања родитеља, са којима се успостављају укупни односи са децом. Врсте васпитног стила су: ауторитарни васпитни стил (топло-ограничавајући и хладно-ограничавајући), демократски васпитни стил (топло усмеравајући) и либерарни васпитни стил (топло-попустљив и хладно-попустљив). Овде су присутне две димензије васпитања, али и партнерско родитељство које је касније објашњено у раду јер васпитање јесте вишеслојни, сложени комплекс који се не може посматрати једнодимензионално, нити парцијално. У истраживању које је предмет овог рада користићемо теоријско дефинисање Бомрајнд (Baumrind, према Матејевић, 2011) која указује на три основна типа односа родитељ-дете: ауторитарни, ауторитативни и пермисивни васпитни стил.

Ауторитарни васпитни стил, како га описује Бомрајндова, односи се на понашање родитеља који имају висока очекивања и захтеве за своју децу, првенствено зато што су нетолерантни, себични и не понашају се адекватно. Ауторитарни васпитни стил се огледа у строгим захтевима, очекивању послушности и показивању моћи када се деца недолично понашају. Ауторитарни родитељи исказују своје захтеве и очекивања без комуникације са децом о разлозима који стоје иза тих правила. Ови родитељи показују висок ниво очекивања и контроле, те немају двосмерну комуникацију са својом децом.

Ауторитативни васпитни стил користе родитељи који охрабрују вербалну комуникацију и иницијативу детета, стварајући ситуације да са дететом заједно доносе закључке. Ауторитативни родитељи препознају своја посебна права као старије особе, али препознају и посебна интересовања детета, тренутне квалитете детета. Они постављају и стандарде за будуће понашање, користе разум, али и моћ да постигну своје циљеве. Своје одлуке не заснивају на заједничком договору, нити само на

жељама детета, али зато и себе не сматрају савршеним или непогрешивим. Ауторитативни стил карактерише релативно висока контрола у склопу са рационализмом и осећањима прилагођена узрасту детета. Ауторитативни родитељи испољавају опште прихватање праћено израженом вербалном комуникацијом, што најчешће има исходе у успешном прилагођавању, независности и социјалној одговорности детета. Малонеј сматра да (Maloney, 2010, према Матејевић) да на искуственом нивоу велики део родитељства јесте инстинктиван чиме се објашњавају проблеми који настају на релацији родитељ – дете.

Пермисивни васпитни стил користе попустљиви родитељи који покушавају да не кажњавају, већ прихватају и одобравају импулсе, жеље и поступке детета. Они деци постављају мање захтева за одговорност у домаћинству и уредно понашање, али се детету представљају као помоћно средство које ће дете користити кад пожели, а не као активно средство одговорно за обликовање и промену његовог тренутног или будућег понашања. Ови родитељи дозвољавају детету да уређује своје активности, избегавају вежбе контроле и не охрабрују дете да поштује стандарде дефинисане од спољашњег света. Попустљиви родитељи су више респонзивни него што су захтевни. Пермисивни стил обележава ниска контрола праћена ниским захтевима уз опште прихватање детета, што за последицу најчешће има ниску социјалну одговорност и привидну независност детета. Родитељска топлина и и родитељска контрола захтевају велику флексибилност и способност препознавања и решавања задатака који се мењају у складу са узрастом и развојним статусом детета.

Слика 5. Вапитни стилови, теорија Бомрајнд (Baumrind, према Матејевић, 2011)
- графички приказ аутора рада

Чудина-Обрадовић и Обрадовић (Čudina-Obrađović, Obradović, 2006) разликују спољашњу, односно контролу понашања и унутрашњу, односно психолошку контролу. Психолошка контрола прати унутрашње доживљаје, а према Барберу (Barber, 1996) може изазвати депресију и агресију код адолесцената. Психолошки притисак и ограничавање представљају термине и појмове који су блиски унутрашњој контроли. У фази развоја породице која има дете у адолесцентној фази постоје развојне и социјалне потребе тинејџера које провоцирају родитељске норме, што често може да повећа притисак на вештине родитељства. Тада се пред родитеље постављају веома тешки задаци: родитељи морају да одрже баланс између дисциплиновања деце за неприхватљиво понашање и да дозволе тинејџерима да истражују у свом свету. Адолесценти су способни да логично расуђују и могу да формулишу и принципе избора, на основу којих ће судити о својим делима и делима других, поседују менталну способност да буду критични, могу јасно да виде алтернативе у случају директива

родитеља. Родитељ мора бити спреман да разумно брани, образлаже сопствене ставове, јер у адолесценцији неравномерна расподела моћи која карактерише детињство више не постоји. Када мало дете одбије послушност, његов родитељ може бити упоран док не послуша, уз разлог заснован на принципу који дете неће ни разумети, или уз разлог заснован на неравномерној расподели моћи, коју ће сигурно разумети. Адолесцент је способан да се супротстави принципима родитеља, а кад адолесцент одбије да уради оно што његови родитељи желе, за родитеља је згодније да га једноставно питају зашто нешто неће да уради. Кроз дијалог који следи родитељ може научити да је његова наредба била неправедна, а адолесцент да наредба његовог родитеља може бити оправдана. То не значи да се родитељ одриче своје улоге, већ да родитељ своју улогу игра на другачији начин, који је прилагођен нивоу развоја детета. Сукоб мишљења између родитеља и детета укључује често обичан сукоб интереса.

Питање квалитета контроле и начина на који делује на развој детета истраживањем су објаснили Статин и Кер (Sttatin & Ker, 2000., према Чудина-Обрадовић и Обрадовић, 2006), а реализовали су га на 703 четрнаестогодишњака у Шведској. Резултати су указали да неквалитетна контрола за последицу има ризично сексуално понашање, употребу дрога и других облика зависности уз школски неуспех. Закључили су да топла и отворена комуникација детета и родитеља од раног детињства ствара поверење и отвореност у комуникацији.

Бомрајндова такође сматра да адолесценти препознају када су захтеви родитеља оправдани, па се због тога ауторитет родитеља у адолесценцији заснива или се руши на претходним поступцима родитеља. Она наводи да адолесценту треба родитељ који прича о ономе што је вредно слушати и који схвата шта он има да каже, како би кроз полемику развио сопствену позицију. Ауторитативни родитељ може снажно да искаже и брани сопствену тезу, а да не запостави слободу адолесцента да искаже и расправља о својој антитези. Под нормалним условима, адолесценти се никако не буне против свеукупног ауторитета јер су у стању да праве разлику између ауторитарне и ауторитативне родитељске контроле. Дете добро прихвата ауторитет заснован на разумној бризи за његово добро, док одбацује онај који је заснован на жељи одраслих да доминирају или користе дете, сматра Бомрајнд. Овај први, ауторитет заснован на разумној бризи, може се назвати разумним ауторитетом, а сличан је “ауторитативној контроли” и присутан је код родитеља са демократским васпитним стилем. Други ауторитет се може назвати ауторитетом забране који је сличан „ауторитарној

контроли” и присутан је код родитеља са ауторитарним васпитним стилем. За разлику од њих пермисивни родитељи су се одрекли сопственог ауторитета и препустили га деци, те их називамо родитељима са либералним васпитним стилем.

Матејевић и Стојковић (Матејевић, Стојковић, 2011) полазећи од модела Шефера и Бомрајндове у истраживању васпитног стила родитеља и млађих адолесцената у школи, утврдиле су да је на првом месту пермисивни васпитни стил у комбинацији са топлим васпитањем, затим ауторитарни са топлим васпитањем и на трећем је ауторитативни, односно демократски васпитни стил. Резултати који су у истраживању добијени, значајни су и за наше резултате јер указују на потребу пружања адекватније подршке родитељима у остваривању васпитне функције.

Спера (Spera, 2005, према Матејевић) констатује да васпитни стил родитеља има значајан утицај на школско постигнуће. Студије су показале да постоји и пад у ангажовању родитеља током средње школе, што има штетан утицај на постигнућа адолесцената. Аутономија адолесцената не треба да превише ограничава активности родитеља које се односе на сарадњу са школом.

У истраживањима наших аутора, утврђивана је повезаност између васпитног стила родитеља и успеха млађих адолесцената у школи. За утврђивање васпитног стила родитеља коришћена је скала Ликертовог типа (Матејевић, 2007) која садржи 36 тврдњи које одражавају различите васпитне стилове родитеља: ауторитарно-топли, ауторитарно-хладни (одбацујући), либерално-топли (пермисивни), либерално-хладни (занемарујући) и демократски – топло усмеравајући, односно ауторитативни васпитни стил. Тада је утврђено да највећи број родитеља преферира либерално-топли васпитни стил, затим ауторитарно-топли и на трећем месту је демократски васпитни стил. Најмањи број родитеља, према процени адолесцената преферира либерално-хладни и ауторитарно-хладни васпитни стил. Васпитни стил родитеља и функционалност породице су циркуларно повезани у оквиру системске перспективе, што је предмет разматрања следећег одељка.

Матејевић и Тодоровић у најновијим истраживању (Матејевић, Тодоровић, 2012) испитују функционалност породичних односа и компетентно родитељство на узорку 607 испитаника, старијих адолесцената, студената Универзитета у Нишу. Закључују да да је ауторитативни васпитни стил оца и мајке, најпожељнији и као такав повезан са уравнотеженим породичним обрацима. Тиме доказују да се компетентно родитељско функционисање ослања на породичну функционалност, чиме се и

потврђује системски приступ у целини. У породицама где су изражени уравнотежени обрасци и ауторитативан васпитни стил, регресиона анализа је показала да постоји веће узајамно прожимање и утицај. То говори о прилагодљивости родитеља породичном систему и прилагодљивости породичног система, па је и деловање ауторитативног васпитног стила родитеља посредовано породичним системом у целини, тј активности чланова су усмерене на одржавање заједништва, узајмне блискости, али и индивидуалности. Ауторитарност оца у васпитању не доводи до прилагођавања породичном систему и развојним потребама чланова, очувању узајамне емоционалне блискости и аутономије, већ је вођена наметљивом потребом да се контролишу остали чланови породице, пре свега деца.

Пермисивност родитеља није у тој мери преферирани васпитни стил као што су аутори очекивали и при томе су разлике у проценама пермисивности мајке и оца наглашене. Пермисивност мајке у примарној породици корелира само са дисфункционалним обрасцима, односно указује да је у примарној породици пермисивност оца функционалнија од пермисивности мајке. Дисфункционални обрасци повезани су са дисфункционалним родитељством.

С друге стране, студенти више вреднују породичне односе у целини у којима је отац пермисиван, него породичне односе у којима је мајка пермисивна. На први поглед може изгледати логично да је вредновање пермисивности очева повезано са пермисивношћу у примарној породици, која се ослања на функционалне обрасце, али статистичка анализа показује да је пермисивност оца у примарној породици повезана са бољим проценама породица у којима је приказана ауторитарност у поступцима према деци. Овако контрадикторни резултати указују на могућност даљег истраживања овог проблема са адекватнијим мерним инструментом за пермисивност родитеља.

Презентовани подаци указују на потребу образовања родитеља за успешније остваривање васпитне функције, а Матејевић (Матејевић, 2007) наводи Програм ефективног родитељства (П.Е.Т) које је развијао Т. Гордон у оквиру кога постоје компоненте: власништво над проблемом, флексибилност усред доследности, решење конфликта без губитника. Наводи се и програм Систематски тренинг ефективног родитељства (С.Т.Е.П) који је настао из теоријског концепта Адлера у Америци седамдесетих година у коме се разматрају циљеви дечијег лошег понашања. На основу примене претходна два, деведесетих година је настао програм *Активно родитељство*, као и многи други програми који за циљ имају оснаживање родитеља за одговорно

родитељство у коме ће се осећати сигурно и они, као и њихова деца. Један од оваквих програма који се примењује Републици Србији од почетка 2010. године јесте Програм оснаживања породица (ПОП 10-14). Програм има за циљ јачање и унапређење капацитета породица у оквирима усмереног родитељства у вези са проблематиком са којом се срећу родитељи тинејџера, са посебним освртом на превенцију ХИВ/АИДС-а, криминала и наркоманије. Програм оснаживања породица за младе од 10 до 14 година (ПОП 10-14) развијен је у оквиру *Пројекта Породица* као истраживачки подухват Центра за истраживање породице на Државном универзитету у Ајови. Програм је осмишљен тако да се тестирају интервенције усмерене ка породици, а ради смањења вероватноће злоупотребе забрањених супстанци и умањења других проблема везаних за тинејџерске године. Овај Програм се код нас реализује само у школама у две београдске општине (Звездара и Нови Београд), али се поред Србије, реализује у 20 земаља у 3 различита географска сегмента (централна Азија, Балкан, Латинска Америка) и представља дефинисану и усмерену превентивну активност у области примарне превенције, комплементарну са стратешким плановима земље у којој се спроводи.

2.1. ИСТРАЖИВАЊА ВАСПИТНОГ СТИЛА РОДИТЕЉА И ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ

Васпитни стил родитеља се наслања на **образце породичног функционисања** са којима чини својеврсну целину, те је значајно истражити повезаност између образаца породичног функционисања и васпитног стила родитеља. Према еколошкој теорији Бронфенбренера, брачни односи могу се сматрати елементом ендосастава, а социјална мрежа и радно место делом егзосастава (Bronfenbrenner, 1960, према Belsky, 1984).

Брачни односи су главни систем подршке за родитеље. Нађена је повезаност између велике очеве укључености у васпитање детета и честе комуникације са супружником у доби детета од 1, 3, 9 и 15 месеци. Брачни односи не делују директно на родитељство већ преко утицаја на опште психолошко стање родитеља.

Социјална мрежа такође може бити извор стреса и подршке. Значајне друге особе које су на располагању и њихова подршка представљају добробит за однос родитељ - дете. Присуство социјалне мреже је повезано с родитељевим осећајем компетенције, родитељским поступцима који се односе на избегавање казне. Повезано је и са бољом организацијом боравка са децом, према Белском (Belsky,1984.) Социјалне мреже доприносе родитељском осећању задовољства, иако пуно социјалних контаката не представља у свим ситуацијама предност. Ако их има превише, то такође може бити стресно.

Слика 6. Интегративни модел родитељства, његових одредница и последица (Belsky, 1984), графичка модификација аутора дисертације

Није лако објаснити брачно функционисање у односу на васпитни стил родитеља, будући да су у питању два веома битна конструкта чији се модели заснивају

на тврдњама да емоције или когниција могу условити понашање родитеља. У свом моделу Дикс (Dix, 1991, према Матејевић 2012) је утврдила да осећања искључиво детерминишу родитељско понашање. Она указује на три сета који обликују васпитни стил родитеља: процес активирања у коме когниција игра централну улогу и одређује где ће се и када појавити одређена емоција. Дикс наводи процес ангажовања у коме се емоције изражавају као одговор на догађај, али и наводи трећи процес који је регулативни, односно који помаже у контроли осећања. Тиме се родитељска улога представља као комбинација емоционалног (афективног) и когнитивног функционисања.

Веза између брачног функционисања и родитељског одбацивања у породицама са адолесцентима испитивана је од стране истраживача Харолд и Конџер (Harold & Conger 1997). Они су испитивали родитеље и ученике седмог разреда основне школе у сеоској средини о њиховој интеракцији у конфликтима. Утврдили су да родитељи који су имали брачне конфликте испољавају међусобно непријатељство које није присутно само за време трајања конфликта, већ и годину дана касније. Такође су утврдили да перцепција адолесцената о конфликту између родитеља доприноси непријатељству деце у односу према оба родитеља, а утврђено је касније да конфликти у партнерским релацијама могу бити основ за одбацивање родитеља, посебно у разведеним породицама. Све студије показују да постоји доследност у томе да задовољство браком чешће резултира топлим односом према детету, као и супротно. Овде је јасно да се потврђује афективно *преливање*, односно блискост или непријатељство у браку који се рефлектују на васпитни стил родитеља кроз испољавање тоpline и прихватања или непријатељства и одбацивања.

Фабер (Faber, према Матејевић, 2012) је испитивао интеракције са мајкама на узорку 97 адолесцената из потпуних или непотпуних породица, кроз изјаве и видео записе испитаника. На основу тога, Фабер је дефинисао три димензије васпитног стила: прихватање и одбацивање (степен блискости), психолошка контрола (индуковање кривице и стида као методе дисциплиновања) и трећа димензија занемаривања (недостатак контроле и праћења понашања адолесцената). У потпуним породицама конфликти међу брачним партнерима узрокују психолошку контролу и одбацивање, али није присутно занемаривање кога има у резултатима истраживања адолесцената из разведених породица.

Коан и Коан (Cowan & Cowan, 1992) су утврдили да родитељи незадовољни браком негују васпитни стил који је више ауторитарни него ауторитативни у односу са децом. Њихово истраживање је указало на то да су депресивни родитељи мање ауторитативни.

У истраживању Болер и Цералда (Buehler & Gerard, 2002) на узорку од 2451 породице са децом узраста од две до осамнаест година, показано је да постоји повезаност између брачних сукоба и грубости у дисциплиновању деце и неукључености родитеља. То, такође потврђује повезаност између брачног функционисања и васпитног стила родитеља због чега предлажу да брачни односи буду друга димензија родитељства, односно васпитног стила родитеља, будући да се партнерске релације рефлектују на њих. Брачно функционисање се рефлектује на родитељско функционисање и процес адаптације деце, што представља једну од теоријских поставки која је истраживана у овој дисертацији.

Сличне резултате добили су Фошијер и Марголин (Fauchier & Margolin, 2004, према Матејевић и Тодоровић, 2012) који су испитивали 87 породица са децом од девет и десет година, али је примећена разлика у детерминисању показивања наклоности код очева, што захтева даља истраживања.

Друга истраживања потврђују да је негативизам у партнерским релацијама био присутан и у родитељском функционисању, што сугерише да постоји континуитет у афективној димензији оба субсистема: брачном и родитељском. Породично функционисање управо почиње формирањем једног од ових система, односно формирањем брачног система супружника/партнера, које подразумева утврђивање правила у вези са блискошћу, хијерархијом и заједничким системом вредности.

III СТРЕС РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ И МОДЕЛИ ПОРОДИЧНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА

Гордон (Gordon, 1998) указује на појаву да *нешто чудно почне да се дешава када човек постане родитељ*, наводећи да родитељи забораве да су и даље људска бића која не смеју да погреше, да се насмеју, те да морају носити тај терет одговорности и заборавити на сопствене потребе. На родитељство се у нашем друштву гледа као на начин утицања на раст и развој детета, али се мало литературе бави растом и развојем родитеља и њиховим проблемима.

Још раније, у двадесетим годинама прошлог века било је интересовања за проучавање породице у сусрету са важним животним догађајима који могу да је угрозе. У иностраној литератури они се називају 4D: Discord, Divorce, Desertion, Delinquency (неслагање, развод, напуштање и делинквенција) којима се касније придружује и Depression (депресија), како наводи Митић (Митић, 1997).

Почетке концептуализације породичног стреса срећемо у моделу Хила (Reuben Hill, према Митић 1997) који је четрдесетих година 20. века покушавао да обједини сазнања о реаговању породице на стрес и да у свом ABC-X моделу одреди које породице, под којим околностима, уз коришћење одређених ресурса и начина превладавања успевају да се позитивно прилагоде стресним догађајима.

Осамдесетих година настаје дупли ABC-X модел у коме кризи претходе стресни догађаји, породични ресурси и породично дефинисање догађаја. МекКубин (Mc Cubbin, 1993) подразумева да *породични стрес представља стање тензије које израста из неког актуелног или перципираног захтева прилагођавања или адаптивног понашања*.

Ипак, да бисмо разумели породични стрес, у раду је важно да прво дефинишемо општи термин: стрес. Према Оксфордском речнику енглеског језика термин *с т р е с* је у употреби још од четрнаестог века и као такав попримио је велики број значења и облика, а многе научне дисциплине проучавале су различите аспекте стреса. Стрес представља тачку сусретања великог броја дисциплина и омогућава њихову

интеграцију.

Свако неспецифично стање организма изазвано крајњим дејствима физичке и социјалне средине називамо стресом. Лазарус и Фолкман (Lazarus & Folkman, 1984) под стресом подразумевају посебну категорију искуства за коју је карактеристично да особа процењује да ситуација захтева улагање повећаних напора у циљу адаптације, тј. да опажа несклад између својих капацитета и захтева ситуације и да се, у складу с тим, јављају карактеристичне промене на психолошком и физиолошком плану. Оваква дефиниција подразумева да ситуације које се субјективно процењују на овакав начин називамо стресним догађајима или стресовима, (Вуковић, 2004). Такође, стрес обухвата когнитивни и бихејвиорални одговор појединца на непријатни догађај.

Да би постојао доживљај стреса мора постојати објективни догађај, ситуација коју појединац перципира као захтев, као притисак околине. Људи се разликују у својим индивидуалним и групним реакцијама на потенцијално стресни догађај, према Лазарусу и Фолкману (Lazarus & Folkman, 1984). Уколико не постоји реакција на неки догађај који је потенцијални стресор, нема стреса. Једна "одређена количина" стреса није сувишна. Савршена адаптација, без конфликта, без стреса и противуречности, осиромашила би наше животе. Стрес постаје проблем када личност не може на изазове да одговори на најбољи могући начин. Подручје креативног процеса не може се остварити без изазова да се неутралише стрес. Стрес се најсрећније савладава у стваралаштву. Дугогодишња истраживања су показала да у човеку постоје адаптациони синдроми у којима учествују унутрашњи органи, ендокрини и нервни, који помажу човеку да се прилагоди на сталне промене и нове ситуације. У процесу адаптације човек губи битку са животом, или је добија. Погрешни начини адаптације на стрес имају за последицу имају многа дисфункционална понашања.

Стрес је проблем друштвене и индивидуалне егзистенције, а неки облици благог стреса нису штетни већ су неопходни су за нормалан развој јединке. Вуковић (Вуковић, 2004) наводи резултате америчког психофизиолога Левајна који је експериментално потврдио да рано излагање благим стресним ситуацијама утиче на сазревање нервног механизма који управља хормоналним системом хипоталамус – хипофиза - надбубрежна жлезда, а који допрема хормоне битне за адаптацију на стресна стања.

Психолог Сели (Selye, према Вуковић, 2004) из тог разлога разликује два облика стреса: **еустрес** - који је конструктиван и стимулативан (заљубљеност, успех на

такмичењима итд.) и стрес са **дистресом** - који доводи до морфофункционалне дезорганизације. Стрес има своје компоненте, а представљају их стресни догађаји или стресори, субјективна процена догађаја и стање организма које карактерише измењено психофизиолошко функционисање.

Стресори могу бити дуготрајни (нпр. рат, болест) и краткотрајни (нпр. аутомобилска несрећа). У зависности од времена трајања излагања стресору зависе и ефекти стреса. Неке студије указују да очекиваност или изненадност догађаја могу да увећају или умање стрес. Различити интервентни програми, посебно они намењени деци, уводе фактор антиципације и припрему за стресни догађај како би се умањили негативни ефекти.

Модел стреса Тејлор и Аспинол (према Вуковић, 2004) указује на значај стреса као динамичког процеса у оквиру кога лични, али и социјални и спољашњи чиниоци играју значајну улогу као модератори утичући на стресни догађај, субјективну процену, промене психофизиолошког функционисања, начине превладавања које особа користи и последице стреса. Овај модел указује на сву комплексност стрес процеса. Стресор може имати ограничене и јасно видљиве ефекте или може покренути ланчане реакције догађаја у различитим доменима живота. Кумулирање животних догађаја има велики значај за исход стреса. Бихејвиористи претпостављају да ексцесиван број животних догађаја у кратком временском интервалу може пореметити равнотежу особе. У том процесу односи у породици имају велики значај. Односи у породици формирају се након рођења и трају читавог живота, а породични односи имају вишеструки значај за индивидуу, а посебно емоционални значај. Како је породица кључна за социјални и емоционални живот особе, тако је уједно и важан извор стреса, према Пирлин и Тарнер (Pearlin & Turner, 1987.). Такође, и стрес који се доживљава изван породице, проживљава се у породици јер породица посредује у процесу доживљавања стреса. У породици појединац налази снаге за суочавање са стресом кроз јачање једних механизма и слабљење неких других. Породични односи за појединца могу бити стресни на више начина, према Фосон (Fosson, 1988.):

- начином како су уређени,
- променама које наступају у породици,
- особинама појединих чланова,
- начином изражавања осећања, односно комуникацијом међу члановима .

Пирлин и Тарнер (Pearlin и Turner, 1987, према Profaca 1988) наводе два типа стресора у породици. Један су специфични догађаји у породици, промене које захтевају прилагођавање појединца и усклађивање с ранијим искуством. Други тип стресора је трајна, хронична напетост условљена релативно трајним условима живота чланова породице. Овде се огледа шири опсег стресора којих је више, почев од захтева и притисака одређене улоге, интерперсоналних конфликта, било у брачним односима (недостатак узајамности, недостатак осећајне размене, тешкоће у изражавању своје аутентичности, искуство отуђења, фрустрације повезане са очекивањима улоге) или у односима родитељ - дете; осећај ограничења и заробљености у улози коју особа преузима; реструктурирање успостављених улога. Др Броун и Харис (Brown & Harris, према Cochrane, 1988) сматрају да појединац у породици може доживљавати дуготрајне тешкоће, тј проблеме који су хронични, али други тип доживљаја у породици су животни напори, који нису нужно негативни, иако захтевају трошење психичке енергије појединца.

Постоје и дневне тешкоће - догађаји који нису довољно значајни да би били на листи животних стресних догађаја и не смемо их проглашавати неважнима. Као психолошки појам, дневне тешкоће су новијег датума. Ако се доживљавају често и понављају се, могу изазвати доживљај стреса код појединца. Профаца (Profaca, 1986) је начинила скалу којом мери доживљај стреса "малих" животних тешкоћа. Могуће је да су за људе ове тешкоће значајнији извор стреса него животни стресни догађаји који су у животу појединца релативно ретки.

Чудина и Обрадовић (Čudina-Obradović, 2006) издвајају економски и животни стрес као варијабле које утичу на брак и породицу, што је раније помињано у раду. Распад повољних и уједињујућих породичних процеса услед неповољних економских услова представља сложен процес утицаја објективно ниског стандарда на субјективни доживљај и интерпретацију таквог стандарда. Субјективни доживљај може постати економски стрес које може изазвати агресију и емоционално повлачење. Сви облици непожељних реакција оба партнера на економски стрес узрокују породично насиље и пад квалитета брачних односа. Поменути аутори наводе резултате истраживања који показују да се тада појављује доживљај родитељске некомпетентности који је узрокован немогућношћу обезбеђивања материјалних потреба детета, преокупираношћу брачним размирицама и смањењем времена посвећеног дечијем развоју.

Животни стрес у брачној заједници настаје услед суочавања са бројним неповољним догађајима током брачног живота. Различите промене могу изазвати стрес код појединца: болест, неуспех детета у школи, неспоразуми на радном месту итд. Све могуће неповољне ситуације које се догађају појединцу, као и његове реакције представљају животни стрес. Оне умањују квалитет комуникације међу партнерима и умањују квалитет брака и породице. На стрес и родитељство могу утицати и други стресори ван породичног система, што може бити и стрес на послу. Репети и Вуд (према Hess, 2008) сматрају да се када родитељи доживљавају стрес на послу, њихова респонзивност према члановима породице, стрпљење и осећајност се могу умањити. Осећања стреса, која имају узрок на радном месту, могу повећати шансе за брачни конфликт. Њихово истраживање је указало да је велика посвећеност послу и родитељству повезана са ауторитативним родитељским ставом мајки.

Напред наведено, представља разлоге да истраживања индивидуалних и друштвених чиниолаца који утичу на родитељство садрже тестове родитељског стреса, према Кризи и Рис (Creasey & Reese, 1996). Истраживања у овом подручју показала су да скоро сваки родитељ има амбивалентне осећаје према рођењу детета (Капор-Стануловић, 1985), а да се касније психолошко оптерећење које дете представља за родитеља може разликовати од особе до особе. Упркос чињеници да улога родитеља код већине људи изазива пријатне асоцијације о срећи, задовољству, обостраној љубави и задовољавању дубоких људских потреба давања, пружања љубави, али и примања пажње и љубави, ова улога може бити стресна. Стресну ситуацију препознајемо и уласком у родитељство, а захтеви родитељства се идентификују као извор могуће напетости у брачним односима, као и извор могућег индивидуалног стреса, према Малеј и Стјуарт (Malley & Stewart, 1988). Развојна психологија претпоставља да стрес у родитељској улози утиче на однос родитеља и детета (Deater - Deckard & Scarr, 1996).

Стрес родитељске улоге је одбијајућа психолошка реакција на захтеве родитељства. То је комплексни процес који повезује захтеве родитељства, понашање и психолошко стање родитеља, квалитет односа на релацији родитељ - дете и дететову психосоцијалну прилагођеност. Стрес родитеља се доживљава као негативан осећај према себи и детету и / или деци, који се директно приписује захтевима родитељства. Родитељство је компликован процес који отежава хетерогеност дететових карактеристика закључили су Crnic & Low, а наводи Хес (Hess, 2008) указујући да

„глатке транзиције у родитељство“ и мање стреса у родитељској улози представљају основ за позитивне карактеристике односа између родитеља и детета. Свакодневне потешкоће родитељства и типични догађаји такође могу бити стресори за родитеље, а свакодневни стрес родитељске улоге подразумева нормативни процес (заједнички за све породице) и важно је разликовати га од потешкоћа који неки родитељи имају у стрес ситуацијама. Иако свакодневне догађаје помињемо као недовољно важне узроке стреса, њихов кумулативни ефекат, хронично искуство ових догађаја и родитељски одговор на њих, могу имати значајан утицај на стрес родитељства, на квалитет односа са дететом и на функционисање детета. Лазарус (Lazarus, 1984) је сматрао корисним укључивање искуства „малих свакодневних стресних догађаја“ будући да могу имати велики адаптациони значај за појединца, а то утиче на осећање компетенције.

Ипак, постоје и фактори индивидуалних разлика које се огледају у карактеристикама личности, брачном квалитету и доступности социјалне подршке, различитим веровањима родитеља. То су фактори који могу утицати на стрес родитељске улоге и на одговоре родитеља на стресоре. Веома је важно разумети да су ово комплексни процеси са више променљивих, што је приметно и у истраживању које је предмет овог рада, а посебно у Лазарусовом моделу стреса.

3.1.1. Лазарусов модел

Примењујући Лазарусов модел стреса, првобитно постављен 1966.године, а касније дорађиван и унапређен (Lazarus & Folkman, 1984), можемо разумети процес који повезује захтеве родитељства, стрес у родитељској улози и родитељско понашање. Овај модел стреса је интеракционистички, процесни и когнитивистички. Лазарус сматра да однос између појединца и околине има три главне функције (према Агамбашић, 1994):

- Однос појединац - околина се непрекидно мења;
- Мења се зависно од тренутног односа снага;
- Однос појединац - околина је реципрочан.

У таквом односу два процеса имају улогу посредника између стресне ситуације и њених последица, а то је процена ситуације и суочавање са стресном ситуацијом. Лазарус и сарадници су проучавали стрес на основу теоретског модела према којем

поједини елементи имају и своју временску перспективу, аи поједини делови овог модела такође могу да утичу један на другог (Арамбашић, 1994). Приказаћемо и појаснити стрес родитељске улоге у светлу Лазарусовог модела.

У случају стреса родитеља, објективни догађај представља постојање детета и захтева родитељске улоге, али морамо имати у виду да захтеве које поставља родитељство родитељи перципирају као различито стресне. Како деца постају старија и самосталнија, тако долази и до промена у захтевима родитељства, према Дитер и Скар (Deater - Deckard & Scarr, 1996.). Они сматрају да се родитељи суочавају са властитим потребама суочавајући се са захтевима родитељства.

Колико ће нека ситуација за појединца бити "стресна" зависи од когнитивне процене те ситуације. Истраживања у којима се експериментално манипулисало когнитивном проценом потврдила су Лазарусову поставку да "*позитивна*" когнитивна процена заиста и смањује осећај претње и захтевност стресора (према Арамбашић, 1994). Лазарус сматра да се когнитивна процена може разумети као процес категоризације и процене значења коју нека ситуација има за појединца. То је процес евалуације усмерен на значење и значај. Лазарус разликује примарну од секундарне процене. Примарна одговара на питање: "*Јесам ли у опасности и на који начин?*", А секундарна на питање "*Да ли могу да утичу на ситуацију / догађај?*".

Лазарус и Фолкман (Lazarus & Folkman, 1984) сматрају да избор ових термина не задовољава јер подразумева да је једна процена важнија од друге, а са друге стране, називи процена ништа не говоре о њиховом садржају. Зато сматрамо прихватљивим како је називе ових процена у свом истраживању заменила Арамбашић (Arambašić, 1994), која уместо назива *примарна процена* користи назив "*процена важности и значења ситуације / догађаја*" (синоним - "*процена важности / значаја*"). Уместо секундарне процене ауторка уводи назив "*процена могућности утицаја и / или контроле*" (синоними - "*процена утицаја*", "*процена контроле*").

На важност и на процену утицаја делују лични и средински чиниоци. Лични чиниоци односе се на демографске варијабле, ставове, вредности, ниво аспирације, веровања о себи и околини, особине личности, те неке когнитивне променљиве као нпр. раније искуство са сличним ситуацијама, способност уочавања и решавања проблема. Као срединске чиниоце аутори наводе садржај ситуације, њену близину, степен јасноће, трајање догађаја те подршку коју појединац има (Arambašić, 1994, Lazarus & Folkman, 1984). Процес процене важности и значења подразумева да особа

процењује да ли нека ситуација за њу представља губитак, претњу или изазов. Лазарус и сарадници истичу везу између когнитивне процене ситуације и одређених осећаја.

Уз процену губитка обично се јавља жалост, љутња, разочарање и завист, уз процену претње страх, тескоба и збуњеност, а уз процену изазова јавља се безбедност, нада и нестрпљивост. При процени ко је угрожен у одређеној ситуацији, те у чему је ризик, особа процењује да ли су угрожени њена или туђа добробит, материјална добра, самопоштовање и др. У другим истраживањима која мере доживљај стреса, мерење интензитета доживљаја стреса представља меру за процену важности и значења или пак процењује важност одређеног догађаја у животу појединца. Процена могућности утицаја и / или контроле је сложени процес вредновања који укључује процену захтева у некој ситуацији, сагледавање могућих стратегија суочавања, процену вероватноће да ће одређена стратегија довести до циља, те процену способности које особа има да примени одређени начин суочавања. Особа тиме уједно и разматра последице употребе одређеног начина суочавања (Lazarus & Folkman, 1984).

И процена значења и процена контроле у стварном животу уско су повезане и често се преклапају заједно одређујући јачину доживљаја стреса, јачину и врсту пропратних осећаја, те психолошке и телесне реакције на спољни догађај. Когнитивна процена као важан елемент модела стреса може појаснити индивидуалне разлике у доживљавању родитељског стреса. Родитељи се разликују у процени значења захтева своје родитељске улоге, али иу процени могућности утицаја на те захтеве. Такве разлике у проценама, осим на индивидуалном и породичном нивоу, приметне су и на нивоу шире културне средине. Одређивање извора дечијег неадекватног понашања, закључци о дечијој одговорности и намери неадекватног понашања значајно су повезани са доживљајем родитељског стреса, према Дитер и Скар (Deater – Deckard & Scarr, 1996) Иако постоје неки аспекти родитељства који су стресни већини родитеља, управо индивидуалне разлике у процени захтева родитељства (стресора) најважније су за разумевање родитељског стреса.

У оквиру модела стреса Лазарус и сарадници дефинишу појам "суочавања са стресним ситуацијама". У ситуацији коју доживљавају стресном људи настоје да на когнитивном, емоционалном и на плану понашања да умање или савладају спољне или унутрашње захтеве. Арамбашећ (Арамбашећ, 1994) наводи да, иако не постоји општеприхваћен и коначни систем класификације појединих стратегија суочавања, код већине истраживача груписање се врши према два критеријума: врсти реакција и

функцији појединих начина суочавања. Лазарус и Фолкман (Lazarus & Folkman, 1991, према Profaca, 2002) истичу да:

- начини суочавања нису по себи "лоши" или "добри",
- успешност суочавања има смисла процењивати једино унутар контекста у којем се оно одвија,
- да би процена успешности суочавања била ваљана и целовита, нужно је размотрити колико је одређена стратегија суочавања истовремено прилагођена и појединцу и ситуацији.

Проучавајући стресоре који произлазе из четири животне улоге: рад, брак, родитељство, домаћинство, неки аутори (Pearlin & Schooler, 1978) су показали како су неки начини суочавања ефикаснији од других. У истом истраживању упоређивали су делотворне особине и начине суочавања и показали су већу успешност механизма суочавања у ситуацијама које укључују односе међу људима, а односе се на улоге везане за брак и родитељство.

Дитер - Декард (Deater – Deckard, 1998) наводи да су стратегије суочавања интегрални део родитељског стреса. Већ је припремање на трудноћу повезано с каснијим нижим интензитетом родитељског стреса. Пасивност и емоционално усмеравање, као и негирање, показали су се као начини суочавања повезани с вишим нивоом родитељског стреса. Позитивни родитељски систем вредности и стратегије усмерене на решавање проблема повезане су са нижим нивоом родитељског стреса (Deater - Deckard, 1997). Активан начин суочавања, усмерен на решавање проблема, кључни је заштитни фактор против евентуалних проблема у родитељском понашању које је повезано с родитељским стресом.

Истраживања која се баве стресом, па тако и она која испитују стрес родитељске улоге, усмеравају се на когнитивну процену, али и на суочавање на две групе фактора Лазарусовог модела којима покушавају разјаснити природу проблема стреса. То су улазне променљиве: лични чиниоци (пол, узраст, образовање, демографске варијабле, особине личности, вредности, веровања и др.); средински чиниоци (садржаји ситуације, трајање, захтеви, социјална подршка и др.). Постоје и променљиве исхода, односно последице стресних догађаја:

- Краткорочни или непосредни (физиолошке реакције, квалитета исхода и др.),
- Дугорочни (социјални односи, психичко и телесно здравље и др.).

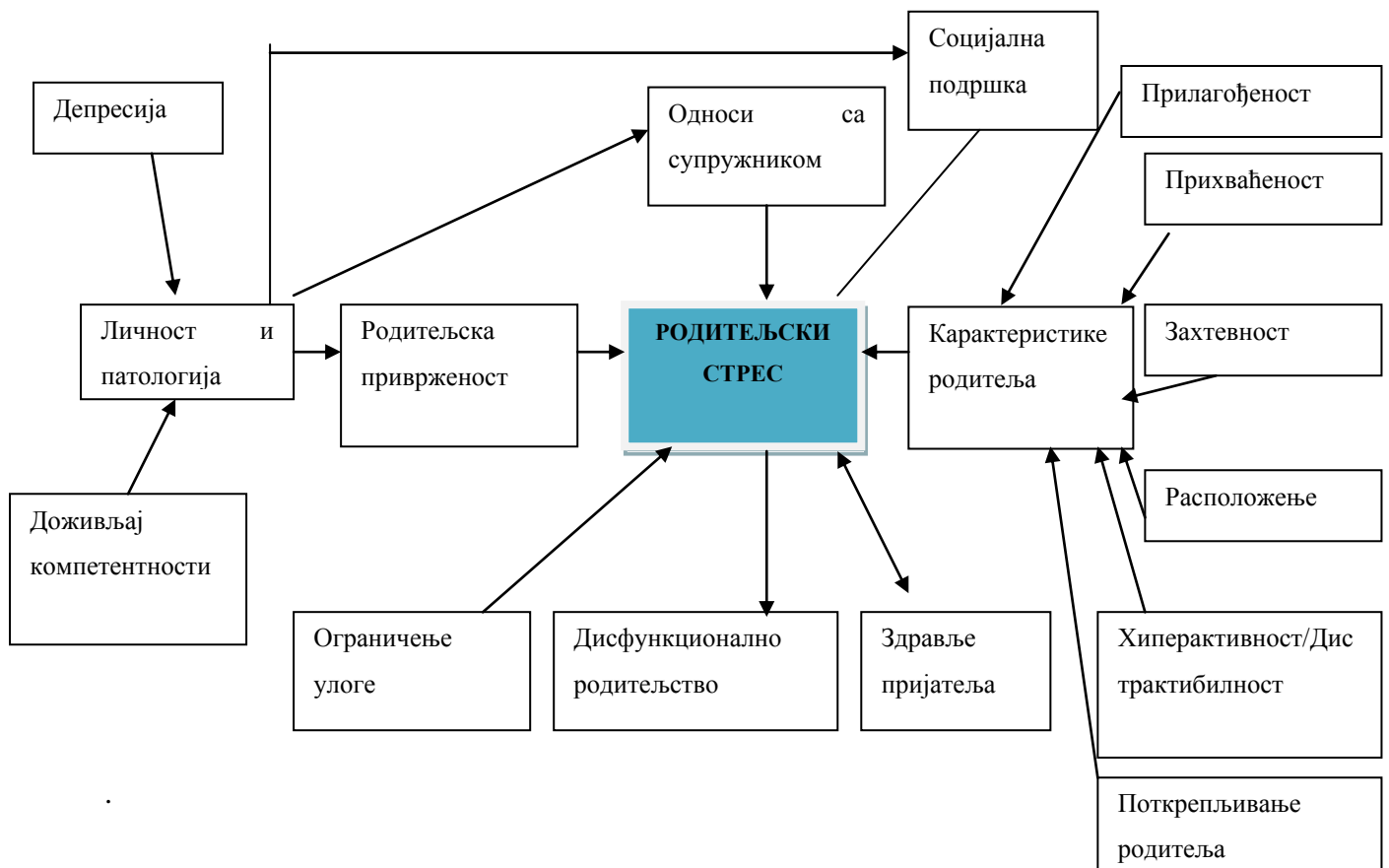
Рана идентификација стреса у односу између детета и родитеља са циљем ублажавања родитељског стреса, усмерена је на смањивање учесталости и јачине емоционалних и понашајних сметњи код деце. Стрес у родитељском систему у прве три године дететовог живота особито је критичан, како за развој детета, тако и за развој односа између родитеља и детета (Abidin, 1995). Прва истраживања стреса у породици бавила су се углавном стресом који особа доживљава у породици, више него породицама под стресом (Pearln & Turner 1987). У истраживањима након 70-их година 20. века предмет интереса постаје питање како деца утичу на психолошко стање родитеља и њихов брачни однос (Lavee & Sharlin, 1996). У породици, код родитеља са више доживљаја стреса, виши је ниво анксиозности и депресије, него код особа које нису родитељи (McLanahan & Adams 1989., према Lavee & Sharlin, 1996). Интерес истраживача за стрес родитељске улоге резултирао је изналажењем начина његовог мерења.

3.1.2. Инструменти за мерење родитељског стреса

Најраширенија мера родитељског стреса јесте *Индекс родитељског стреса (Parenting Stress Index)* настао 1995. године на основу **Абидиновог модела** родитељског стреса (према Profaca, 2002). У систему родитељ - дете сматрају се важним следећи аспекти: дететове карактеристике, карактеристике родитеља, породични контекст и стварни животни догађаји. Индекс родитељског стреса је мера процене ових обележја система родитељ - дете. При конструкцији упитника Абидин је кренуо од претпоставки да би инструмент требало да буде изграђен на постојећим сазнањима, да се извори стреса кумулирају, да су стресори вишедимензионални по извору и врсти. Зато су постављена три главна подручја извора стреса: дететове карактеристике, родитељске карактеристике, ситуационо / демографски животни стресори.

У оквиру Абидиновог теоретског модела родитељског стреса (слика 7.) приказано је како се извори стреса односе на особине личности родитеља, као и извори стреса који су повезани са дететовим карактеристикама и делују на укупан доживљај стреса родитеља. Абидин поставља хипотезу да је стрес родитеља повезан са дисфункционалним родитељством. Конструкција *Индекса родитељског стреса* полази

од резултата низа истраживања у којима се опајало понашање у контексту и препознао реципроцитет односа родитељ - дете. Дете уноси особине и диспозиције темперамента у све интеракције са родитељем и те су интеракције узајамне. Такође, клиничари препознају одређене карактеристике родитеља и променљиве породичног контекста које утичу на родитељску способност делотворног васпитавања детета.

Слика 7: Абидинов модел родитељског стреса - преузето из Профаца (Profaca, 2002.)

Највећа вредност Индекса родитељског стреса је идентификовање система родитељ - дете под стресом и ризика за неделотворно родитељство. Садржи 120 тврдњи, укључујући и скалу која се односи на постојање животних стресора (19 тврдњи). Први део *Индекса родитељског стреса* садржи 6 субскала које се односе на дететове карактеристике и Абидин их скупно назива *подручје детета*:

Дистрактибилност / Хиперактивност, Прилагодљивост, Поткрепљивање родитеља, Захтевност, Расположење, Прихватање.

Високи резултат на ових шест субскала указује на постојање карактеристика детета које отежавају родитељску улогу. Овај део *Индекса родитељског стреса* инспирисан је Њујоршком лонгитудиналном студијом, (према Abidin, 1995), која је подстакла низ истраживања и расправа о важности фактора темперамента у дететовом развоју. Други део *Индекса родитељског стреса* Абидин назива *подручјем родитеља*, тј. односи се на мерење родитељског стреса који се односи на карактеристике и понашања самих родитеља.

Валидације овог упитника рађене су са циљем повезивања родитељског стреса са другим областима од интереса за истраживаче, нпр. развојним проблемима детета, проблемима понашања, тешкоћама и болестима, карактеристикама ризичних породица, дететовим карактеристикама, различитим променама у породици, брачним односима те низом других мера родитељског понашања и функционисања деце и одраслих. Абидин поставља хипотезу да већи степен родитељског стреса, дететових тешкоћа и дисфункционалних интеракција родитељ - дете води порасту ауторитарног родитељства (Deater-Deckard & Scarr, 1996.). Такво родитељство негативно утиче на дечје понашање узрокујући и пораст проблема прилагођавања. Абидинову хипотезу поткрепљује налаз о повезаности родитељског стреса са лошијим материјалним условима и депресивношћу мајке. Установљена је повезаност родитељског стреса са родитељским поступцима и понашањем детета укључујући несигуран однос привржености, злостављања и ауторитарног васпитања.

Већина ранијих истраживања родитељског стреса усмерила се на последице стресних животних догађаја, као што су хронична болест детета, неке тешкоће у понашању, економски проблеми у породици и слично. Међутим, новија истраживања наглашавају да је нормална појава стреса родитељске улоге из следећих разлога: сви родитељи суочавају се са свакодневним стресом, а негативни ефекти тих дневних тешкоћа могу се акумулирати и утицати на квалитет родитељства и однос родитељ - дете.

Иако је *Индекс родитељског стреса* најраширенија мера родитељског стреса, постоје и друге мере родитељског стреса које су, иако мање примењиване у истраживањима, вредне помена. У неким испитивањима као мера родитељског стреса узима се постојање доживљаја стреса у једном подручју живота и то се интерпретира

као стресност родитељства. Тако се у испитивању ризичних фактора злостављања испитивао стрес везан за економске услове живота родитеља за које се сматра да су независни од других демографских варијабли. Такође, испитиване су мајке које доживљавају стрес у личном прилагођавању, социјалним односима и дечјем понашању и повезаност таквог доживљавања с њиховим родитељским понашањем. Показало се да су мајке које имају јачи стрес неосетљивије у интеракцији с дететом од оних које имају мањи стрес, како наводи Мејерс (Meyers, 1999)

Лави и Шарлин (Lavee & Sharlin, 1996) су истраживали повезаност родитељског стреса и квалитета брачних односа. У испитивању је коришћена *Скала родитељског стреса* чији су аутори Пирлин и Шулер (Pearlin & Schooler, 1978, према Profaca 1988). Ова скала има девет тврдњи које се процењују на скали Ликертовог типа, која полази од истраживања која испитују трајне проблеме родитељске улоге који су присутни у свакодневном искуству.

У испитивањима ризичности родитеља за злостављање посебна пажња посвећивала се стресу родитељске улоге, као једној од потешкоћа у родитељском понашању, уз нереалистична очекивања од детета, неуважавање дететових потреба, слабе родитељске вештине, негативно перципирање детета, али и малу емоционалну ангажованост у интеракцији с дететом, закључује Профаца (Profaca, 2002). Тако је начињен *Инвентар ризичности за злостављање* којим је испитиван и доживљај стресности родитељске улоге. Ризик за тешкоће родитељске улоге мери и Кемпеов упитник породичног стреса (*Kempe Family Stress Inventory*), скала од десет тврдњи која се примењује кроз разговор са родитељем, према Корфмахер (Korfmacher, 2000). Ова скала има клиничку употребљивост, али аутор наводи и нужност њеног коришћења као дела шире процене, те потребу даљих истраживања ваљаности ове скале .

Бери и Џонс (Berry & Jones, 1995) су започели психометријску валидацију *Скале родитељског стреса (Parental Stress Scale)*, новијег инструмента, на групи од 1276 родитеља који су показали су високу ваљаност и повезаност са општим стресом мереним Скалом опажаног стреса. Ова скала биће коришћена као инструмент у нашем истраживању нивоа стреса. Испитивања стреса мајки у низу истраживања вршила су се утврђивањем постојања родитељских и породичних проблема, негативних осећања према захтевима родитељства, начина дисциплиновања детета, података о темпераменту детета и осећаја контроле. У једној лонгитудиналној студији стрес код 133 мајке испитиван је сваке године од прве до четврте године старијег детета

интервјуисањем мајки. Стрес је исказан кроз 11 показатеља дететовог темперамента. Установљено је да стрес мајки расте између прве и треће године детета и не мења се у четвртој години. Главни извор стреса био је темперамент детета и пажња коју дете захтева од мајке .

Крутер, Мекхол и Такер (Crouter, McNale & Tucker, према Profaca, 2002) испитивали су интервјуом повезаност родитељског стреса и различитих поступака према деци - браћи и сестрама. Као мера родитељског стреса коришћени су брачни и индивидуални стресори, као и они који се налазе ван породице. Испитивачи су сматрали да им ови подаци дају слику колико је родитељ под стресом.

Бредли и Вајсајд-Мозел (Bradley & Whiteside-Mausell,1997) су у свом испитивању повезаности родитељског стреса и родитељског социо-емоционалног улагања у дете, као меру родитељског стреса користили адаптирану верзију упитника чији су аутори Маршал и Барнет (Marshall & Barnett, 1993, према Bradley & Whiteside-Mausell,1997). Тај упитник има десет елемената који се односе на догађаје који узрокују стрес (нпр. финансијске тешкоће, захтеви везани за родитељску улогу) и десет елемената који се односе на позитивна родитељска искуства (нпр. расподела активности, задовољење потреба).

Дитер-Декард (Deater – Deckard, 1997) је у испитивању родитељског стреса у различитом породичном контексту, као меру родитељског стреса користио упитник којим испитује пријатне и непријатне осећаје у родитељској улози. Осам тврдњи овог упитника односи се на стрес родитељске улоге, а шест тврдњи испитује задовољство родитеља родитељском улогом. Исти аутор је испитивао популацију мајки које су у браку, самохраних мајки, као и оних које су у другом, трећем браку. Иако је нашао одређене групне разлике, индивидуалне разлике су се показале важнијима од групних. Најзначајнија веза с родитељским стресом, коју је аутор нашао, јесте депресивност мајке. Неугодни осећаји повезани са захтевима родитељства имају важну улогу у породичном функционисању, те прилагођавању родитеља и детета.

Као и код Абидиновог *Индекса родитељског стреса*, код већине наведених испитивања, било упитником или интервјуом, родитељи процењују постојање стресора у родитељској улози, а не дају процену важности и значења одређеног извора стреса. Раније су испитиване последице стресних догађаја, али сада обраћамо пажњу на нормални животни стрес који се акумулирањем одражава на квалитет односа између родитеља и детета. Новија испитивања баве се родитељским осећањима према детету и

према самоме себи. Профаца (Profaca, 2002) наводи везу између јачине родитељског стреса и негативног, ауторитарног васпитног стила у родитељству, а као такав, стрес родитељске улоге је главни узрок у настанку злостављања и занемаривања деце. Негативно и неконзистентно родитељство узрокује и тешкоће у прилагођавању деце.

У истраживању повезаности телесног кажњавања детета с антисоцијалним понашањем детета, стрес родитеља испитан је помоћу структурираног интервјуа са родитељем (Pinderhughes, et al., 2000), током кога су, осим родитељског стреса, утврђени и други стресови у породици. У неким испитивањима као мера родитељског стреса се узима постојање доживљаја стреса у једном подручју живота, што се сматра стресом родитељства. На пример, када су испитиване мајке које доживљавају стрес у адаптацији, социјалним односима и дечјем понашању који су повезивани са њиховим родитељским понашањем, показало се да су мајке које имају јачи стрес неосетљивије у интеракцији са дететом од мајки које имају мањи стрес (Meyers, 1999).

Ризик за тешкоће родитељства мери *Кемпеов упитник породичног стреса* (*Kempe Family Stress Inventory*), који представља скалу од десет тврдњи која се примењује кроз разговор с родитељем (Korfmacher, 2000). Ова скала има клиничку употребљивост, али аутор наводи и нужност њеног коришћења као дела шире процене и потребу даљих истраживања ваљаности ове скале .

Превладавање стреса представља форму понашања посредством кога појединац реагује на специфичне спољашње и/или унутрашње *захтеве* који се постављају пред појединца. Неке стратегије превладавања подразумевају по неколико специфичних акција или поступака. Према једној класификацији, постоје две основне стратегије превладавања:

- превладавање усмерено на проблем које представља напор да се препозна, модификује или елиминише утицај неког стресора
- превладавање усмерено на емоције које представља напор да се регулише емоционално стање које је у вези са стресом или је резултат дејства стресора (Lazarus & Folkman, према Крњајић, 2006).

Степен у коме се особа осећа угрожено и стратегије превладавања које примењује зависе од процене појединца, у складу са ефикасношћу примењених ресурса. Историјски посматрано, превладавање је било третирано као одговор на емоције, а са Лазарусовим увођењем концепта »процена« (Lazarus & Folkman, 1984)

долази до појаве схватања реципрочног динамичког односа емоција и појединца. Емоције одређују како је један сусрет процењен, али и исход одређује емоционално стање појединца, не само у актуелној већ и у будућим интеракцијама. У процесу превладавања присутна су три модела или форме когнитивне активности (Aspinwall & Taylor, према Крњајић 2006):

- Прва форма когнитивне активности утиче на развијање пажње и стратегија које би требало да неутралишу последице стреса (рекреативне активности или одлазак на краћи одмор, стратегије редуковања тензије као што је конзумирање хране, алкохола или спавање).
- Друга когнитивна активност усмерена је на мењање субјективног виђења стресног догађаја (примена хумора или игнорисање проблема). У неким ситуацијама ове активности могу да буду корисне у умањењу тензије, док у другим околностима игнорисање проблема може довести до занемаривања адекватних акција;
- Трећа категорија когнитивних активности укључује поступке који мењају интеракцију између појединца и извора стреса (на пример промовисање сопственог става са циљем да се утиче на другу особу да промени своје мишљење).

Важан фактор у избору стратегије превладавања јесте перцепција стресног догађаја, а *изрека да је светло у очима посматрача*, указује да стрес постоји уколико је стресор опажен у простору спољашње или унутрашње контроле. Функционални стилови превладавања претпостављају директно бављење проблемом, са ослонцем или без ослонца на друге особе, док се дисфункционални стилови превладавања односе на примену стратегија које су непродуктивне у суочавању са захтевима средине. Учење како мислити оптимистички показало се као веома ефикасан начин за превенцију депресивности и помагање ученицима када су под стресом (Andrews & Wilding, према Крњајић, 2006). Научна сазнања иду у прилог тези да индивидуалне стратегије превладавања стреса могу ублажити утицај стресора на индивидуално функционисање, а да се особе разликују према поседовању информације које су релевантне за разумевање стресних догађаја. Свака стратегија превладавања представља избор који зависи од контекстуалних фактора, односно степена у коме се може или не може контролисати стресна ситуација. Важно је разликовати стресоре који се могу контролисати од оних који не могу. Крњајић (Крњајић, 2006) наводи: „

Контролабна ситуација може најефикасније бити управљана *стратегијом приближавања*, док неконтролабна ситуација може бити најефикасније управљана *стратегијом избегавања* проблема (Altshuler & Ruble, 1989).“ Поменута *стратегија избегавања* која представља често когнитивне форме дистракције (на пример, скретање мисли), може бити једино ефикасна тактика превладавања у ситуацијама које се не могу контролисати.

Користећи се стратегијом избегавања, односно поменутом дистракцијом, одрасле особе могу да ублаже доживљај бола (McCaul & Malott, према Крњајић, 2006) а деца могу да одложе гратификацију, односно добијање задовољења потреба. Иако ефикасно превладавање неконтролабних стресних ситуација подразумева »удаљавање« од непријатних стресора усмеравањем на инкомпатибилне мисли и активности, ова стратегија је тешко применљива за децу раног узраста (Altshuler & Ruble, 1989, према Крњајић, 2006). Истраживања дечијих концепција емоција сугеришу да мала деца имају тешкоће у примени когнитивне дистракције у превладавању неконтролабних стресних ситуација. Деца разумеју логику дистракције као начин промене емоција и промене која произлази из саме ситуације, па су се као најефикасније показале стратегије које омогућавају деци да у потпуности искључе стресне информације из свести (Altshuler & Ruble, 1989, према Крњајић, 2006). Стратегије превладавања које деца и адолесценти најчешће примењују су: тражење социјалне подршке, подршку блиских особа (родитеља, наставника или вршњака), усмереност на решавање проблема, редукција тензије и избегавање, рекреација и др.

Превладавање стреса, према Зотовић (Зотовић, 2008) седамдесетих година прошлог века је сматрано „стабилном и релативно трајном карактеристиком или цртом особе” (Наан, 1977; Vaillant, 1977). Касније, превладавање стреса приказује Лазарус у оквиру трансакционистичке теорије стреса као процес и одређује да су то сви поступци које особа чини на когнитивном и бихејвиоралном плану са циљем решавања проблема и /или смањења интензитета психо-физиолошке реакције у оквиру стрес процеса (Lazarus & Folkman, 1984). Превладавање, према Лазарусу има функције решавање проблема и функцију емоционалне регулације.

Основне димензије превладавања предложило је неколико аутора према различитим критеријумима. Крона (Krohne, 2002) разликује две основне димензије превладавања: усмеравање пажње (подразумева стилове превладавања који укључују интензивно трагање за информацијама везаним за стресни догађај и њихову обраду) и

когнитивно избегавање (односи се на одвраћање пажње од било каквих стимулуса и информација везаних за стресни догађај). Други аутори ове исте димензије називају *приступајуће*, *активно* на супрот *избегавајућем*, пасивном превладавању (Ebata & Moos; Poth & Cohen, према Зотовић, 2004).

Такође, различити аутори су се бавили концептом резилијентности који је подразумевао позитивну адаптацију која се догађа у угрожавајућим околностима, односно способност људи да се суоче и превладају тешке животне околности (према Мајкић, 2011). Средином осамдесетих година прошлог века истраживана је резилијентност на индивидуалном плану, а касније и резилијентност на породичном плану, чиме се фокус помера са дефицита породице на снаге, односно ресурсе које породица поседује. Резилијентност породице о којој пише Хулеј (Hawley, 2000), а према Зотовић (Зотовић, 2008) представља континуитет и развојну путању која зависи од контекста у коме се породица налази.

Породична резилијентност омогућава породици да се фокусира на реалне циљеве, чак и у проблематичним ситуацијама због чега је слична породичној регенеративној снази, према Патерсону (Patterson, 2002). Ризични фактори могу бити развод, сиромаштво, болест члана породице и могу повећати вероватноћу негативних исхода. Заштитни или протективни фактори који су у интеракцији са ризичним факторима умањују вероватноћу негативних исхода, према Макеју (Mackay, 2003).

У другом, емпиријском делу рада, желимо да наведене теоријске поставке укрстимо и да утврдимо да ли постоји корелација између породичног функционисања, васпитног стила и стреса родитељства, односно како породични контекст и стрес родитеља утиче на њихове васпитне стилове и поступке које користе у контакту са својом децом.

ЕМПИРИЈСКИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

I МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

1.1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Сложеност родитељске улоге и начин на који родитељи обављају родитељску функцију, васпитни стилови родитеља који су под сталним утицајем стреса у друштву које трпи промене, породично функционисање и сопствени доживљај родитељске улоге, захтевају родитељску будност, посвећеност и умеће у реализацији родитељске улоге. Иако стрес није резервисан само за родитеље, већ је свеprisутан у свету који се развија, стрес је видљивији када су присутни дисфункционални обрасци понашања. Шта се дешава са породичним функционисањем и васпитањем када се родитељи тешко носе са животним и стресом родитељске улоге?

У истраживању које смо реализовали покушали смо да утврдимо да ли постоји корелација између породичног функционисања, васпитног стила и стреса родитељске улоге.

1.2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА: Васпитни стилови родитеља у контексту породичне функционалности и стреса родитељске улоге

1.3. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА: Утврдити повезаност васпитног стила родитеља са обрасцима породичног функционисања, стресом родитељске улоге и социодемографским варијаблама.

1.4. ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА:

- 1.4.1. Утврдити повезаност васпитног стила родитеља са обрасцима породичног функционисања;**
- 1.4.2. Утврдити повезаност васпитног стила родитеља са интензитетом стреса родитељске улоге;**
- 1.4.3. Утврдити повезаност стреса родитељске улоге са обрасцима породичног функционисања;**
- 1.4.4. Утврдити интензитет стреса родитељске улоге адолесцената у зависности од пола родитеља, броја деце у породици, стамбених прилика, материјалних прихода и (не) запослености;**

1.5. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

У истраживању смо пошли од опште претпоставке да се ауторитарност и пермисивност у васпитном стилу родитеља ослањају на дисфункционалне образце породичног функционисања и интензивнији стрес родитељске улоге. Претпоставља се да постоји статистички значајна позитивна корелација између породичне дисфункционалности, интензитета стреса родитељске улоге и ауторитарног и пермисивног родитељства.

Постављене су и специфичне хипотезе истраживања:

- Х 1.** Претпостављамо да је ауторитативни васпитни стил родитеља повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу, док је ауторитарни васпитни стил повезан са ригидним обрасцима породичног функционисања, а пермисивни васпитни стил са хаотичним обрасцима породичног функционисања.
- Х 2.** Претпоставља се да постоји позитивна корелација између ауторитарног васпитног стила родитеља и изражености стреса родитељске улоге.
- Х 3** Претпоставља се да постоји значајна позитивна повезаност између образаца дисфункционалног породичног функционисања (хаотично, ригидно, умрежено и дезангажовано функционисање породице) и стреса родитељске улоге;
- Х 4.** Постоји повезаност између стреса родитељске улоге и социодемографских варијабли

X 4.1. Претпостављамо да се наши испитаници, очеви и мајке, разликују према полу у интензитету стреса родитељске улоге: У оквиру овог проблем претпостављамо да је израженост стреса мајки већа од изражености стреса очева;

X 4.2. Претпостављамо да ће млађи родитељи и они нижег социјалног статуса (мање образовани, незапослени са мањим материјалним примањима, без решеног стамбеног питања, подстанари или они који живе у заједници са својим родитељима или родитељима супружника), као и они са више одраслих особа у породици, самохрани родитељи, имати израженији ниво родитељског стреса;

X 4.3. Како постоји више извора стреса родитељске улоге, претпостављамо да се извори односе на узраст детета, пол детета, број деце у породици, односно очекујемо да се ниво стреса родитеља чија су деца различитог узраста и различитог пола значајно разликују;

1.6. ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на природу проблема и избор одговарајуће методе, у истраживању је примењено скалирање као истраживачка техника и скале као инструменти ове истраживачке технике. За утврђивање васпитног стила родитеља коришћена је скала **Robinson, C. C. Mandlco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H. The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSQD)** из 2011. Коришћени су и упитници којима се мери васпитни стил партнера, као и сопствени. Овај упитник је дизајниран за мерење колико често супружник / ца показује/ ју одређене облике понашања према детету и колико често они сами/е (испитаника/ца) испољавају одређене облике понашања према том детету. Упитник је настао у складу са теоријским приступом Д. Бомрајнд (Baumrind, 1966).

Димензије *ауторитативног* васпитног стила чине: Повезаност (Отац/мајка ме охрабрује да слободно исказујем своје мишљење), затим *Регулација* (Отац/мајка наглашавају који су разлози одређених правила). Трећа димензија овог стила јесте *Аутономија* (Отац/мајка је дозвољавао/ла да утичем на правила у породици). Све три

димензије чине први фактор упитника. Димензије ауторитарног стила су: Принуда (Отац/мајка ме кажњавао/ла када сам био/ла непослушан/на), Вербална хостилност (Отац/мајка је викао/ла на мене када сам се лоше понашао/ла) и Необјашњавање (Отац/мајка ме је кажњавао/ла тако што ме је остављао са мало или нимало објашњења), који чине други фактор упитника. Пермисивни, тј попустљиви васпитни стил у упитнику (Отац/мајка ме је размазио/ла), нема посебних димензија, мада чини трећи фактор упитника. Четири ајтема представљају овај стил. Инструмент у целини има 32 ајтема и представља скалу Ликертовог типа.

FACES IV (Family Adaptation and Cohesion Scales IV), аутора **Olson, Gorall & Tiesel, 2005**) даје свеобухватну процену димензије породичне кохезије и породичне флексибилности помоћу шест скала (Olson & Gorall, 2003). Замишљен је као процена само-извештавања *Circumplex modela* брачног и породичног система. FACES IV дотиче и балансиране здраве, као и небалансиране проблематичне аспекте породичног функционисања.

Две балансиране FACES IV скале су балансиране кохезија и балансирана флексибилност. Нове небалансиране скале су заплетеност, дезангажованост, хаотичност и ригидност. Садржи 62 питања у осам скала. Скале уравнотежених породичних односа су: Уравнотежена кохезија и Уравнотежена флексибилност. Скале неуравнотежених породичних односа су: Разједињеност, Испреплетеност, Хаотичност и Ригидност и још скале Породичне комуникације и Задовољства породицом. FACES IV садржи 62 ајтема, а репрезентативне ставке за Уравнотежену породичну кохезију су: "Чланови породице се осећају блиски једни са другима" и за Уравнотежену породичну флексибилност: "У нашој породици родитељи су равноправни као лидери". FACES IV садржи четири скале неуравнотежених породичних односа које мере екстремно високу и екстремно ниску кохезију и флексибилност. Постоје две скале неуравнотежености за кохезију, скала која мери Разједињеност (Наша породица ретко ради нешто заједно) и скала која мери Испреплетаност (Ми превише времена проводимо заједно). Постоје и две скале за неуравнотежену флексибилност, скала која мери Ригидност (У нашој породици постоји правило за скоро сваку могућу ситуацију) и скала која мери Хаотичност (Није јасно ко је одговоран у нашој породици за кућне послове, активности). Комуникација у породици и Задовољство породицом су такође субскале FACES IV. Репрезентативни ајтеми су нпр: "Чланови породице су задовољни са тим

како једни с другима комуницирају" и "Како сте задовољни са способношћу ваше породице да се бори против стреса".

У истраживању родитељског стреса коришћена је **The Parental Stress Scale (Berry, J. O. & Jones, W. H, 1995)**. Аутори **Berry и Jones** су на петостепеној скали, а на основу скалирања 18 тврдњи од стране родитеља, утврдили израженост родитељског стреса. На пример, на петостепеној скали испитаници су означавали: 1 - веома се не слажу, 2-не слажу се, 3 –неодлучни су, 4 –слажу се 5- веома се слажу са тврдњом: *Ја се понекад бринем да ли довољно чиним за моје дете (децу).*

Упитник за родитеље садржао је питања која представљају социодемографске варијабле: пол, старост, образовни ниво, место становања, материјална примања, стамбени статус, запосленост, број одраслих, занимање, број деце, пол деце, узраст деце, школски успех деце, брачни статус.

1.6.1. Поузданост на основу интерне конзистенције употребљених инструмената у истраживању

У даљој анализи података проверили смо поузданост употребљених инструмената. Примењен је поступак провере интерне конзистентности скала на основу методе анализе ставки. Кронбахови *Алфа коефицијенти* поузданости психолошких инструмената коришћених у овом истраживању дати су у табели бр. 1. и показали су да прецизност појединих скала није сасвим задовољавајућа.

Табела 1. Интерна конзистенција мера коришћених у истраживању – Скале родитељског стреса и PSDQ скале васпитних стилова

Инструмент	Група скала	Назив скале	Кронбахов алфа коефицијент
Скала родитељског стреса-отац			0,773
Скала родитељског стреса – мајка			0,757
PSDQ –отац	Фактор ауторитативног стила	Повезаност	0,818
		Регулација	0,763
		Аутономија	0,817
	Фактор ауторитарног стила	Принуда	0,788

		Вербални хостилитет	0,594
		Необјашњавање	0,683
	Фактор пермисивног стила	Попуштање	0,440
PSDQ – мајка	Фактор ауторитативног стила	Повезаност	0,766
		Регулација	0,795
		Аутономија	0,740
	Фактор ауторитарног стила	Принуда	0,727
		Вербални хостилитет	0,684
		Необјашњавање	0,594
Фактор пермисивног стила	Попуштање	0,438	

Пошто су уношени сирови скорови за скале у целини инструмента FACES IV, а не одговори на појединачна питања, не може се израчунати поузданост. Подаци указују на високу прецизност мера скале родитељског стреса, како за мајке, тако и за очеве (изнад 0,7, пожељно око 0,8).

Упутник којим су процењивани породични односи на основу прича и упитника васпитних стилова PSDQ (Упитник родитељских стилова и димензија) за највећи број скала показује задовољавајућу поузданост (Повезаност, Регулација, Аутономија, Принуда). Генерално гледано, субскеле које припадају ауторитативном васпитном стилу поседују највишу поузданост, како код оца, тако и код мајке. Појединачно гледано, највиша интерна конзистентност је за субскалу Повезаност (0,818 код оца и 0,866 код мајке), а најнижа је за субскалу Попуштање (0,440 код оца и 0,438 код мајке).

Када је реч о фактору ауторитативног васпитног стила, највећа је интерна конзистентност субскела Повезаност и Аутономија код оца. Ајтеми ових субскела односе се на емоционалну топлину и подршку у васпитавању коју родитељи пружају деци, али и уважавање њихових потреба и мишљења приликом доношења одлука важних за породицу у целини, као и само дете и формирање првила понашања у кући. Када је у питању интерна конзистентност мера ових субскела за мајку, оне су нешто ниже (Повезаност и Аутономија), него код субскеле Регулација, која се односи на навођење разлога због чега се нешто тражи и очекује од детета, због чега је поштовање

правила важно, указивање на повезаност између дечијих поступака и последица до којих доводе.

Посматрано према фактору ауторитарног васпитног стила, највећа је интерна конзистентност субскеале Принуда и код оца и код мајке. Принуда се темељи на физичком кажњавању деце у настојању родитеља да постигне очекивану послушност. Вербални хостилитет мајке је нешто већег степена поузданости у односу на исту субскалу ауторитарног стила оца. Ова субскала се односи на често *викање* на дете када учини нешто лоше или нешто што се родитељу не допада, као и критизерски однос према детету и његовим поступцима. Необјашњавање оца је нешто већег степена поузданости у односу на исту субскалу ауторитарног стила мајке. Необјашњавање се односи на управо супротне васпитне поступке родитеља. Када дете тражи одговор на питање у вези са тим зашто нешто треба или мора да учини, родитељ не даје објашњења, већ најчешће кратко прокоментарише речју „зато“.

Најнижу интерну конзистентност, показало се, има фактор пермисивног васпитног стила оца и мајке. Пет ајтема представљају садржај ове субскеале и односе се на претње кажњавањем које се не реализује, тешкоће при дисциплиновању деце и тежњу родитеља да размази дете. Ови подаци говоре о томе да за попустљивост у васпитању није одабран довољан број ајтема, нити је избор конзистентан са попустљивошћу у васпитању. Стиче се утисак да ова субскала садржи у ајтемима и питања која се тичу недоследности у васпитању

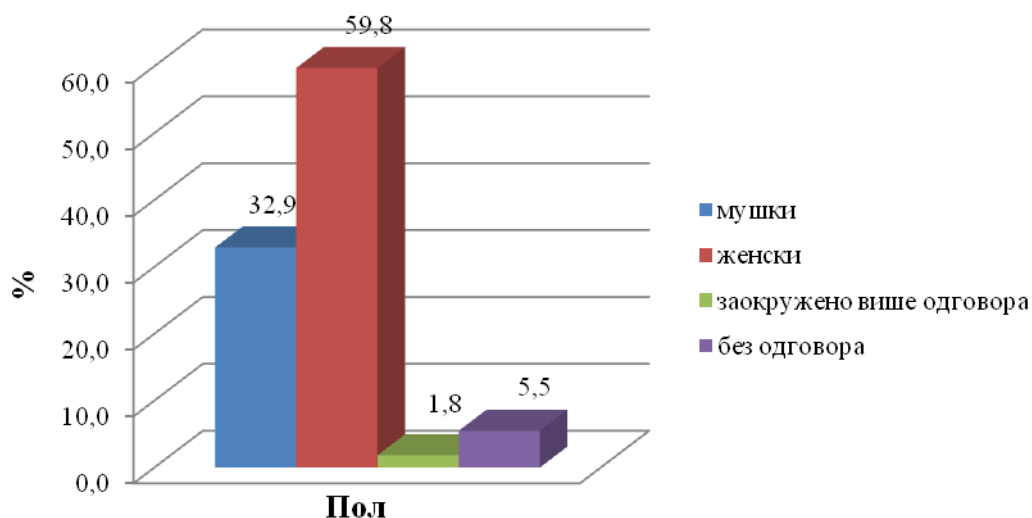
1.7. УЗОРАК

Природа проблема, хипотезе које су постављене у складу са задацима истраживања, условили су избор узорка. Будући да се у раду испитују васпитни стилови родитеља, обрасци породичног функционисања и стрес родитељске улоге, субјекти у истраживању су били родитељи деце школског узраста, као и њихова деца.

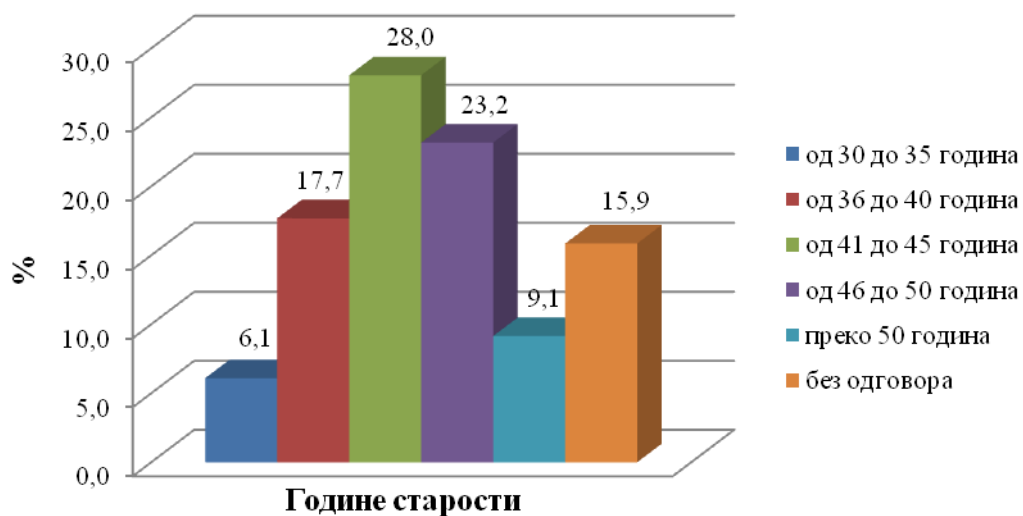
Узорак је био намеран у складу са задацима истраживања и могућностима истраживача, али је у већем делу пема својим карактеристикама репрезентовао укупну популацију адолесцената од 12 до 18 година и њихових родитеља. Укупно је испитивањем обухваћено 207 породица, али је уредно попуњено од стране мајке, оца и детета од стране 164 породица у периоду децембар 2012 – фебруар 2013. године. Највећи број неважећих (неадекватно попуњених) или упитника који нису враћени јесте из породица чија деца похађају школу у Београду.

Узорак сачињава укупно 164 породица (мајка + отац + дете), од чега 50 породица из Београда и 114 из Крушевца. Свих 164 ученика су узраста 12 до 18 година, а заједно са родитељима укупан број испитаника у истраживању је 492 испитаника.

Према полу, структура узорка подразумева да је највећи број испитаника који су попуњавали образац са општим подацима женског пола (59,8%).

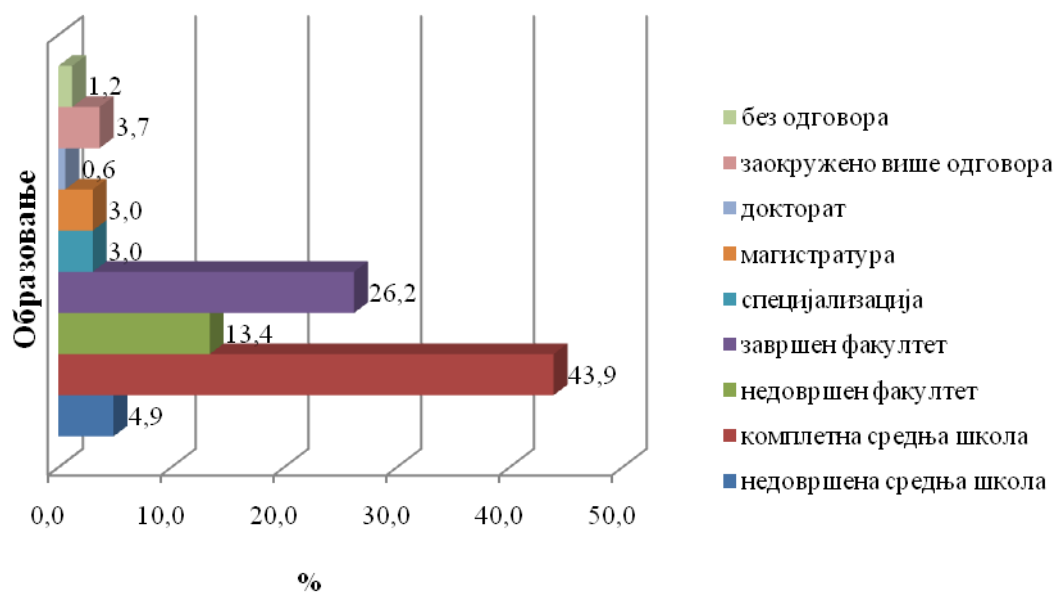

Слика 8 : Графикон 1. Пол испитаника

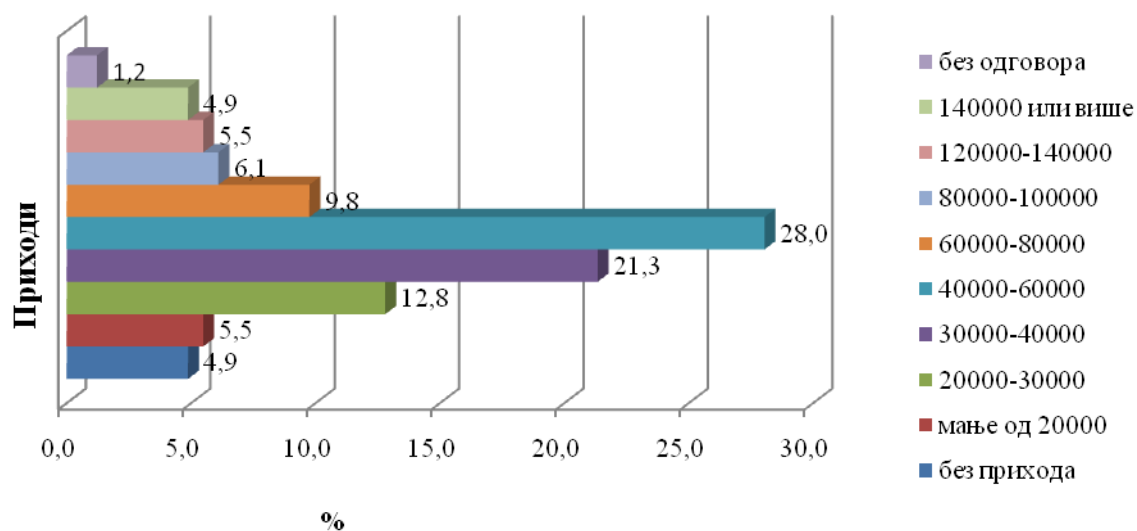
Слика 9: Графикон 2. Узорак према старости испитаника

Када говоримо о старосној структури испитаника који су попуњавали образац за опште податке, уочавамо да 28% њих има од 41 до 45 година старости, следи 23,2% испитаника од 46 до 50 година старости. Упадљиво је да преко 15% њих није одговорило на ово питање.

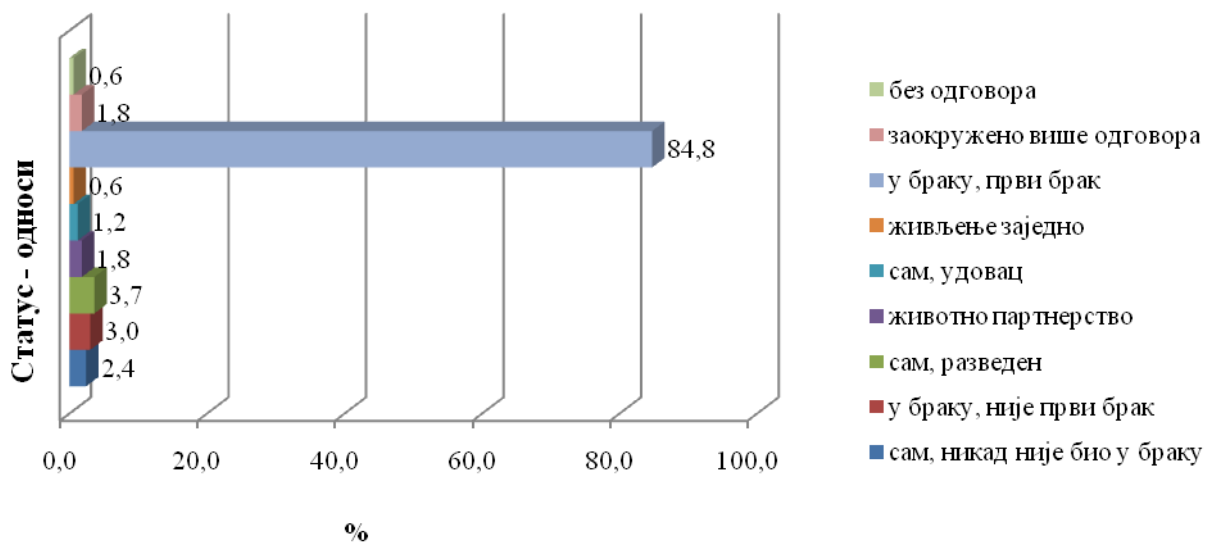
Слика 10: Графикон 3. Образовање испитаника

Највећи број испитаника који су попуњавали образац са општим подацима што се образовања тиче има комплетну средњу школу (43,9%), а следе они који имају завршен факултет (26,2%), што је изнад просека образовног статуса становништва Републике Србије (према подацима Завода за статистику РС), али претпостављамо да је то просечан узорак родитеља који сарађују са школом, будући да је истраживање обављено преко школа из узорка.

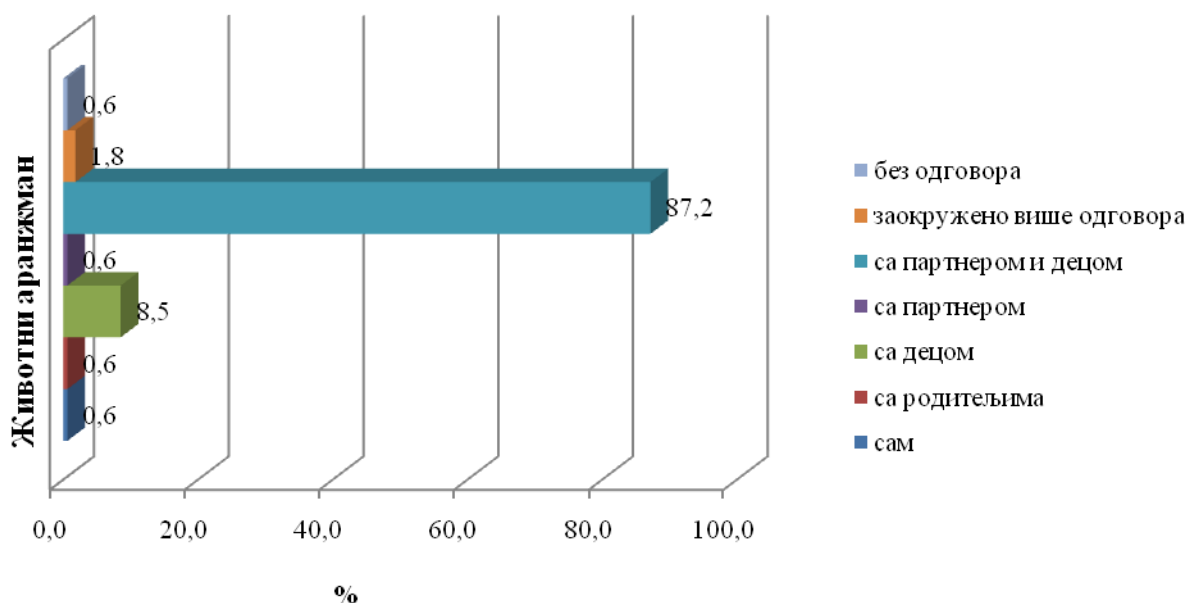
Слика 11: Графикон 4. Укупни месечни приходи у динарима

Укупни месечни приходи у динарима износе од 40000 до 60000 за 28% испитаника, а следе они који се крећу од 30000 до 40000 (21,3%). Не може се са сигурношћу тврдити да ли су испитаници наводили своја лична месечна примања, или су узимали у обзир примања домаћинства, али према подацима о просечној месечној заради у периоду испитивања (децембра 2012 - фебруар 2013), можемо претпоставити да су наводили укупна примања домаћинства.

Слика 12: Графикон 5. Брачни статус

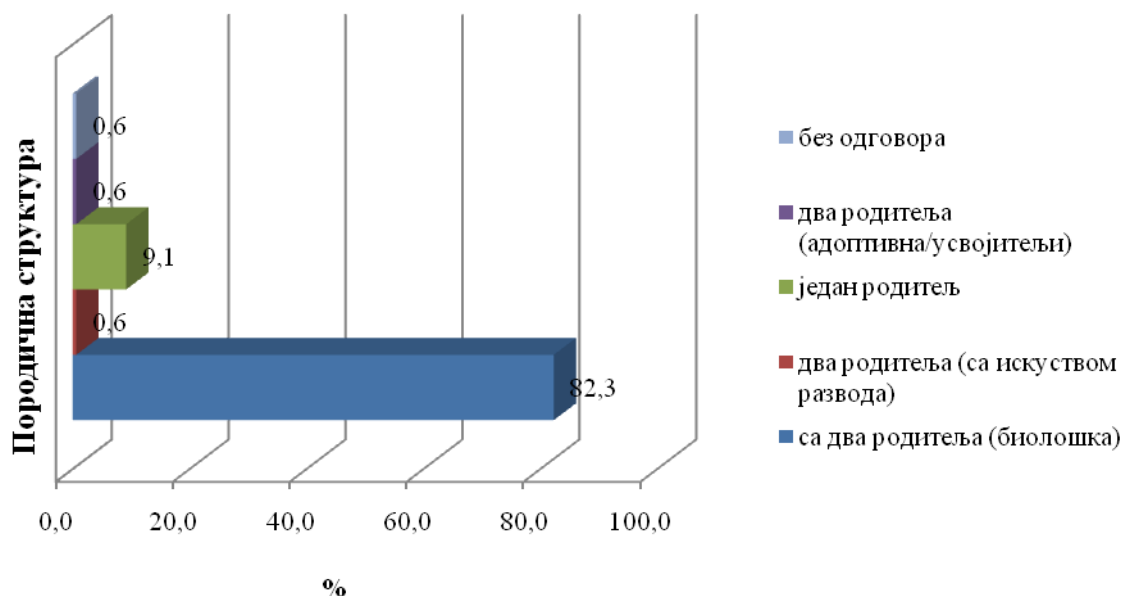
Као што је и очекивано, 84,8% испитаника је у браку, и то првом. Занемарљив је број оних који припадају другим категоријама понуђених одговора. Треба нагласити да је 3,7% испитаника разведено или је током целокупног времена родитељства само у улози родитеља.

Слика 13: Графикон 6. Узорак према структури домаћинства

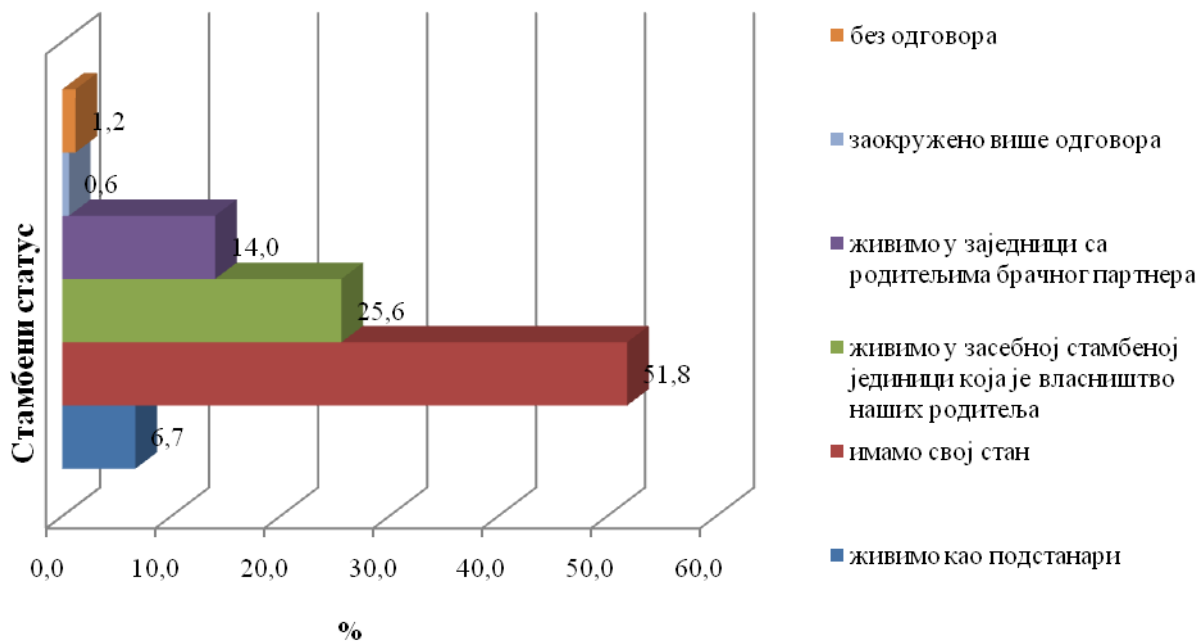

Што се тиче структуре домаћинства, 87,2% испитаника је навело да живи са партнером и децом, али је већи % оних родитеља који живе сами са децом, у односу на претходну карактеристику узорка. Укупно 8,5% родитеља у узорку живи само са децом (самохрани родитељи).

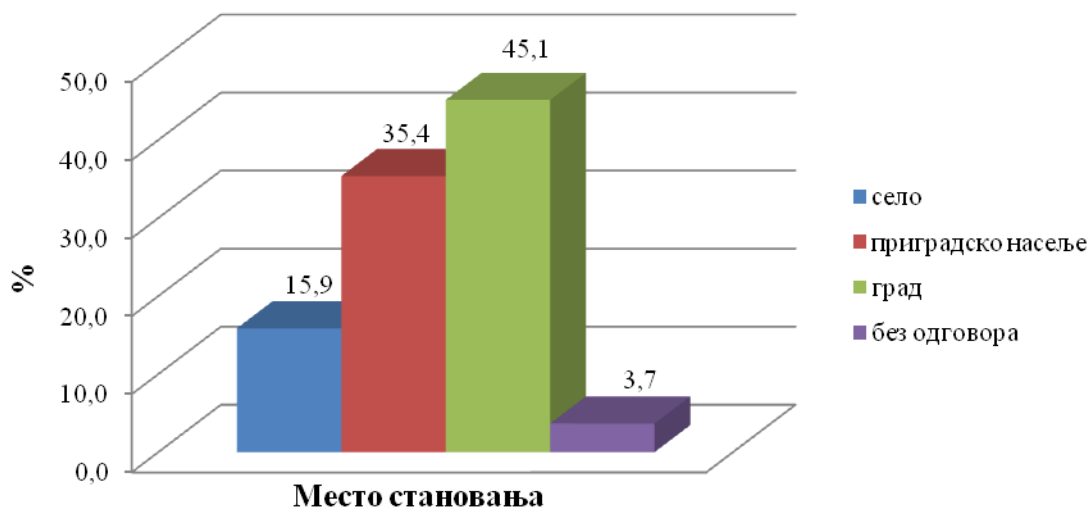
Слика 14: Графикон 7. Структура узорка према томе са ким дете живи (Потпуна породица или самохрани родитељи)

Када је у питању структура узорка према томе са ким дете живи, у највећем броју испитаника, односно 82,3% испитаника живи у потпуној породици (дете/ца са два родитеља), али нисмо тражили податак да ли су биолошки родитељи или адоптивни/усвојитељи.

Слика 17: Графикон 10. Стамбени статус

Половина породица има стан у власништву (51,8%), док четвртина живи у засебној стамбеној јединици која је власништво њихових родитеља (25,6%). Укупно 14,0% испитаника живи у заједници са родитељима брачног партнера, док је само 6,7% испитаних навело да живе као подстанари.

Слика 18: Графикон 11. Место становања

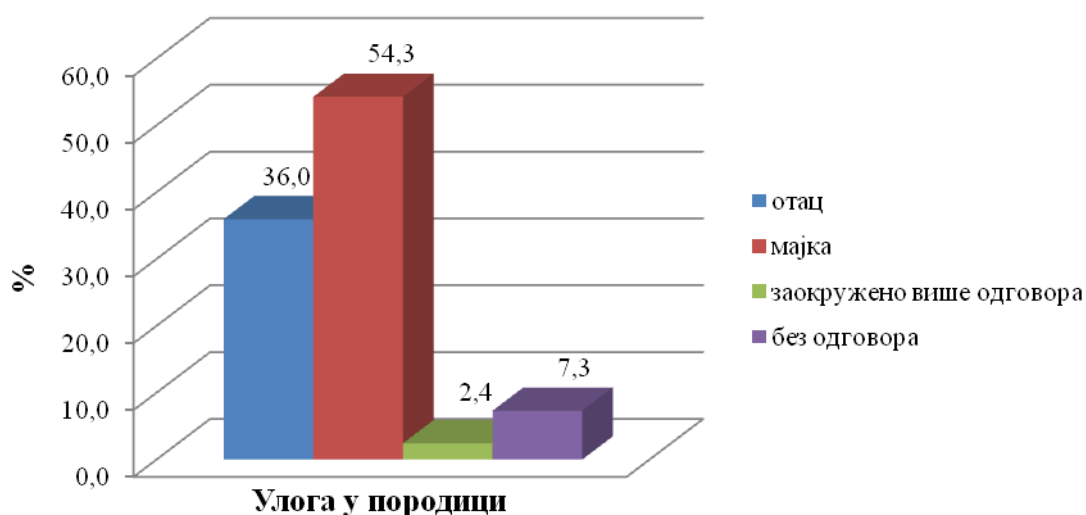
Испитаници су били са територије града Београда (град и приградска насеља на територији општина Палилула) и са територије града Крушевца (град, приградско насеље Багдала и Бивоље, као и села Паруновац, Капиција). Готово половина испитаних породица живи у самом граду Београду и Крушевцу (45,1%), нешто мање у

приградским насељима Багдала и Бивоље код Крушевца (35,4%), а најмање у селима Паруновац и Капиција која гравитирају према Крушевцу (15,9%). Испитиване су породице чија су деца ученици Прве економске школе у Београду, ОШ“ Влада Аксентијевић“ из Београда, Гимназије у Крушевцу и ОШ „Владисав Савић Јан“-Паруновац код Крушевца.

Табела 2. Структура узорка родитеља према узрасту деце и месту становања

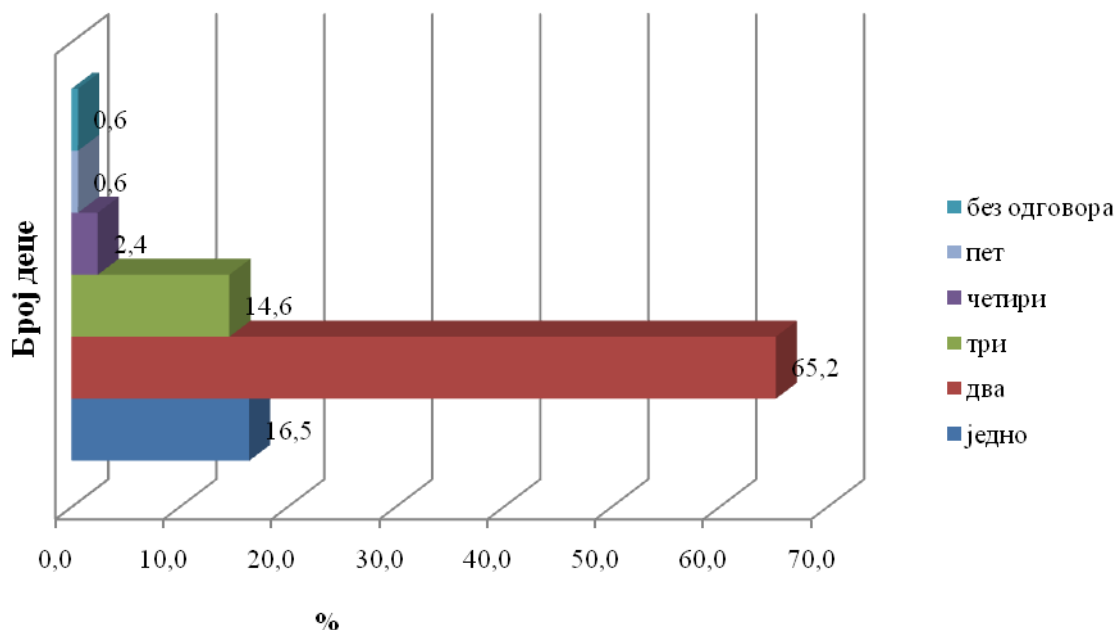
	Деца-Основна школа	Деца-Средња школа	Укупно
Београд	20	30	50
Крушевац	60	54	114
Укупно	80	84	164

Од укупног броја од 164 породице, 80 породица има децу која су основношколског узраста (породице са млађим адолесцентима узраста 12-15 година) и 84 породица са децом средњошколског узраста (са старијим адолесцентима узраста 15-18 година).

Слика 15: Графикон 8. Доминатност улоге у породици

Будући да је највећи број испитаника који су попуњавали овај образац женског пола, логично је да је њихова улога у породици доминантна у овом приказу (54,3%), али је 34% очева учествовало.

Слика 16: Графикон 9. Број деце у породици

Породице које су предмет истраживања углавном имају двоје деце (65,2%), док око 15% њих има једно или троје деце, што одговара нормалној расподели у популацији.

1.8. ОРГАНИЗАЦИЈА И ТОК ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на природу проблема, у истраживању је примењена дескриптивна метода и скалирање као истраживачка техника, што је одредило организацију и ток истраживања. Истраживање је спроведено у периоду децембар 2012. године у Крушевцу и јануар - фебруар 2013. године у Београду у школама које се налазе у великом граду, приградском насељу и сеоској средини, како би узорак био довољно

репрезентативан. Истраживање је реализовано у целини у назначеном временском периоду и то тако што су родитељи на родитељским састанцима обавештавани од стране стручног сарадника у школи и истраживача о циљу и намени истраживања, како би дали своју сагласност за сопствено учешће и учешће детета у истраживању. Родитељи су имали могућност да понесу упитнике кући, како би их анонимно, под шифром попуњавали, али су сви упитници унутар породице морали да имају исту шифру. Један број родитеља није попунио упитнике, није их вратио у школу или су они делимично попуњени те нису имали могућност учешћа у статистичкој обради података. То је чешће био случај са испитаницима из Београда, без обзира да ли се ради о средњој или основној школи. Тешкоћу у реализацији истраживања представљао је велики број примерака упитника који су морали бити попуњени унутар породице (седам упитника), па такви упитници нису имали могућност коришћења у статистичкој обради података. Коришћени инструменти су представљали новину за испитанике јер многи никада нису учествовали у реализацији сличних истраживања. Комплексност инструмената је такође могла бити узрок : Инструмент **FACES IV** представљао је упитник који попуњавају мајка и отац (укупно два примерка); **Скалу родитељског стреса** попуњавали су такође мајка и отац (укупно два примерка); **Упитник којим се процењују васпитни стилови родитеља** попуњавало је њихово дете / ученик посебно за сваког родитеља (два упитника), а **Општи упитник**, који представља лист са основним подацима, попуњаван је по један за породицу (родитељ).

II РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РЕЗУЛТАТА

2.1. ПРИКАЗ ДЕСКРИПТИВНИХ СТАТИСТИЧКИХ ПОКАЗАТЕЉА

Приказ резултата почињемо приказом дескриптивних статистичких показатеља *AS* (аритметичке средине) и *SD* (стандардне девијације) за васпитне стилове и образце породичног функционисања, а касније и за скалу родитељског стреса,

2.1.1. Приказ - Васпитни стил

Табела 3. Приказ дескриптивних статистичких показатеља за Васпитни стил-мајка

ТВРДЊЕ	AS	SD
Моја мајка реагује на моја осећања и моје потребе.	4,77	0,49
Моја мајка је користила физичко кажњавање, као начин дисциплиновања.	1,59	0,76
Моја мајка узима у обзир моје жеље пре него што ме пита да урадим нешто.	4,07	0,88
Када захтева да нешто урадим њен став је: јер сам ја тако рекла, или ја сам твоја мајка и хоћу то да урадиш.	2,19	1,14
Моја мајка ми је објашњавала како реагује на моје добро или лоше понашање.	3,73	1,00
Моја мајка је знала да ме удари када сам био /ла непослушан/а.	1,84	0,83
Моја мајка разговара са мном о мојим проблемима.	4,53	0,71
Мојој мајци је било тешко да ме дисциплинује.	1,75	0,99
Моја мајка ме охрабрује да слободно исказујем своје мишљење, чак и када се не слаже са мојим мишљењем.	4,30	0,91
Кажњавала ме је одузимајући ми моје привилегије са мало или без икаквих објашњења.	1,59	0,89
Наглашавала је који су разлози одређених правила.	3,62	1,13
Тешила ме је и показивала разумевање када сам био/ла	4,67	0,66

узнемирен/а.		
Викала је на мене када сам се лоше понашао/ла.	3,07	1,12
Похваљивала ме је када сам био добар/а.	4,74	0,54
Давала ми је подршку када сам био/ла узнемирен/а.	4,72	0,57
Показивала је бес према мени.	1,83	0,88
Више ми је претила кажњавањем, него што је то заиста примењивала.	3,13	1,24
Моја мајка је узимала у обзир моје мишљење када је планирала нешто у породици.	3,92	0,93
Кажњавала ме је када сам био/ла непослушан/а.	2,31	1,01
Претила ми је казном, али ме није кажњавала.	2,89	1,21
Показивала је поштовање према мом мишљењу, тако што ми је дозвољавала да слободно износим своје мишљење.	4,39	0,82
Дозвољавала ми је да утичем на правила у породици.	3,48	1,09
Моја мајка ме је критиковала како би моје понашање било боље.	3,90	0,94
Моја мајка ме је размазила.	2,91	1,34
Објашњавала ми је зашто се правила морају поштовати.	4,04	0,89
Кажњавала ме је не узимајући у обзир моје оправдање.	1,74	1,00
Време које је проводила са мном било је испуњено топлином и блискошћу.	4,66	0,62
Кажњавала ме је тако што ме је остављала самог /у са мало или без имало објашњења.	1,25	0,55
Разговарала је са мном и помагала ми да разумем последице сопственог понашања.	4,27	0,87
Критиковала ме је када моје понашање није задовољавало њена очекивања.	3,40	1,09
Објашњавала ми је последице мог понашања.	3,99	0,95
Шамарала ме је када сам се лоше понашао/ла.	1,36	0,63

Скала је петостепена, где виши скор значи већу учесталост наведеног понашања (1 – никад, 2 – скоро никад, 3 – повремено, 4 – веома често, 5 – увек).

Дистрибуција резултата на скали указује да је понашање мајке процењено тако да највиши аритметичку средину имају одговори који указују да мајке реагују на осећање

и потребе детета, да у већој мери проводе време са дететом у блиској атмосфери и са осећањем блискости, похваљују, теше и дозвољавају изражавање дететовог мишљења. Најнижу аритметичку средину показују одговори испитаника којима се исказивало да је мајка остављала дете само за казну, кажњавала без образложења и шамарала.

Табела 4. Приказ дескриптивних статистичких показатеља за Васпитни стил-отац

Тврдње	AS	SD
Мој отац реагује на моја осећања и моје потребе.	4,28	0,95
Мој отац је користио физичко кажњавање, као начин дисциплиновања.	1,53	0,77
Мој отац узима у обзир моје жеље пре него што ме пита да урадим нешто.	3,75	0,97
Када захтева да нешто урадим његов став је: јер сам ја тако рекао, или ја сам твој отац и хоћу то да урадиш.	2,21	1,22
Мој отац ми је објашњавао како реагује на моје добро или лоше понашање.	3,29	1,20
Мој отац је знао да ме удари када сам био /ла непослушан/а.	1,63	0,88
Мој отац разговара са мном о мојим проблемима.	3,68	1,16
Мом оцу је било тешко да ме дисциплинује.	1,63	0,88
Мој отац ме охрабрује да слободно исказујем своје мишљење, чак и када се не слаже са мојим мишљењем.	3,97	1,16
Кажњавао ме је одузимајући ми моје привилегије са мало или без икаквих објашњења.	1,68	1,04
Наглашавао је који су разлози одређених правила.	3,31	1,27
Тешио ме је и показивао разумевање када сам био/ла узнемирен/а.	4,03	1,15
Викао је на мене када сам се лоше понашао/ла.	2,92	1,17
Похваљивао ме је када сам био добар/а.	4,50	0,79
Давао ми је подршку када сам био/ла узнемирен/а.	4,32	0,99
Показивао је бес према мени.	1,79	0,96
Више ми је претио кажњавањем, него што је то заиста	2,99	1,36

примењивао.		
Мој отац је узимао у обзир моје мишљење када је планирао нешто у породици.	3,64	1,01
Кажњавао ме је када сам био/ла непослушан/а.	2,30	1,09
Претио ми је казном, али ме није кажњавао.	2,81	1,19
Показивао је поштовање према мом мишљењу, тако што ми је дозвољавао да слободно износим своје мишљење.	4,27	0,99
Дозвољавао ми је да утичем на правила у породици.	3,27	1,15
Мој отац ме је критиковао како би моје понашање било боље.	3,42	1,22
Мој отац ме је размазио.	2,77	1,45
Објашњавао ми је зашто се правила морају поштовати.	3,84	1,11
Кажњавао ме је не узимајући у обзир моје оправдање.	1,62	0,92
Време које је проводио са мном било је испуњено топлином и блискошћу.	4,29	0,93
Кажњавао ме је тако што ме је остављао самог /у са мало или без имало објашњења.	1,27	0,67
Разговарао је са мном и помагао ми да разумем последице сопственог понашања.	3,92	1,08
Критиковао ме је када моје понашање није задовољавало његова очекивања.	3,15	1,14
Објашњавао ми је последице мог понашања.	3,65	1,12
Шамарао ме је када сам се лоше понашао/ла.	1,31	0,69

Скала је петостепена, где виши скор значи већу учесталост наведеног понашања (1 – никад, 2 – скоро никад, 3 – повремено, 4 – веома често, 5 – увек).

Дистрибуција резултата указује да су очеви процењени као родитељи који реагују на осећања и потребе деце, чешће су процењени као топли и блиски, али у незнатно мањој мери од мајки које су чешће разговарале са децом о проблемима. Подједнака је учесталост физичког кажњавања од стране оба родитеља. Веома су сличне дистрибуције одговора о понашању мајки и очева.

2.1.2. Приказ - FACES IV

Будући да су унети сирови скорови за скале у целини, AS и SD се не могу израчунати за сваку појединачну варијаблу.

Табела 5. Приказ дескриптивних статистичких показатеља за FACES IV – мајка и отац

Скале	Мајка		Отац	
	AS	SD	AS	SD
Кохезија	30,18	2,99	30,05	3,27
Флексибилност	26,21	2,69	26,26	3,05
Дезангажованост	15,80	3,31	15,90	3,75
Заплетеност	17,52	3,60	17,53	3,91
Ригидност	18,91	3,89	18,90	4,29
Хаотичност	16,07	3,43	16,13	4,39
Породична комуникација	42,24	5,26	42,03	5,30
Задовољство породицом	39,47	6,02	39,45	6,14

За скале Кохезија, Флексибилност, Дезангажованост, Заплетеност, Ригидност и Хаотичност теоријски минимални скор износи 7, а максимални 35. За скале Породична комуникација и задовољство породицом теоријски минимални скор је 10, а максимални 50.

А - Израженост димензија породичног функционисања-дескриптивна анализа резултата добијених од мајки указује да су балансиране скале код мајки присутне у великој мери, и то: 61,6% мајки је веома повезано са осталим члановима породице и 56,1%мајки је врло флексибилно у породичном функционисању.

Када су у питању небалансиране скале, између 70% и 80% мајки је показало веома низак или низак степен дезангажованости, ригидности, хаотичности и испреплетаности. Укупно 76,8% мајки показује висок или врло висок ниво породичне

комуникације а задовољство породицом веома висок ниво 19,5% и висок ниво 31,7% мајки. За разлику од претходних димензија породичног функционисања, чак 14% мајки показује низак степен задовољства породицом.

МАЈКА - Балансиране скале

Табела 29. Кохезија

Ниво кохезије	N	%
Донекле повезани	7	4,3
Повезани	44	26,8
Врло повезани	101	61,6
Без одговора	12	7,3
Укупно	152	100,0

Табела 30. Флексибилност

Ниво флексибилности	N	%
Донекле флексибилни	1	0,6
Флексибилни	59	36,0
Врло флексибилни	92	56,1
Без одговора	12	7,3
Укупно	164	100,0

Табела 6. Небалансиране скале

Ниво	Дезангажованост		Заплетеност		Ригидност		Хаотичност	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Врло низак	93	56,7	65	39,6	36	22,0	95	57,9
Низак	54	32,9	67	40,9	80	48,8	46	28,0
Умерен	3	1,8	18	11,0	28	17,1	9	5,5

Висок	2	1,2	1	0,6	7	4,3	2	1,2
Врло висок	/	/	/	/	1	0,6	/	/
Без одговора	12	7,3	12	7,3	12	7,3	12	7,3
Укупно	164	100,0	164	100,0	164	100,0	164	100,0

Табела 7.Породична комуникација

Ниво	N	%
Врло низак	2	1,2
Низак	7	4,3
Умерен	17	10,4
Висок	56	34,1
Врло висок	70	42,7
Без одговора	12	7,3
Укупно	164	100,0

Табела 8. Задовољство породицом

Ниво	N	%
Врло низак	9	5,5
Низак	23	14,0
Умерен	36	22,0
Висок	52	31,7
Врло висок	32	19,5
Без одговора	12	7,3
Укупно	164	100,0

Б - Израженост димензија породичног функционисања - дескриптивна анализа резултата добијених од очева указује да су балансиране скале код очева присутне у великој мери, и то: 61,0% очева је веома повезано са осталим члановима породице и 56,7% очева је врло флексибилно у породичном функционисању. Скоро идентични резултати као код мајки.

Када су у питању небалансиране скале, између 70% и 80% очева је показало веома низак или низак степен дезангажованости, ригидности, хаотичности и испреплетаности, слично као мајке.

Укупно 69.5% очева показује висок или врло висок ниво породичне комуникације, што је нешто мањи проценат од мајки. Задовољство породицом је димензија коју има веома висок ниво 20.7% испитаних очева и висок ниво 26.2% очева. За разлику од претходних димензија породичног функционисања, чак 16% очева показује низак степен задовољства породицом, што је за 2% више од мајки.

ОТАЦ - Балансиране скале

Табела 9. Кохезија

Ниво кохезије	N	%
Донекле повезани	9	5,5
Повезани	36	22,0
Врло повезани	100	61,0
Без одговора	19	11,6
Укупно	164	100,0

Табела 10. Флексибилност

Ниво флексибилности	N	%
---------------------	---	---

Донекле флексибилни	1	0,6
Флексибилни	51	31,1
Врло флексибилни	93	56,7
Без одговора	19	11,6
Укупно	164	100,0

Табела 11. Небалансиране скале

Ниво	Дезангажованост		Заплетеност		Ригидност		Хаотичност	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Врло низак	79	48,2	62	37,8	44	26,8	83	50,6
Низак	59	36,0	60	36,6	57	34,8	50	30,5
Умерен	6	9,7	19	11,6	33	20,1	5	6,0
Висок	/	/	3	1,8	9	5,5	6	3,7
Врло висок	1	0,6	1	0,6	/	/	1	0,6
Без одговора	19	11,6	19	11,6	19	11,6	19	11,6
Укупно	164	100,0	164	100,0	164	100,0	164	100,0

Табела 12. Породична комуникација

Ниво	N	%
Врло низак	1	0,6
Низак	6	3,7
Умерен	23	14,0
Висок	49	29,9
Врло висок	65	39,6
Без одговора	20	12,2
Укупно	164	100,0

Табела 13. Задовољство породицом

Ниво	N	%
Врло низак	8	4,9
Низак	27	16,5
Умерен	32	19,5
Висок	43	26,2
Врло висок	34	20,7
Без одговора	20	12,2
Укупно	164	100,0

2.1.3. Приказ – Стрес родитељске улоге

Табела 14. Приказ дескриптивних статистичких показатеља за скалу стреса мајке

Тврдње	AS	SD
1. Срећна сам у мојој улози родитеља.	4,74	0,44
2. Не постоји ништа што не бих желела да учиним за моје дете (децу) ако је потребно.	4,51	0,76
3. Брига за моје дете (децу) понекад захтева више времена и енергије него што имам.	3,66	1,17
4. Ја се понекад бринем да ли довољно чиним за моје дете (децу).	3,79	1,10
5. Осећам се блиским са мојим дететом (децом).	4,55	0,61
6. Уживам да проводим време са својим дететом (децом).	4,68	0,47
7. Моје дете (деца) је важан извор осећања за мене.	4,76	0,44
8. Дете (деца) ми даје оптимистични поглед на будућност.	4,57	0,67
9. Главни извор стреса у мом животу је моје дете (деца).	2,12	1,17
10. Дете (деца) не оставља ми много времена и флексибилности у мом животу.	2,21	0,99
11. Дете (деца) је финансијски терет.	1,69	0,83
12. Тешко ми је да успоставим равнотежу између различитих	1,93	0,82

одговорности због мог детета (деца).		
13. Понашање мог детета (деце) често је непријатно и стресно за мене.	1,87	0,92
14. Ако бих морао/ла све поново да урадим, можда бих се одлучио/ла да немам деце.	1,21	0,49
15. Осећам превелику одговорност у улози родитеља.	3,36	1,35
16. Дете (деца) имају значење да је премало избора и превише мало контроле над мојим животом.	2,05	0,85
17. Задовољна сам као родитељ.	4,58	0,52
18. Мислим да је моје дете (деца) пријатно.	4,67	0,51

Скала је петостепена, где виши скор представља вечи степен слагања са тврдњом (1 – веома се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – неодлучан сам, 4 – слажем се, 5 – веома се слажем).

Веома се слажу у процени да су задовољне као родитељи, да њихова деца изазивају осећање пријатности за њих и да се осећају блиске са децом са којом и желе да проводе време. Ниска је дистрибуција одговора који указују да не би поновиле ситуацију са рађањем деце, ако би морале поново све да ураде, а такође је ниска и код одговора којима указују да су деца извор њиховог стреса.

Табела 15. Приказ дескриптивних статистичких показатеља за скалу родитељског стреса-отац

Тврдње	AS	SD
1. Срећан сам у мојој улози родитеља	4,71	0,46
2. Не постоји ништа што не бих желео да учиним за моје дете (децу) ако је потребно.	4,43	0,90
3. Брига за моје дете (децу) понекад захтева више времена и енергије него што имам	3,66	1,17
4. Ја се понекад бринем да ли довољно чиним за моје дете (децу).	3,75	1,05
5. Осећам се блиским са мојим дететом (децом).	4,49	0,64
6. Уживам да проводим време са својим дететом (децом).	4,65	0,56
7. Моје дете (деца) је важан извор осећања за мене.	4,79	0,41
8. Дете (деца) ми даје оптимистични поглед на будућност.	4,55	0,65

9. Главни извор стреса у мом животу је моје дете (деца).	2,12	1,16
10. Дете (деца) не оставља ми много времена и флексибилности у мом животу.	2,21	1,03
11. Дете (деца) је финансијски терет.	1,83	1,04
12. Тешко ми је да успоставим равнотежу између различитих одговорности због мог детета (деца).	1,91	0,79
13. Понашање мог детета (деца) често је непријатно и стресно за мене.	1,79	0,87
14. Ако бих морао/ла све поново да урадим, можда бих се одлучио/ла да немам деце.	1,21	0,53
15. Осећам превелику одговорност у улози родитеља.	3,31	1,38
16. Дете (деца) имају значење да је премало избора и превише мало контроле над мојим животом.	2,20	0,89
A17. Задовољан сам као родитељ.	4,59	0,51
18. Мислим да је моје дете (деца) пријатно.	4,65	0,52

Скала је петостепена, где виши скор представља већи степен слагања са тврдњом (1 – веома се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – неодлучан сам 4 – слажем се 5 – веома се слажем).

Слично као мајке, очеви су задовољни у улози родитеља, вреднују децу као пријатну, деца им изазивају пријатна осећања и изазивају оптимизам.

2.2. ДИСТРИБУЦИЈА ОБРАЗАЦА ПОРОДИЧНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА И ВАСПИТНОГ СТИЛА РОДИТЕЉА

Приказ резултата настављамо дистрибуцијом образаца породичног функционисања и васпитног стилова родитеља. Веза између васпитних стилова и образаца породичног функционисања испитана је помоћу Пирсонове линеарне корелације. Вођени смо Circumplex modelom који дефинише елементе организационих процеса у породици као флексибилност која представља равнотежу између стабилности и промене, а такође и кохезивност која представља равнотежу између блискости и индивидуације.

2.2.1. Хипотеза 1.

Претпостављамо да је ауторитативни васпитни стил родитеља повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу, док је ауторитарни васпитни стил повезан са ригидним обрасцима породичног функционисања, а пермисивни васпитни стил са хаотичним обрасцима породичног функционисања.

Веза између васпитних стилова и образаца породичног функционисања потврђена је помоћу Пирсонове линеарне корелације.

Табела 16. Повезаност васпитних стилова мајке са обрасцима породичног функционисања (N=152)

	КОХ	ФЛЕКС	ДЕЗ	ЗАП	РИГ	ХАО	КОМ	ЗАД
Ауторита тивни стил	r=0,336 **	r=0,129	r=-0,240**	r=-0,030	r=0,057	r=-0,031	r=0,226 **	r=0,232 **
Ауторита рни стил	r=- 0,038	r=0,078	r=0,144	r=0,005	r=0,205*	r=0,068	r=- 0,085	r=- 0,051
Пермисив ни стил	r=- 0,033	r=0,019	r=0,146	r=0,040	r=0,017	r=0,145	r=- 0,196*	r=- 0,115

**корелација је значајна на нивоу 0,01

* корелација је значајна на нивоу 0,05

Утврђена је умерена позитивна статистички значајна повезаност између ауторитативног васпитног стила мајке и балансиране кохезивности ($r=0,336$, $p=0,000$). Такође, утврђена је ниска негативна статистички значајна повезаност између ауторитативног васпитног стила и небалансиране дезангажованости ($r=-0,240$, $p=0,003$), као и ниска позитивна повезаност са породичном комуникацијом ($r=0,226$, $p=0,005$) и задовољством породицом ($r=0,232$, $p=0,004$). Није утврђена статистички значајна повезаност овог васпитног стила ни са једним другим обрасцем породичног функционисања.

Када говоримо о ауторитарном васпитном стилу, утврђена је ниска позитивна статистички значајна повезаност са небалансираном ригидношћу ($r=0,205$, $p=0,011$). Није утврђена статистички значајна повезаност овог васпитног стила ни са једним другим обрасцем породичног функционисања.

Пермисивни васпитни стил је у ниској негативној корелацији са породичном комуникацијом ($r=-0,196$, $p=0,015$). Није утврђена статистички значајна повезаност овог васпитног стила ни са једним другим обрасцем породичног функционисања.

Резултати указују да су мајке, које процењују своје породичне односе кохезивним, испољиле ауторитативни васпитни стил. Мајке са високом балансираном кохезивношћу, која је подразумевала емоционалну повезаност са члановима породице, чешће су примењивале топло усмеравајући, односно ауторитативни васпитни стил у контакту са дететом.

Табела 17. Повезаност васпитних стилова очева са обрасцима породичног функционисања (N=152)

Варијабле	КОХ	ФЛЕКС	ДЕЗ	ЗАП	РИГ	ХАО	КОМ	ЗАД
Ауторитативни стил	r=0,462**	r=0,181*	НЕГr=-0,357**	r=-0,120	r=-0,044	НЕГr=-0,183*	r=0,463**	r=0,476**
Ауторитарни стил	r=-0,264**	r=-0,056	r=0,210*	r=0,073	r=0,123	r=0,052	r=-0,259**	r=-0,322**
Пермисивни стил	r=0,113	r=-0,005	r=-0,003	r=0,114	r=0,069	r=0,133	r=-0,033	r=0,049

**корелација је значајна на нивоу 0,01

*корелација је значајна на нивоу 0,05

Утврђена је умерена позитивна статистички значајна повезаност између ауторитативног васпитног стила оца и балансиране кохезивности ($r=0,462$, $p=0,000$). Такође, утврђена је ниска позитивна статистички значајна повезаност између ауторитативног васпитног стила и балансиране флексибилности ($r=0,181$, $p=0,031$). Утврђена је умерена негативна повезаност са небалансираном дезангажованошћу ($r=-0,357$, $p=0,000$) и хаотичношћу ($r=-0,183$, $p=0,030$). Добијена је умерена позитивна статистички значајна повезаност са породичном комуникацијом ($r=0,463$, $p=0,000$) и задовољством породицом ($r=0,476$, $p=0,000$). Није утврђена статистички значајна повезаност овог васпитног стила ни са једним другим обрасцем породичног функционисања. Интересантна је корелација очевог ауторитативног васпитног стила која је вишег новог, али постоји негативна корелација са хаотичношћу. Уколико је отац више емотивно укључен у васпитање деце и контролу, утолико је снажнија веза са функционалним породичним односима и обрнуто. Породични односи у којима је изражено заједништво и емоционална експресија, рефлектују се и на васпитање. Очеви су топли и подржавајући, али имају и јасна очекивања и верују да њихова деца могу да досегну та њихова очекивања. Комуникација је богатија и садржајнија, а задовољство породицом високо. Односи су хармонични и уређени а хаотичност је ниска као и дезангажованост.

Када говоримо о ауторитарном васпитном стилу, утврђена је ниска негативна статистички значајна повезаност са балансираном кохезивношћу ($r=-0,264$, $p=0,001$).

Добијена је ниска позитивна повезаност са небалансираном дезангажованошћу ($r=0,210$, $p=0,012$). Утврђена је негативна повезаност са породичном комуникацијом ($r=-0,259$, $p=0,002$) и задовољством породицом ($r=-0,322$, $p=0,000$). Није утврђена статистички значајна повезаност овог васпитног стила ни са једним другим обрасцем породичног функционисања. У породицама где је изражена доминација и потреба за послушношћу у васпитним поступцима оца, најчешће је породица у којој су њени чланови нешто удаљенији, мање блиски и недостаје им осећај заједништва у породици. Доминантна позиција оца која се заснива на послушности других чланова породице и на могуће партнерске релације у којима нема доживљаја егалитарности, већ доживљај потчињавању ауторитету супруга и оца, као и осећање унутрашњег незадовољства и узајамног удаљавања. Све то води незадовољавајућој комуникацији и генерално мање повољној процени породице у целини.

Није утврђена статистички значајна повезаност пермисивног васпитног стила ни са једним обрасцем породичног функционисања. Пермисивни васпитни стил, односно попустљивост очева није корелирала са обрасцима породичног функционисања, али је код мајки корелирала са комуникацијом са члановима породице.

Резултати показују делимичну потврђеност хипотезе да ауторитативни васпитни стил родитеља јесте повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу код оба родитеља, док је ауторитарни васпитни стил повезан са ригидним обрасцима породичног функционисања оба родитеља (дезангажованост, ниска комуникација и ниско задовољство породицом).

2.2.2. Ауторитарни васпитни стил и стрес родитељске улоге

Хипотеза 2 : Претпоставља се да постоји позитивна корелација између ауторитарног васпитног стила родитеља и изражености стреса родитељске улоге.

Веза између интензитета доживљеног стреса и васпитног стила испитана је помоћу Пирсонове линеарне корелације.

Табела 18. Повезаност интензитета стреса код мајке са васпитним стиловима (N=151)

Варијабле	Ауторитативни стил	Ауторитарни стил	Пермисивни стил
Стрес мајке	$r=-0,363^{**}$	$r=0,319^{**}$	$r=0,293^{**}$

**корелација је значајна на нивоу 0,01

Утврђена је умерена статистички значајна повезаност између интензитета стреса мајке и постојања ауторитативног васпитног стила ($r=-0,363$, $p=0,000$), али је она негативна, што значи да мајке код којих је стрес израженији, имају мање капацитета за овакав васпитни стил. То значи да мајке које су у већој мери ауторитативне имају мање изражен доживљавај стреса родитељске улоге. Са друге стране, утврђено је постојање умерене позитивне статистички значајне повезаности интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила ($r=0,319$, $p=0,000$) и пермисивног стила ($r=0,293$, $p=0,000$), што значи да мајке код којих је стрес присутнији, у већој мери практикују наведене васпитне стилове.

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који васпитни стил је најбољи предиктор стреса код мајке. Ови налази показују да стрес мајки детерминише васпитни стил.

Аритметичке средине и стандардне девијације приказане су у Табели 19. Утврђено је да је модел статистички значајан $F(3,147) = 15,406$, $p < 0,001$. Бета коефицијенти су приказани у табели 20

Резултати указују да се 23,9% варијансе критеријумске варијабле може објаснити моделом, односно, помоћу ова три васпитна стила. Добијено је да предикторске варијабле ауторитативни и ауторитарни васпитни стил статистички значајно доприносе објашњењу критеријумске варијабле, при чему је јачи предиктор ауторитативни васпитни стил. Утврђено је да постоји негативна повезаност између ауторитативног васпитног стила и стреса, у смислу да што је већи скор на овом васпитном стилу, то је нижи ниво стреса код мајке. Са друге стране, постоји позитивна повезаност између ауторитарног васпитног стила и стреса, у смислу да што је већи скор на овом васпитном стилу, то је виши ниво стреса код мајке.

Табела 19. Аритметичке средине и стандардне девијације за стрес код мајке и предикторе (N=151)

Варијабла	AS	SD
Стрес код мајке	34,73	6,59
Предикторске варијабле		
Ауторитативни стил	4,23	0,48
Ауторитарни стил	2,16	0,54
Пермисивни стил	3,08	0,63

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Табела 20. Симултана вишеструка регресиона анализа за васпитне стилове који предвиђају стрес код мајке (N=151)

Варијабла	B	SEB	β
Ауторитативни стил	-4,41	0,99	-,32**
Ауторитарни стил	2,51	0,96	,20*
Пермисивни стил	2,02	0,81	,19
Constant	41,75	5,20	

$R^2 = 0,239$, $F(3,147) = 15,406$, $p < 0,001$

* $p < 0.01$, ** $p < 0.001$

Квалитативна анализа резултата добијених испитивањем мајки указује да оне код којих је стрес израженији, имају мање капацитета за ауторитативни васпитни стил који је подржавајући топао. Али, постоји корелација интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила и пермисивног стила мајке, односно оне које су под већим стресом, у већој мери су пермисивне и ауторитарне.

Табела 21. Повезаност интензитета стреса код оца са васпитним стиловима (N=148)

Варијабле	Ауторитативни стил	Ауторитарни стил	Пермисивни стил
Стрес оца	$r=-0,248^{**}$	$r=0,163^*$	$r=0,111$

**корелација је значајна на нивоу 0,01

*корелација је значајна на нивоу 0,05

Утврђена је ниска статистички значајна повезаност између интензитета стреса оца и постојања ауторитативног васпитног стила ($r=-0,248$, $p=0,000$), али је она негативна, што значи да очеви код којих је стрес израженији, имају мање капацитета за овакав васпитни стил. Са друге стране, утврђено је постојање позитивне, али веома ниске статистички значајне повезаности интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила ($r=0,163$, $p=0,000$), што значи да очеви код којих је стрес присутнији у већој мери практикују ауторитарни васпитни стил. Није утврђена статистички значајна повезаност интензитета стреса оца и пермисивног васпитног стила.

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који васпитни стил је најбољи предиктор стреса код оца. Аритметичке средине и стандардне девијације приказане су у Табели 22. Утврђено је да је модел статистички значајан $F(3,144) = 5,438$, $p=0,001$.

Бета коефицијенти су приказани у табели и указују да се 10,2% варијансе критеријумске варијабле може објаснити моделом, односно, помоћу ова три васпитна стила. Добијено је да предикторска варијабла ауторитативни васпитни стил статистички значајно доприноси објашњењу критеријумске варијабле. Утврђено је да постоји негативна повезаност између ауторитативног васпитног стила и стреса, у смислу да што је већи скор на овом васпитном стилу, то је нижи ниво стреса код оца.

Табела 22. Аритметичке средине и стандардне девијације за стрес код оца и предикторе (N=148)

Варијабла	AS	SD
Стрес код оца	35,16	7,10
Предикторске варијабле		

Ауторитативни стил	3,85	0,67
Ауторитарни стил	2,05	0,60
Пермисивни стил	2,88	0,67

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Табела 23. Симултана вишеструка регресиона анализа за васпитне стилове који предвиђају стрес код оца (N=148)

Варијабла	B	SEB	β
Ауторитативни стил	-3,09	0,94	-,29**
Ауторитарни стил	0,58	1,01	,05
Пермисивни стил	2,03	0,90	,19
Constant	39,99	4,51	

$R^2=0,102$, $F(3,144) = 5,438$, $p=0,001$

* $p < 0.01$, ** $p < 0.001$

Квалитативна анализа резултата добијених испитивањем интензитета стреса очева указује да очеви код којих је стрес израженији, имају мање капацитета за ауторитативни васпитни стил, односно симултана регресиона анализа потврдила је да мањи интензитет стреса очева дозвољава понашање које називамо ауторитативним васпитним стилем.

Поређењем резултата мајки и очева можемо претпоставити да израженији стрес оба родитеља умањује капацитете за најпожељнији васпитни стил, односно ауторитативни, а да је код мајки доказана и корелација интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила и пермисивног стила мајке, што није доказано у испитивању очева. Интересантно је да пермисивност оца није повезана са стресом родитељске улоге. Такође, пермисивност очева се разликује од пермисивности мајке.

Претпоставка да постоји позитивна корелација између ауторитарног васпитног стила родитеља и изражености стреса родитељске улоге доказана је код оба родитеља, али је код очева веома ниска.

2.2.3. Дисфункционално породично функционисање и стрес

Хипотеза 3: Претпостављамо да постоји значајна повезаност између образаца дисфункционалног породичног функционисања (хаотично, ригидно, умрежено и дезангажовано функционисање породице) и родитељског стреса. Системска перспектива подразумева да се обрасци породичног функционисања рефлектују на стрес родитељске улоге, а да стрес родитељске улоге утиче на васпитни стил родитеља.

Веза између образаца дисфункционалног породичног функционисања и интензитета доживљеног стреса испитана је помоћу Пирсонове линеарне корелације.

Табела 24. Повезаност интензитета стреса мајке са обрасцима дисфункционалног породичног функционисања (N=145)

Варијабле	Дезангажованост	Заплетеност	Ригидност	Хаотичност
Стрес мајке	$r=0,383^{**}$	$r=0,227^{**}$	$r=0,149$	$r=0,184^*$

**корелација је значајна на нивоу 0,01

*корелација је значајна на нивоу 0,05

Утврђена је позитивна умерена статистички значајна повезаност између интензитета стреса мајке и дезангажованости ($r=0,383$, $p=0,000$), као и ниска повезаност са заплетеношћу ($r=0,227$, $p=0,006$) и хаотичношћу ($r=0,184$, $p=0,027$). Није утврђена статистички значајна повезаност интензитета стреса мајке са ригидним обрасцем породичног функционисања.

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који образац дисфункционалног породичног функционисања је најбољи предиктор стреса код мајке. Аритметичке средине и стандардне девијације приказане су у табели 24. Утврђено је да је модел статистички значајан $F(4,140) = 8,064$, $p=0,000$. Бета коефицијенти су приказани у табели 25. Резултати указују да се 18,7% варијансе критеријумске варијабле може објаснити моделом, односно, помоћу ова четириобрасца дисфункционалног породичног функционисања. Добијено је да предикторска варијабла *дезангажован образац породичног функционисања* статистички значајно доприноси објашњењу критеријумске варијабле. Утврђено је да постоји позитивна

повезаност између дезангажованог обрасца породичног функционисања и стреса, у смислу да што је већи скор на овом обрасцу породичног функционисања, то је виши ниво стреса код мајке.

Табела 25. Аритметичке средине и стандардне девијације за стрес код мајке и предикторе (N=145)

Варијабла	AS	SD
Стрес код мајке	34,66	6,67
Предикторске варијабле		
ДЕЗ	26,22	9,60
ЗАП	31,38	11,43
РИГ	35,79	12,99
ХАО	27,21	10,38

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$ **

Табела 26. Симултана вишеструка регресиона анализа за обрасце дисфункционалног породичног функционисања који предвиђају стрес код мајке (N=145)

Варијабла	B	SEB	B
ДЕЗ	0,25	0,06	,36**
ЗАП	0,11	0,05	,19
РИГ	0,02	0,04	,03
ХАО	0,00	0,05	,01
Constant	23,93	2,22	

$R^2=0,187$, $F(4,140) = 8,064$, $p=0,000$

* $p < 0.01$, ** $p < 0.001$

Стрес мајке није у корелацији са ригидним породичним функционисањем, али јесте повезан са испреплетаношћу, разједињеношћу и хаотичношћу. Већина

дисфункционалних образаца породичног функционисања су предиктори стреса код мајки.

Табела 27. Повезаност интензитета стреса оца са обрасцима дисфункционалног породичног функционисања (N=142)

Варијабле	Дезангажованост	Заплетеност	Ригиност	Хаотичност
Стрес оца	$r=0,272^{**}$	$r=0,186^{**}$	$r=0,220^{**}$	$r=0,198^*$

Утврђена је позитивна ниска статистички значајна повезаност између интензитета стреса оца и дезангажованости ($r=0,272$, $p=0,001$), заплетености ($r=0,186$, $p=0,027$), ригидности ($r=0,220$, $p=0,009$) и хаотичности ($r=0,198$, $p=0,018$).

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који образац дисфункционалног породичног функционисања је најбољи предиктор стреса код оца. Утврђено је да је модел статистички значајан $F(4,137) = 4,053$, $p=0,004$. Бета коефицијенти су приказани у табели, а резултати указују да се 10,6% варијансе критеријумске варијабле може објаснити моделом, односно, помоћу ова четириобрасца дисфункционалног породичног функционисања. Утврђено је да постоји позитивна повезаност између дезангажованог обрасца породичног функционисања и стреса, у смислу да што је већи скор на овом обрасцу породичног функционисања, то је виши ниво стреса код оца.

Табела 28. Аритметичке средине и стандардне девијације за стрес код мајке и предикторе (N=142)

Варијабла	AS	SD
Стрес код оца	35,06	6,90
Предикторске варијабле		
ДЕЗ	26,80	10,85
ЗАП	31,68	12,45
РИГ	35,75	14,79
ХАО	27,82	13,35

* $p<0.05$, ** $p<0.01$ **

Табела 29. Симултана вишеструка регресиона анализа за обрасце дисфункционалног породичног функционисања који предвиђају стрес код оца (N=142)

Варијабла	B	SEB	β
ДЕЗ	0,13	0,07	,20*
ЗАП	0,04	0,06	,06
РИГ	0,07	0,04	,15
ХАО	0,02	0,06	,03
Constant	27,56	1,99	

$R^2=0,106$, $F(4,137) = 4,053$, $p=0,004$

* $p<0.01$, ** $p<0.001$

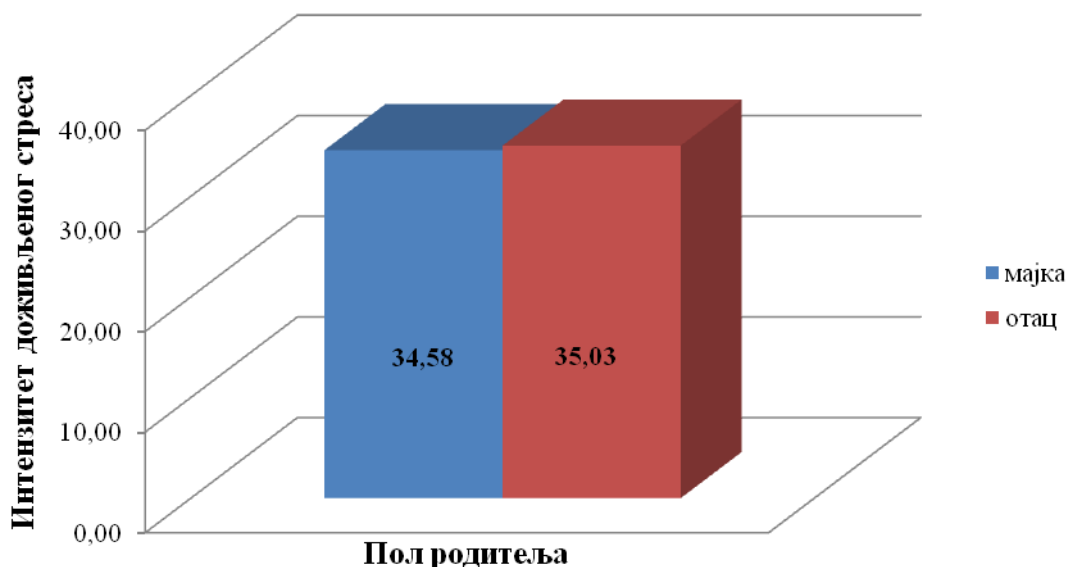
Стрес очева јесте у корелацији са ригидним породичним функционисањем, са испреплетаношћу, разједињеношћу и хаотичношћу, односно са свим дисфункционалним обрасцима породичног функционисања које можемо сматрати предикторима стреса очева. Ови подаци иду на руку резултатима који су добијени у процени стреса родитељске улоге за мајку, осим када је у питању ригидност јер она представља стрес и за оца. Будући да су ригидне породице оне које нерадо мењају правила и у којима је вероватно фигура оца доминантна у постављању правила, очување правила понашања и поделе улога у породици је вероватно веома важно за очеве а с обзиром на то да различите фазе одрастања намећу прилагођавање у подели посла, обавеза и улога што вероватно очеви више доживљавају као стрес.

Хипотеза која предвиђа да постоји значајна повезаност између образаца дисфункционалног породичног функционисања (хаотично, ригидно, умрежено и дезангажовано функционисање породице) и родитељског стреса потврђена је и код оца и код мајке, осим у случају ригидног васпитног стила мајке. Дисфункционални обрасци су предиктори стреса родитељске улоге, чиме се потврђује системска перспектива која је полазиште овог истраживања. Обрасци породичног функционисања се рефлектују на стрес родитељске улоге који утиче на васпитни стил родитеља.

2.2.4. Хипотеза 4: Постоји повезаност између стреса родитељске улоге и социодемографских варијабли

X 4.1. Претпостављамо да се наши испитаници, очеви и мајке, разликују у интензитету стреса родитељске улоге: Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између очева и мајки, у смислу да је стрес више изражен код мајки.

Т-тестом упарених узорака процењен је утицај пола на интензитет родитељског стреса. Утврђено је да не постоји статистичка значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између мајки ($M=34,58$, $SD=6,639$) и очева ($M=35,03$, $SD=7,054$), $t(141)=-1,128$, $p=0,261$.

Слика 17. Графикон 10. Поређење интензитета родитељског стреса према полу родитеља

Табела 30. Поређење интензитета родитељског стреса према полу родитеља

Интензитет доживљеног стреса	AS	SD	t	df	P
Мајка	34,58	6,639	-1,128	141	0,261
Отац	35,03	7,054			

Отац и мајка имају приближно исти ниво интензитета доживљеног стреса и не постоји статистички значајана разлика према полу, што указује да је нешто виши интензитет доживљаја стреса очева недовољан да би потврдили постављену хипотезу.

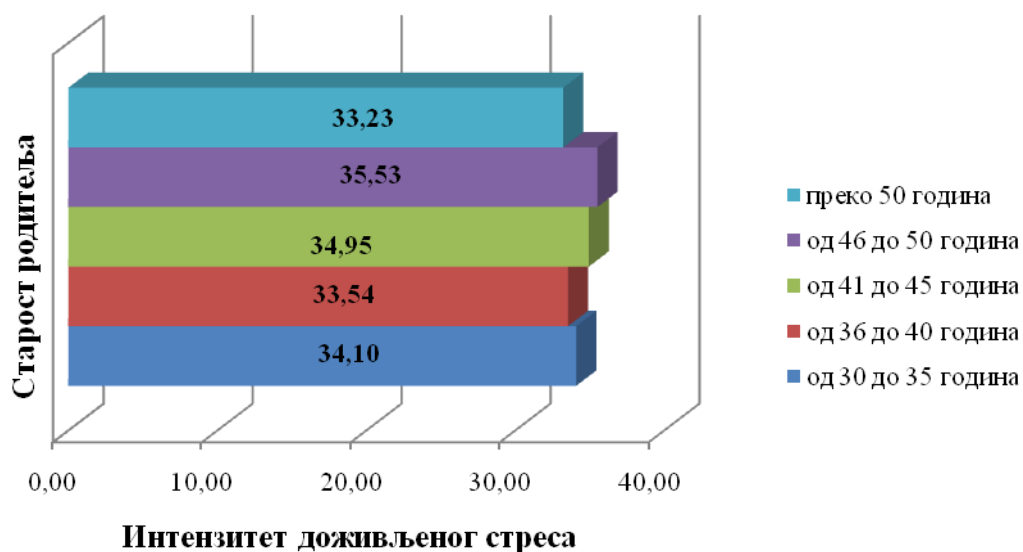
Хипотеза 4. 2. Претпостављамо да ће млађи родитељи и они нижег социјалног статуса (мање образовани, незапослени са мањим материјалним примањима, без решеног стамбеног питања, подстанари или они који живе у заједници са својим родитељима или родитељима супружника), као и они са више одраслих особа у породици, самохрани родитељи, имати израженији ниво родитељског стреса

✚ Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између млађих и старијих родитеља, у смислу да млађи родитељи имају израженији ниво стреса.

Једнофакторском анализом варијансе испитиван је утицај старости родитеља на интензитет стреса. Испитаници су по старости подељени у 5 група (група 1 – од 30 до 35 година, група 2 – од 36 до 40 година, група 3 – од 41 до 45 година, група 4 – од 46 до 50 година, група 5 – преко 50 година).

За прву групу ниво стреса износи ($M=34,10$, $SD=7,199$), за другу групу ($M=33,54$, $SD=7,167$), за трећу групу ($M=34,95$, $SD=6,078$), за четврту групу ($M=35,53$, $SD=5,867$) и за пету групу ($M=33,23$, $SD=4,787$).

Није утврђена статистички значајна разлика на скали стреса између три групе: $F(2,117)=0,549$, $p=0,700$.

Слика 18 - Графикон 11: Поређење интензитета родитељског стреса према старости родитеља

Табела 31. Поређење интензитета родитељског стреса према старости родитеља

		Сума квадрата	df	Просечан квадрат	F	Sig.
Интензитет доживљеног стреса	Између група	86,557	4	21,639	0,549	0,700
	Унутар група	4612,418	117	39,422		
	Укупно	4698,975	121			

Супротно нашој претпоставци, поређење интензитета родитељског стреса према старости родитеља указује да највиши интензитет доживљеног стреса имају родитељи старости између 46 до 50 година а најмањи интензитет доживљеног стреса имају родитељи између 26 и 40 година старости. Разлика није статистички значајна и хипотеза је одбачена.

✚ Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља различитог образовања, у смислу да родитељи нижег образовног статуса имају израженији ниво стреса.

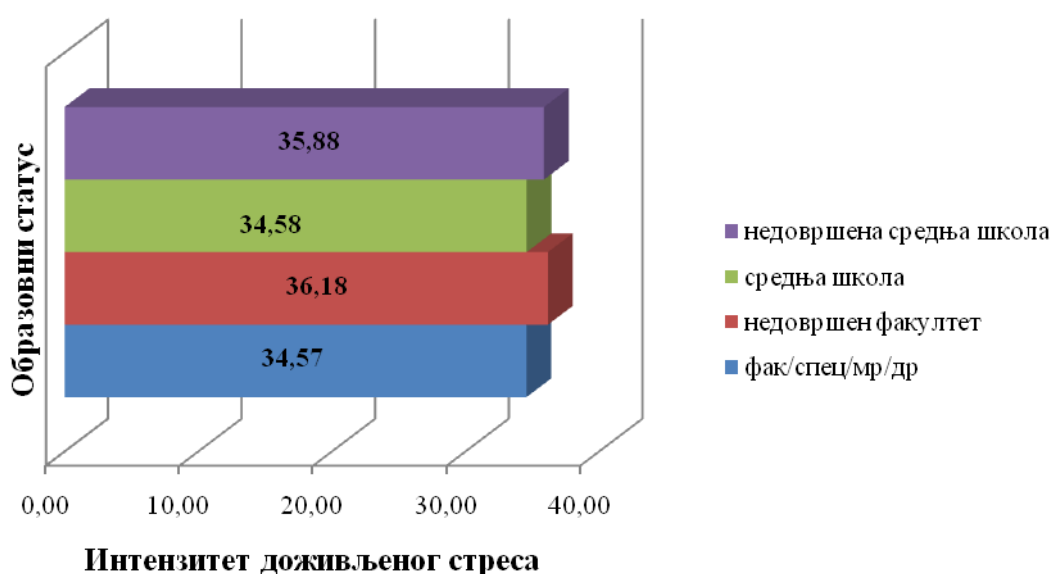
Једнофакторском анализом варијансе испитиван је утицај образовања родитеља на интензитет стреса. За потребе анализе, а због недовољног броја случајева по категоријама варијабле образовање, она је рекодирана, тако да уместо изворних 7

група, сада имамо четири групе (група 1 – од недовршена средња школа, група 2 – средња школа, група 3 – недовршен факултет, група 4 – факултет, магистратура, специјализација, докторат).

За прву групу ниво стреса износи ($M=35,88$, $SD=9,444$), за другу групу ($M=34,58$, $SD=6,885$), за трећу групу ($M=36,18$, $SD=5,275$) и за четврту групу ($M=34,57$, $SD=5,881$).

Није утврђена статистички значајна разлика на скали стреса између три групе: $F(3,131)=0,404$, $p=0,750$.

Слика 19 - Графикон 12. Поређење интензитета родитељског стреса према образовном статусу родитеља

Табела 32. Поређење интензитета родитељског стреса према образовном статусу родитеља

		Сума квадрата	df	Просечан квадрат	F	Sig.
Интензитет доживљеног стреса	Између група	51,426	3	17,142	0,404	0,750
	Унутар група	5553,407	131	42,392		
	Укупно	5604,833	134			

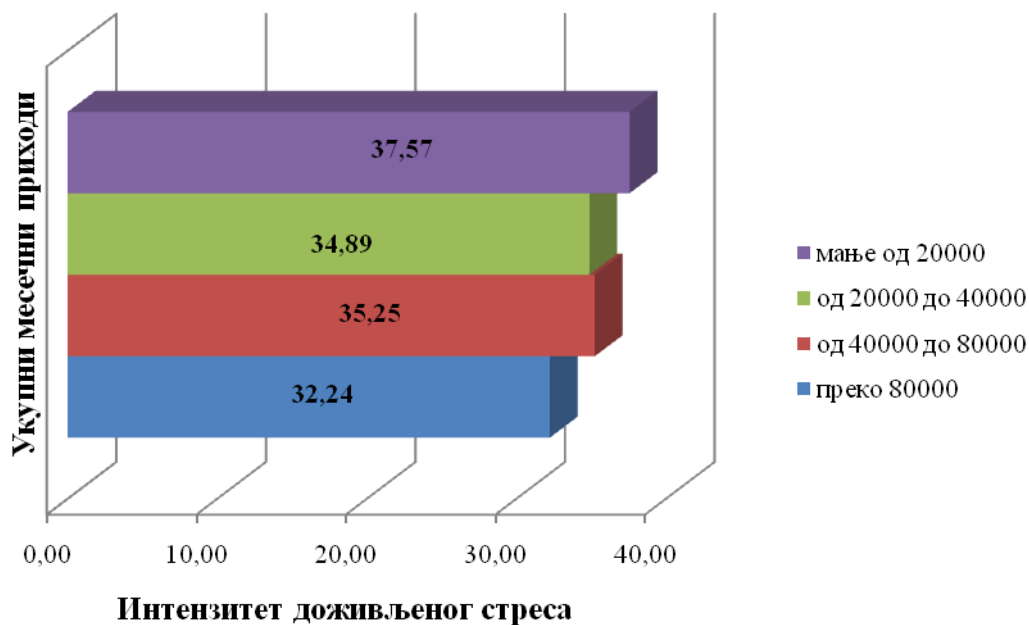
Родитељи са незавршеном средњом школом и незавршеним факултетом имали су већи интензитет стреса у односу на родитеље који су имали завршене средњи ниво или све академске нивое образовања. Разлика није статистички значајана и не доказује да лошији образовни статус узрокује виши интензитет стреса родитеља.

✚ Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља различитих укупних месечних прихода, у смислу да родитељи са нижим материјалним примањима имају израженији ниво стреса.

Једнофакторском анализом варијансе испитиван је утицај укупних месечних прихода родитеља на интензитет стреса. За потребе анализе, а због недовољног броја случајева по категоријама варијабле образовање, она је рекодирана, тако да уместо изворних 9 група, сада имамо четири групе (група 1 – мање од 20000 динара, група 2 – од 20000 до 40000 динара, група 3 – од 40000 до 80000 динара, група 4 – преко 80000 динара).

За прву групу ниво стреса износи ($M=37,57$, $SD=7,473$), за другу групу ($M=34,89$, $SD=6,801$), за трећу групу ($M=35,25$, $SD=6,371$) и за четврту групу ($M=32,24$, $SD=4,777$).

Није утврђена статистички значајна разлика на скали стреса између три групе: $F(3,136)=2,313$, $p=0,079$.

Слика 20 - Графикон 13. Поређење интензитета родитељског стреса према месечним приходима

Табела 33. Поређење интензитета родитељског стреса према месечним приходима

		Сума квадрата	df	Просечан квадрат	F	Sig.
Интензитет доживљеног стреса	Између група	283,004	3	94,335	2,313	0,079
	Унутар група	5546,881	136	40,786		
	Укупно	5829,886	139			

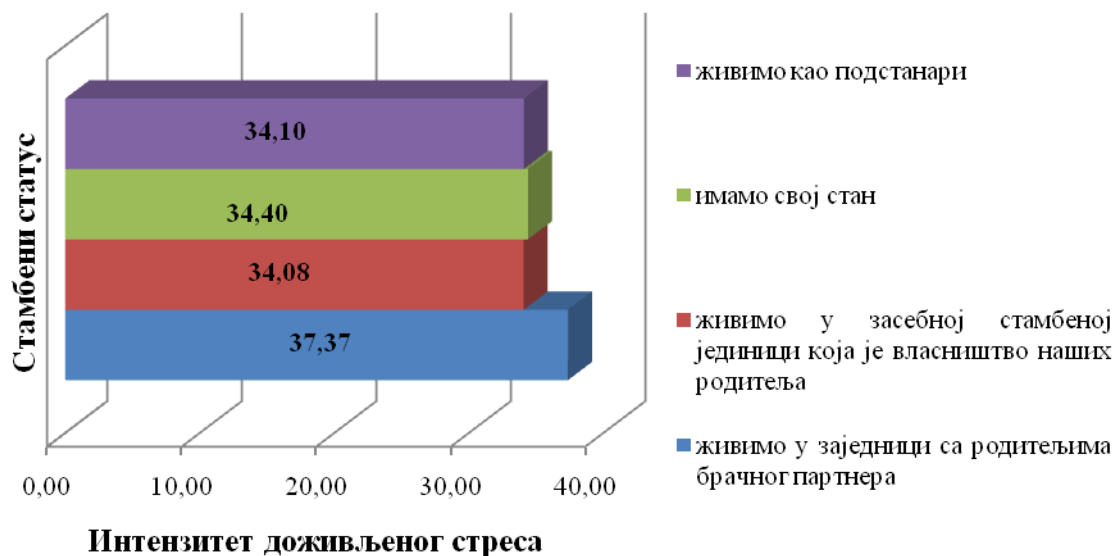
Највиши ниво доживљеног стреса показали су родитељи са најнижим месечним приходима, испод 20.000 динара, а најмање родитељи са приходима преко 80.000 динара, али нема статистички значајне разлике, па претпоставку не можемо потврдити.

- ✚ Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља у погледу стамбеног статуса, у смислу да родитељи са неповољнијим стамбеним статусом имају израженији ниво стреса.

Једнофакторском анализом варијансе испитиван је утицај стамбеног статуса родитеља на интензитет стреса. Испитаници су по стамбеном статусу подељени у 4 групе (група 1 – живимо као подстанари, група 2 – имамо свој стан, група 3 – живимо у засебној стамбеној јединици која је власништво наших родитеља, група 4 –живимо у заједници са родитељима брачног партнера).

За прву групу ниво стреса износи ($M=34,10$, $SD=8,442$), за другу групу ($M=34,40$, $SD=5,907$), за трећу групу ($M=34,08$, $SD=6,734$) и за четврту групу ($M=37,37$, $SD=6,479$).

Није утврђена статистички значајна разлика на скали стреса између четири групе: $F(3,137)=1,515$, $p=0,213$.

Слика 21 - Графикон 14. Поређење интензитета родитељског стреса према стамбеном статусу

Табела 34. Поређење интензитета родитељског стреса према стамбеном статусу

		Сума квадрата	df	Просечан квадрат	F	Sig.
Интензитет доживљеног стреса	Између група	187,109	3	62,370	1,515	0,213
	Унутар група	5640,075	137	41,168		
	Укупно	5827,184	140			

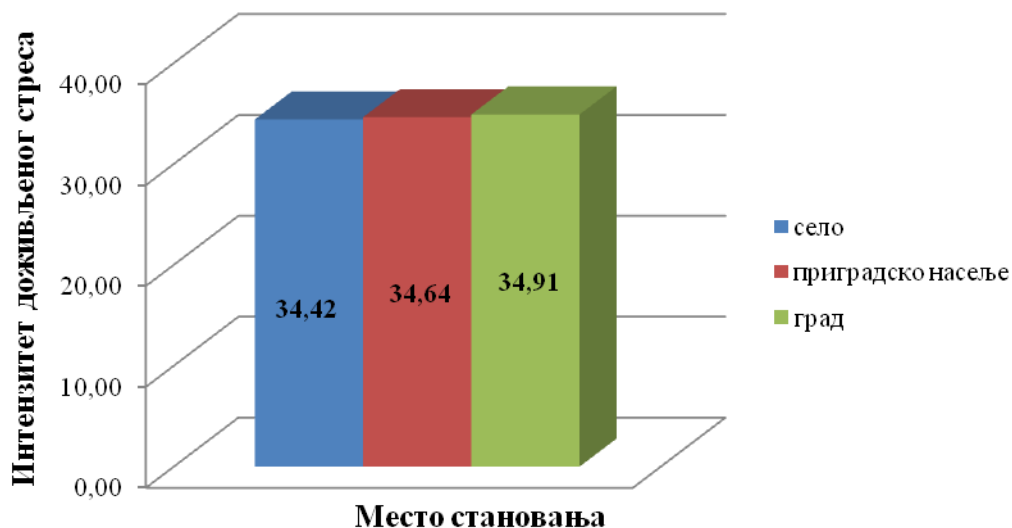
Иако не постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса према стамбеном статусу родитеља, приметно је да они који живе у заједници са родитељима брачног партнера показују највиши ниво стреса. Мултигенерацијско функционисање у истом породичном домаћинству отежава јасну поделу улога и одговорности, што може увећати стрес родитеља који нису у могућности или свесно избегавају родитељске улоге, али имају стрес који је последица тога. Занимљиво је да приближни интензитет стреса имају родитељи са статусом подстанара и они који су власници станова, али можемо претпоставити да и неки који су навели статус власника поседују станове који се налазе под хипотеком, купљене на кредит што подједнако узрокује егзистенцијалне страхове и несигурности који су у основи стреса.

✚ Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља у погледу места становања.

Једнофакторском анализом варијансе испитиван је утицај места становања родитеља на интензитет стреса. Испитаници су по месту становања подељени у 3 групе (група 1 – село, група 2 – приградско насеље, група 3 – град).

За прву групу ниво стреса износи ($M=34,42$, $SD=6,039$), за другу групу ($M=34,64$, $SD=7,041$) и за трећу групу ($M=34,91$, $SD=6,116$).

Није утврђена статистички значајна разлика на скали стреса између три групе: $F(2,135)=0,059$, $p=0,943$.

Слика 22 - Графикон 15. Поређење интензитета родитељског стреса према месту становања

Табела 35. Поређење интензитета родитељског стреса према месту становања

		Сума квadrата	df	Просечан квadrат	F	Sig.
Интензитет дoживљеног стреса	Између група	4,894	2	2,447	0,059	0,943
	Унутар група	5636,642	135	41,753		
	Укупно	5641,536	137			

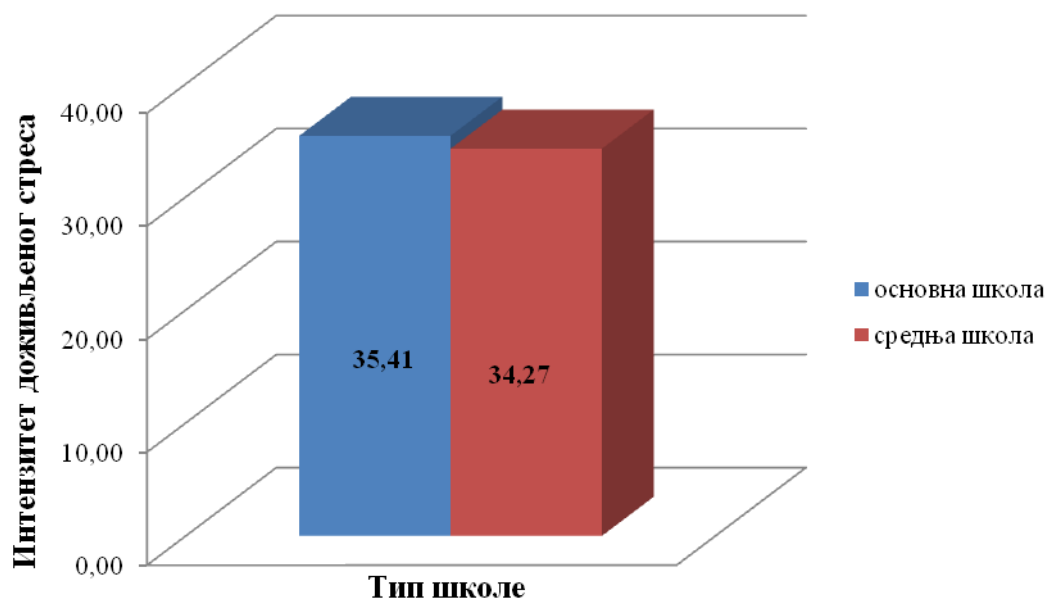
Сви испитивани родитељи имали су приближно исти интензитет доживљеног стреса, без обзира на то да ли живе у граду, приградском насељу или селу. Испитаници су били са територије града Београда (град и приградска насеља на територији општина Палилула), са територије града Крушевца (град, приградско насеље Багдала и Бивоље, као и села Паруновац и Капиција). Хипотеза није потврђена, али претпостављамо да је разлог томе што су услови живота подједнако стресни на свим територијама и да

нема јасних граница у квалитету и условима животу у великом и малом граду, приградској или сеоској средини.

Хипотеза 4. 3 : Претпостављамо да се извори стреса родитеља односе на узраст детета, пол детета, број деце у породици, односно очекујемо да се ниво стреса родитеља чија су деца различитог узраста и различитог пола значајно разликују;

✚ **Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља чија деца похађају основну и родитеља чија деца похађају средњу школу.**

Т-тестом независних узорака упоређен је интензитет стреса код родитеља чија деца похађају основну школу и оних чија деца похађају средњу школу. Није било значајне разлике интензитета стреса групе родитеља чија деца иду у ОШ ($M=35,41$, $SD=6,284$) и групе родитеља чија деца иду у СШ ($M=34,27$, $SD=6,564$), $t(140)=-1,058$, $p=0,292$.

Слика 23-Графикон 16. Поређење интензитета родитељског стреса према школи коју деца похађају

Табела 36. Поређење интензитета родитељског стреса према школи коју деца похађају

Интензитет доживљеног стреса	AS	SD	t	df	p
основна школа	35,41	6,284	1,058	140	0,292
средња школа	34,27	6,564			

Стрес родитељске улоге је нешто виши када деца похађају основну школу, у односу на родитеље чија деца похађају средњу школу, али није статистички значајна разлика, због чега одбацујемо нашу хипотезу.

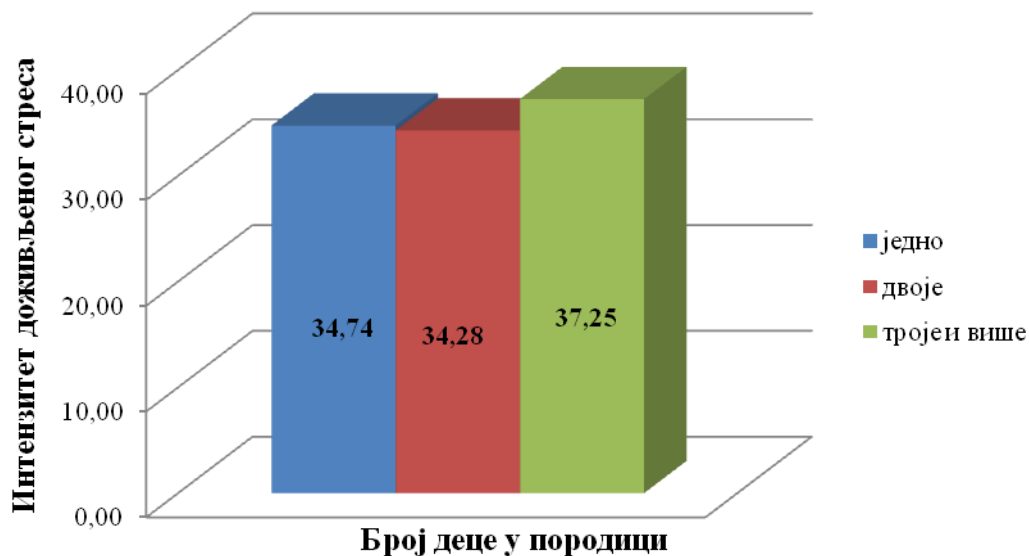
✚ Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља који имају различит број деце.

Једнофакторском анализом варијансе испитиван је утицај броја деце на интензитет родитељског стреса. За потребе анализе, а због недовољног броја случајева по категоријама варијабле број деце, она је рекодирана, тако да уместо изворних 5 група, сада имамо 3 (група 1 – једно дете, група 2 – двоје деце, група 3 – троје и више деце).

За прву групу ниво стреса износи ($M=34,74$, $SD=7,451$), за другу групу ($M=34,28$, $SD=6,323$), и за трећу групу ($M=37,25$, $SD=5,578$).

Није утврђена статистички значајна разлика на скали стреса између три групе: $F(2,139)=1,946$, $p=0,147$.

Слика 24-Графикон 17. Поређење интензитета родитељског стреса према броју деце у породици

Табела 37. Поређење интензитета родитељског стреса према броју деце у породици

		Сума квадрата	df	Просечан квадрат	F	Sig.
Интензитет доживљеног стреса	Између група	159,129	2	79,564	1,964	0,147
	Унутар група	5681,796	139	40,876		
	Укупно	5840,924	141			

Претпоставка да већи број деце у породици корелира са интензитетом родитељског стреса, потврђена је чињеницом да су родитељи са троје и више деце показали виши ниво стреса, али статистички није потврђена разлика, што онемогућава потврђивање хипотезе.

III ДИСКУСИЈА ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА

Налази овог истраживања потврђују да се **функционалност породичних односа** и интензитет доживљеног **стреса родитељске** улоге рефлектују на **васпитни стил** родитеља. Пошли смо од теоријског концепта Олсона и сарадника, Circumplex modela који указује да породична кохезивност и породична адаптабилност, односно флексибилност представљају значајне димензије породичног функционисања. Овај модел је представљао теоријску подршку својим одређењима и дефинисањем породица у којима је заступљен ауторитативни (демократски), пермисивни, ауторитарни, занемарујући (одбацујући) и незаинтересован родитељски васпитни стил.

Потврђена је општа претпоставка да се ауторитарност и пермисивност у васпитном стилу родитеља ослањају на дисфункционалне обрасце породичног функционисања и интензивнији стрес родитељске улоге. Утврђена је статистички значајна позитивна корелација између породичне дисфункционалности и интензитета стреса родитељске улоге са ауторитарним и пермисивним васпитним стилем родитеља. Уравнотежена флексибилност и уравнотежена кохезивност у породици представљају балансиране скале у циркуларном моделу у коме се налази ауторитативно, односно демократско васпитање. Породични односи испитивани инструментом FACES IV представљени су са осам субскала: Уравнотежена кохезија, Уравнотежена флексибилност, Дезангажаваност (Разједињеност), Заплетеност, Ригидност, Хаотичност, Породична комуникација и Задовољство породицом. Системска перспектива је присутна и видљива у резултатима истраживања у коме смо дисфункционалност породичних односа повезали са стресом родитељске улоге који утиче на васпитни стил.

1. Васпитни стилови и обрасци породичног функционисања

У првој хипотези претпоставка је да је ауторитативни васпитни стил родитеља повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу, док је ауторитарни васпитни стил повезан са ригидним обрасцима породичног функционисања, а пермисивни васпитни стил са хаотичним обрасцима породичног функционисања.

Везу између васпитних стилова и образаца породичног функционисања потврдили смо помоћу Пирсонове линеарне корелације. Резултати показују делимичну потврђеност хипотезе да ауторитативни васпитни стил родитеља јесте повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу код оба родитеља, као и ауторитарни васпитни стил који је повезан са ригидним обрасцима породичног функционисања оба родитеља (дезангажованост, ниска комуникација и ниско задовољство породицом). Мајке са **ауторитативним васпитним стилем** су процениле своје породичне односе кохезивним, односно постоји заједништво у породици и емоционална блискост. Балансирана кохезија узима у обзир индивидуацију чланова породице и повезана је са ауторитативношћу, будући да у овом васпитном стилу препознајемо поштовање потреба и осећања деце. Такође, негативна корелација са дезангажованошћу потврдила је хипотезу и Олсонов модел. Будући да ауторитативни васпитни стил представља баланс између топлине и прихватања са контролом која је одраз бриге за децу, те је логично да овај васпитни стил мора бити у негативној корелацији са дезангажованошћу. Резултати су потврдили да мајке са високом балансираном кохезивношћу, која је подразумевала емоционалну повезаност са члановима породице, чешће примењују топло усмеравајући, односно ауторитативни васпитни стил у контакту са дететом. Интересантна је корелација очевог ауторитативног васпитног стила са кохезивношћу вишег нивоа, али постоји негативна корелација са хаотичношћу у породичном функционисању. Уколико је отац више емотивно укључен у васпитање деце и контролу, утолико је снажнија веза са функционалним породичним односима и обрнуто. Породични односи у којима је изражено заједништво и емоционална експресија, рефлектују се и на васпитање. Очеви су топли и подржавајући, али имају и јасна очекивања и верују да њихова деца могу да досегну та њихова очекивања. Комуникација је богатија и садржајнија, а задовољство породицом високо. Односи су хармонични и уређени, а хаотичност је ниска као и дезангажованост.

Ауторитарни стил одликује висока контрола што је типично за ригидне породичне системе. Мајке које одликује неуравнотеженост и имају тенденцију да испољавају превелику ригидност и контролу у односима показале су у испитивању ниску, али ипак статистички значајну повезаност са ауторитарним васпитним стилем у коме имају висока очекивања и немају двосмерни однос са децом. У породицама где је изражена доминација и потреба за послушношћу у васпитним поступцима оца, најчешће је породица у којој су њени чланови нешто удаљенији, мање блиски и

недостаје им осећај заједништва у породици. Доминантна позиција оца се заснива на послушности других чланова породице и на могуће партнерске релације у којима нема доживљаја егалитарности, већ постоји доживљај потчињавања ауторитету супруга и оца, као и осећање унутрашњег незадовољства и узајамног удаљавања. Све то води незадовољавајућој комуникацији и генерално мање повољној процени породице у целини.

Пермисивни васпитни стил мајки је у ниској негативној корелацији са комуникацијом мајки. Претерано попустљиве мајке имају мању комуникацију са дететом јер пермисивни родитељи иду линијом мањег отпора у васпитању, прихватајући дечије жеље, без доследности у захтевима, што даје слику топлине у узајамним односима. Није утврђена статистички значајна повезаност пермисивног васпитног стила ни са једним обрасцем породичног функционисања код очева. Пермисивност очева као да није у вези са породичним односима у целини, тј. односи могу бити и функционални, те, независно од њих, отац може користити пермисивни васпитни стил. Резултати указују да очеви, слично као и мајке, у породицама са високом балансираном кохезивношћу, чешће примењују топло усмеравајући, односно ауторитативни васпитни стил у контакту са дететом. Очеви са ауторитарним васпитним стилем, у коме имају висока очекивања и немају двосмерни однос са децом, нису ангажовани у породици и имају ниску комуникацију са породицом, као и ниско задовољство породицом. Пермисивни васпитни стил, односно попустљивост очева није корелирала са обрасцима породичног функционисања, али је код мајки корелирала са комуникацијом са члановима породице.

Резултати указују да су мајке, које процењују своје породичне односе кохезивним, испољиле ауторитативни васпитни стил. Породична кохезија се односи на заједништво у породици и емоционалну блискост. Одлика ауторитативног стила јесте постављање јасних захтева, али и образлагање захтева и доживљај прихваћености од стране деце. Логично је било очекивати да су балансирана кохезија (која узима у обзир индивидуацију чланова породице) и ауторитативност повезане, будући да у овом васпитном стилу препознајемо поштовање потреба и осећања деце, па и они који су усмерени на индивидуализацију. Такође, негативна корелација са дезангажованошћу иде у прилог Олсоновом моделу. Дезангажоване породице јесу оне које су емотивно хладне и незаинтересоване за своје чланове у поређењу са балансираним породицама. Ауторитативни васпитни стил је баланс топлине и

прихватања са једне, али и контроле која је одраз бриге за децу, те је логично да овај васпитни стил мора бити у негативној корелацији са дезангажованошћу.

Ауторитарни стил одликује висока контрола што је типично за ригидне породичне системе. Тамо где породица у целини функционише кроз висок степен контроле дешава се надгледање понашања чланова породице, нефлексибилно схватање улога. При томе, један је члан породице доминантан у свему и ауторитарни стил који се ослања на послушност и високу контролу јесте потпуно у складу са породичном динамиком

Мајке које одликује неуравнотеженост и имају тенденцију да испољавају превелику ригидност и контролу у односима показале су у испитивању ниску али ипак статистички значајну повезаност са ауторитарним васпитним стилем у коме имају висока очекивања и немају двосмерни однос са децом. Пермисивни васпитни стил који је у ниској негативној корелацији са комуникацијом мајки указује да претерано попустљиве мајке имају мању комуникацију са дететом. Овај податак може изгледати необично, али пермисивни родитељи иду линијом мањег отпора у васпитању. Прихватају дечије жеље, испуњавају их, нису доследни у захтевима и тако обезбеђују прихватање и топлину у узајамним односима. Ипак, пошто лако одустају од захтева, мање комуницирају образлажу и убеђују децу када су у питању захтеви и одговорности, узајамни односи се не развијају у складу са развојним потребама деце. Комуникација је мање присутна и она не прати суштинске развојне потребе, па постаје ређа и више инфантилна и повлађујућа.

Негативно и неконзистентно родитељство узрокује и тешкоће у прилагођавању деце. Ауторитативни васпитни стил оца и мајке јесте најпожељнији и повезан са је уравнотеженим породичним обрасцима (Матејевић и Тодоровић, 2012). Тиме је доказано да се компетентно родитељско функционисае ослања на породичну функционалност, чиме се и потврђује системски приступ у целини, што су потврдили и налази овог рада. У породицама где су изражени уравнотежени обрасци и ауторитативни васпитни стил, регресиона анализа је показала да постоји веће узајамно прожимање и утицај. То говори о прилагодљивости родитеља породичном систему и прилагодљивости породичног система, па је и деловање ауторитативног васпитног стила родитеља посредовано породичним системом у целини, тј активностима чланова које су усмерене на одржавање заједништва, узајамне блискости, али и индивидуалности .

Пермисивни васпитни стил повезан је код мајки са хаотичним обрасцима породичног функционисања, али не и код очева. Није утврђена статистички значајна повезаност пермисивног васпитног стила ни са једним обрасцем породичног функционисања. Пермисивност очева није у вези са породичним односима у целини и независно од њих отац може показивати пермисивност у васпитању. Очеви са ауторитарним васпитним стилем, у коме имају висока очекивања и немају двосмерни однос са децом, нису ангажовани у породици и имају ниску комуникацију са породицом, као и ниско задовољство породицом, што говори да су наши резултати у сагласности са резултатима Олсона и Горала (Olson & Gorall, 2006). Прва хипотеза кружног модела која гласи: парови и породице са уравнотеженом кохезијом и адаптабилношћу ће генерално боље функционисати кроз породичне животне циклусе, него они парови и породице који на овим димензијама постижу екстремније вредности јесте у сагласности са нашим резултатима. Такође, Олсон је потврдио и хипотезу да уравнотежени парови и породице настоје да имају много позитивнијих комуникационих вештина него породице где су ове димензије екстремних вредности (Olson et al., 1989), те да постоји значајна емпиријска потврда да је унутар уравнотежених породица комуникација боља. Према резултатима истраживања које се односило на повезаност образаца породичне функционалности и комуникације у породицама са адолесцентима утврђено је да постоји корелација између кохезивности, као димензије породичног функционисања и комуникације (Матејевић, 2010).

Наши резултати истраживања потврђују резултате претходно наведених истраживања и показују да је у породицама у којима постоји емоционална повезаност и блискост, комуникација отворенија када разговарају о својим осећањима, потребама и проблемима. Ово су породице у којима се негује осећај заједништва и посвећености, чланови породице се обраћају једни другима за помоћ и подршку, породица има заштитну функцију, што ствара услове за остваривање васпитне функције породице.

2. Ауторитарни васпитни стил и стрес родитељске улоге

Претпоставили смо да постоји позитивна корелација између ауторитарног васпитног стила родитеља и изражености стреса родитељске улоге, што смо испитали помоћу Пирсонове линеарне корелације и доказали да је корелација присутна код оба родитеља.

Испитивањем мајки утврђена је умерена статистички значајна негативна повезаност између интензитета стреса мајке и постојања ауторитативног васпитног стила из чега произилази да мајке код којих је већи интензитет стреса, имају мање капацитета за ауторитативни васпитни стил. Доказано је и постојање умерене позитивне статистички значајне корелације интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила и пермисивног стила што значи да мајке код којих је стрес присутнији, у већој мери практикују те васпитне стилове. Ови васпитни стилови, пре свега ауторитарни, воде потчињавању деце јер деца постају без иницијативе и ниског самопоштовања, мање ефикасна, пасивна и послушна, па такав родитељ може бити незадовољан и разочаран видећи своје дете као неуспешно и непослушно. Пермисивни родитељи нису успешни у развијању самопоштовања код своје деце јер се таквим васпитним стилем развија ниска социјална одговорност, самопоштовање (Тодоровић, 2005). То може утицати на усвајање радних навика и различитих обавеза у вези са школом, па је родитељ преоптерећен и нема довољну подршку у детету.

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који васпитни стил је најбољи предиктор стреса код мајке, а налази показују да **стрес мајки детерминише васпитни стил**. У теоријском делу пројекта ослонили смо се на Абидина (Abidin, 1995) који сматра да су процене тврдњи на субскалама *Индекса родитељског стреса* у складу с Лазарусовим моделом, те да се оне односе на комбинацију процене дететових карактеристика и родитељске перцепције дететових карактеристика.

Раније су испитиване последице стресних догађаја, али сада обраћамо пажњу на нормални животни стрес који се акумулирањем одражава на квалитет односа између родитеља и детета. Профаца (Profaca, 2002) наводи везу измену између јачине родитељског стреса и негативног, ауторитарног родитељства, а као такав, стрес родитељске улоге је главни узрок у настанку злостављања и занемаривања деце. Негативно и неконзистентно родитељство узрокује и тешкоће у прилагођавању деце.

Резултати су нам указали да се 23,9% варијансе критеријумске варијабле може објаснити моделом, односно, помоћу ова три васпитна стила. Добијено је да предикторске варијабле ауторитативног и ауторитарног васпитног стила статистички значајно доприносе објашњењу критеријумске варијабле, при чему је јачи предиктор ауторитативни васпитни стил. Утврђено је да постоји негативна повезаност између ауторитативног васпитног стила и стреса. Што је већи скор на овом васпитном стилу,

то је нижи ниво стреса код мајке. Са друге стране, постоји позитивна повезаност између ауторитарног васпитног стила и стреса, у смислу да што је већи скор на овом васпитном стилу, то је виши ниво стреса код мајке.

Ауторитативни родитељи више уживају у родитељству и не доживљавају га као терет, већ највероватније као испуњеност смислом. Не сматрају да их родитељство оптерећује бригом, недостатком времена и финансија, већ уживају у времену које проводе са дететом. То није случај са ауторитарним и пермисивним родитељима. Пермисивни родитељ доживљава интензивнији стрес, будући да допушта детету и више него што је оправдано са становишта развоја детета, па има и мање задовољства у процесу родитељства.

Утврђена је ниска негативна статистички значајна повезаност између интензитета стреса оца и постојања ауторитативног васпитног стила, односно очеви код којих је стрес израженији, имају мање капацитета за ауторитативни васпитни стил. Са друге стране, утврђено је постојање позитивне, али веома ниске статистички значајне повезаности интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила. Није утврђена статистички значајна повезаност интензитета стреса оца и пермисивног васпитног стила. Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који васпитни стил је најбољи предиктор стреса код оца. Резултати указују да се 10,2% варијансе критеријумске варијабле може објаснити моделом, односно, помоћу ова три васпитна стила. Добијено је да предикторска варијабла ауторитативни васпитни стил статистички значајно доприноси објашњењу критеријумске варијабле. Утврђено је да постоји негативна повезаност између ауторитативног васпитног стила и стреса, односно што је већи скор на овом васпитном стилу, то је нижи ниво стреса код оца.

Квалитативна анализа резултата добијених испитивањем интензитета стреса очева указује да очеви код којих је стрес израженији, имају мање капацитета за ауторитативни васпитни стил, односно симултана регресиона анализа потврдила је да мањи интензитет стреса очева дозвољава понашање које називамо ауторитативним васпитним стилем. Резултат можемо тумачити и као могућност да доживљај стреса и ауторитарност потичу од специфичног фактора који доприноси и једном и другом, а идеја да контрола представља моћ јесте у основи ауторитарности и перцепције стреса; Ако контрола изостане и ствари не иду онако како су родитељи замислили, то појачава осећање неадекватности у улози родитеља.

Поређењем резултата мајки и очева можемо претпоставити да израженији стрес оба родитеља умањује капацитете за најпожељнији васпитни стил, односно ауторитативни. Код мајки је доказана и корелација интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила и пермисивног стила мајке, што није доказано у испитивању очева. Интересантно је да пермисивност оца није повезана са стресом родитељске улоге. Такође, пермисивност очева се разликује од пермисивности мајке. Пермисивнији очеви су вероватно генерално лежернији према животу, васпитању, родитељству и не доживљавају стрес родитељске улоге. Пермисивна мајка и даље има велика очекивања од родитељства, а ниска очекивања у погледу самосталности и одговорности своје деце. Наравно ово је једно размишљање које је базирано на наводима из литературе о карактеристикама пермисивног васпитног стила (Тодоровић, 2005, Матејевић и Тодоровић, 2012). Ови налази указују на можда различиту природу пермисивности очева и мајки. Истраживања показују да је пермисивност очева пожељнија у односу на пермисивност мајки, а разлог може бити у суштински различитим основама пермисивности очева и пермисивности мајки, што може бити тема за даље испитивање.

Својим адекватним васпитним поступцима и израженом топлином постижу код своје деце жељене васпитне циљеве. Деца имају развијену социјалну одговорност и прихватају школске обавезе. У таквим околностима родитељ свакако доживљава себе компетентним, па је и задовољство родитељском улогом веће. Мајке код којих је стрес присутнији, у већој мери практикују, пре свега ауторитарни васпитни стил, који води потчињавању деце. Деца постају без иницијативе и ниског самопоштовања, мање ефикасна, пасивна и послушна. Такав родитељ у крајњем билансу може бити незадовољан и разочаран видећи своје дете као неуспешно и непослушно. Пермисивни родитељи такође нису успешни у развијању самопоштовања код своје деце. Овим васпитним стилем не јача се воља и иницијатива код деце. Она су најчешће умиљата али са ниском социјалном одговорношћу и самопоштовањем (Тодоровић, 2005). То може утицати на усвајање радних навика и различитих обавеза у вези са школом, па је родитељ преоптерећен и нема довољну подршку у детету.

Налази симултане регресионе анализе показују да стрес мајки детерминише васпитни стил. Навели смо у теоријском делу пројекта Абидина (Abidin, 1995) који сматра да су процене тврдњи на субскалама *Индекса родитељског стреса* у складу с Лазарусовим моделом и да се оне односе на комбинацију процене дететових

карактеристика и родитељске перцепције тих дететових карактеристика. Одговарањем на сваку тврдњу родитељ процењује да ли постоји одређено понашање код детета (нпр. "*Моје дете често плаче*"), јер, како Абидин каже, за испитивача родитељског стреса није важна објективна процена детета, већ како га родитељ види.

Раније су испитиване последице стресних догађаја, али сада обраћамо пажњу на нормални животни стрес који се акумулирањем одражава на квалитет односа између родитеља и детета. Профаца (Profaca, 2002) наводи везу измену између јачине родитељског стреса и негативног ауторитарног родитељства, а као такав, стрес родитељске улоге је главни узрок у настанку злостављања и занемаривања деце. Негативно и неконзистентно родитељство узрокује и тешкоће у прилагођавању деце.

Укратко, претпоставка да постоји позитивна корелација између ауторитарног васпитног стила родитеља и изражености стреса родитељске улоге доказана је код мајки у већој мери него код очева. Стрес утиче на васпитни стил. Родитељи, а посебно мајке, доживљавају стрес који се рефлектује на њихове васпитне поступке, односно васпитни стил. Овај резултат у нашем истраживању можемо посматрати у светлу ранијих истраживања Белског (Belsky, 1984), чије је истраживање приказано у теоријском делу рада, а указује на стереотип да се од мајке више очекује јер, као жена и мајка, треба боље да се сналази у улози родитеља од оца. Његова критичност према поступцима мајки произилази из веће одговорности, која јој се приписује за подизање и негу деце, као и очекивања да се она у тој улози сналази пратећи матерински инстинкт. Резултати показују да се компетентно родитељство оца боље процењује него мајке, као што се неадекватни васпитни поступци очева, мање осуђују него када су у питању мајке. Вероватно су мања очекивања када је у питању васпитни стил очева, јер се чешће среће да су очеви нестрпљиви и ауторитарни. Када очеви испоље ауторитативан, а нарочито пермисиван васпитни стил онда се то више вреднује.

Ауторитарност мајке у већој мери је зависила од интензитета стреса у нашем истраживању, слично као резултати Профаце (Profaca, 2002) која наводи везу између јачине родитељског стреса и негативног, ауторитивног родитељства. Матејевић и Тодоровић (Матејевић, Тодоровић, 2012.) у истраживању су регресионом анализом потврдиле да допринос ауторитарног васпитног стила оца "измиче" утицају породице као система и независан је од њега. Ауторитарност оца у васпитању не води се прилагођавањем породичном систему и развојним потребама чланова, очувању узајамне емоционалне блискости и аутономије, већ наметљивом потребом да се

контролишу остали чланови породице, пре свега деца. Ауторитативни родитељи више уживају у родитељству и не доживљавају га као терет, већ највероватније као испуњеност смислом. Не мисле да их родитељство оптерећује бригом, недостатком времена и финансија већ уживају у времену које проводе с дететом. Када је већи доживљај оптерећености и личног лишавања, родитељ је ауторитарнији, инсистира на послушности и ригидној контроли. Пермисиван родитељ такође доживљава интензивнији стрес, вероватно зато што је ово васпитни стил у коме родитељ сматра да се више даје ако допусти детету много тога и да је адекватнији родитељ. При томе допушта детету и више него што је потребно и оправдано са становишта развоја детета. Овај васпитни стил прати доживљај повишеног стреса и мање задовољства кроз родитељство. Резултати нашег истраживања (које је предмет овог рада) делимично потврђују закључке наведених ауторки.

3. Дисфункционално породично функционисање и стрес

Наша хипотеза која предвиђа да постоји значајна повезаност између образаца дисфункционалног породичног функционисања (хаотично, ригидно, умрежено и дезангажовано функционисање породице) и родитељског стреса потврђена је и код оца и код мајке, осим у случају ригидног породичног функционисања. Дисфункционални обрасци су предиктори стреса родитељске улоге, чиме се потврђује системска перспектива која је полазиште овог истраживања. Обрасци породичног функционисања се рефлектују на стрес родитељске улоге који утиче на васпитни стил родитеља.

Стрес мајке није у корелацији са ригидним породичним функционисањем, али јесте повезан са испреплетаношћу, разједињеношћу и хаотичношћу. Већина дисфункционалних образаца породичног функционисања су предиктори стреса код мајки. При томе, породични односи које карактерише дезангажованост, у највећој мери су повезани са стресом родитељске улоге. То су породице у којима чланови живе свако за себе, где је мала кохезија, у којима недостаје емотивна блискост чланова породице који су удаљени једни од других и нису потпора једни другима. У таквим породицама изостаје подршка и стрес родитељске улоге је најизраженији јер се партнери не могу ослонити један на другог. Код испреплетених породичних образаца нису јасне границе, те је претерана емотивна блискост праћена и претераном бригом, што повећава доживљај стреса. Осим тога, ове породице нерадо шире круг пријатеља и чланови

породица су превише упућени једни на друге, што делује исцрпљујуће на породични систем и појачава доживљај стреса. Код хаотичних породица лоша је организација породичног функционисања.

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који образац дисфункционалног породичног функционисања је најбољи предиктор стреса код оца. Утврђено је да постоји позитивна повезаност између дезангажованог обрасца породичног функционисања и стреса, у смислу да што је већи скор на овом обрасцу породичног функционисања, то је виши ниво стреса код оца.

Стрес очева јесте у корелацији са ригидним породичним функционисањем, са испреплетаношћу, разједињеношћу и хаотичношћу, односно са свим дисфункционалним образцима породичног функционисања које можемо сматрати предикторима стреса очева. Ови подаци иду на руку резултатима који су добијени у процени стреса родитељске улоге за мајку, осим када је у питању ригидност јер она представља стрес и за оца. Будући да су ригидне породице оне које нерадо мењају правила и у којима је вероватно фигура оца доминантна у постављању правила, очување правила понашања и поделе улога у породици је вероватно веома важно за очеве а с обзиром на то да различите фазе одрастања намећу прилагођавање у подели посла, обавеза и улога што вероватно очеви више доживљавају као стрес. Профаца (Profaca, 2002) је утврдила да родитељски стрес јесте узрок у настанку злостављања и занемаривања деце, што може бити у складу са добијеним резултатима који говоре о стресу у ригидним породицама.

Симултана регресиона анализа потврдила је да мањи интензитет стреса очева дозвољава понашање које називамо ауторитативним васпитним стилем. Резултат можемо тумачити и као могућност да доживљај стреса и ауторитарност потичу од специфичног фактора који доприноси и једном и другом, а идеја да контрола представља моћ јесте у основи ауторитарности и перцепције стреса; Ако контрола изостане и ствари не иду онако како смо замислили, то појачава осећање неадекватности.

Поређењем резултата мајки и очева можемо претпоставити да израженији стрес оба родитеља умањује капацитете за најпожељнији васпитни стил, односно ауторитативни. Будући да је код мајки доказана и корелација интензитета доживљеног стреса и ауторитарног васпитног стила и пермисивног стила мајке, разлика је и у томе јер то није доказано у испитивању очева. Пермисивност оца није повезана са стресом

родитељске улоге, а пермисивност очева се разликује од пермисивности мајке. Пермисивнији очеви су вероватно генерално лежернији према животу, васпитању, родитељству и не доживљавају стрес родитељске улоге. Пермисивна мајка и даље има велика очекивања од родитељства, а ниска очекивања у погледу самосталности и одговорности своје деце. Наравно ово је једно размишљање које је базирано на наводима из литературе о карактеристикама пермисивног васпитног стила (Тодоровић, 2005, Матејевић. Тодоровић, 2012). Ови налази указују на можда различиту природу пермисивности очева и мајки. Истраживања у нашој земљи показују да је пермисивност очева пожељнија у односу на пермисивност мајки (Матејевић Тодоровић, 2012.), а разлог може бити у суштински различитим основама пермисивности очева и пермисивности мајки, што може бити тема за даље испитивање.

Стрес мајке није у корелацији са ригидним породичним функционисањем, али јесте повезан са испреплетаношћу, разједињеношћу и хаотичношћу. Већина дисфункционалних образаца породичног функционисања су предиктори стреса код мајки. При томе, породични односи које карактерише дезангажованост, у највећој мери су повезани са стресом родитељске улоге. То су породице у којима чланови живе свако за себе, где је мала кохезија, у којима недостаје емотивна блискост чланова породице који су удаљени једни од других и нису потпора једни другима. У таквим породицама изостаје подршка и стрес родитељске улоге је најизраженији јер се партнери не могу ослонити један на другог. Код испреплетаних породичних образаца нису јасне границе. Претерана емотивна блискост обично је праћена и претераном бригом, што повећава доживљај стреса. Осим тога, ове породице нерадо шире круг пријатеља и превише су упућени једни на друге тако да то може да делује исцрпљујуће на породични систем и да појача доживљај стреса. Код хаотичних породица лоша је организација породичног функционисања. Не постоје правила, нити породични ритуали, као ни јасна поделаобавеза, те се због тога осећа већа исцрпљеност и изложеност стресу.

4. Стрес родитеља и социодемографске варијабле

Нисмо потврдили претпоставку да отац и мајка имају различит ниво стреса, односно да мајке имају израженији доживљај стреса. Резултати су указали да постоји приближно исти ниво интензитета доживљеног стреса и не постоји статистички значајана разлика према полу. То указује да је нешто виши интензитет доживљаја стреса очева недовољан да би потврдили постављену хипотезу.

Иако ови подаци не потврђују наше претпоставке, они делују охрабрујуће јер је очигледно да и очеви и мајке у једнакој мери имају доживљај стреса родитељске улоге. Можда је узрок стреса различит, што би значило да очеви којима је традиционално додељена улога родитеља који финансијски обезбеђује породицу, доживљавају стрес због немогућности да је финансијски обезбеде, због стрепње од добијања отказа, ниских примања, незапослености и слично. Ипак, могуће је да су оба родитеља подједнако у стресу због обавеза око неге детета.

Сви испитивани родитељи имали су приближно исти интензитет доживљеног стреса, без обзира на то да ли живе у граду, приградском насељу или селу. Хипотеза је одбачена и за поређење интензитета родитељског стреса према старости родитеља јер разлике нису биле статистички значајне.

Супротно нашој претпоставци, поређење интензитета родитељског стреса према старости родитеља указује да највиши интензитет доживљеног стреса имају родитељи старости између 46 до 50 година, а најмањи интензитет доживљеног стреса имају родитељи између 26 и 40 година старости. Разлика није статистички значајна и хипотеза је одбачена.

Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља различитог образовања, будући да су резултати указали да родитељи нижег образовног статуса имају израженији ниво стреса.

Родитељи са незавршеном средњом школом и незавршеним факултетом имали су већи интензитет стреса у односу на родитеље који су имали завршен средњи ниво

или све академске нивое образовања. Разлика није статистички значајана и не доказује да лошији образовни статус узрокује виши интензитет стреса родитеља. Ипак, можемо се осврнути на чињеницу да они са незавршеним било којим нивоом имају виши стрес што дозвољава могућност даљег истраживања узрока, који могу бити незапосленост као последица незавршеног нивоа, или несигурност због сопствене неостварености у образовном погледу.

Највиши ниво доживљеног стреса показали су **родитељи са најнижим месечним приходима, испод 20.000 динара, а најмање родитељи са приходима преко 80.000 динара, али нема статистички значајне разлике**, па претпоставку не можемо потврдити. Ипак, разумљиво је да родитељи чији су приходи испод егзистенцијалног минимума, не могу да задовоље ни базичне потребе а камоли потребе за самоактуализацијом деце у различитим областима, будући да неформално образовање није бесплатно.

Иако не постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса према стамбеном статусу родитеља, приметно је да **они који живе у заједници са родитељима брачног партнера показују највиши ниво стреса**. Мултигенерацијско функционисање у истом породичном домаћинству отежава јасну поделу улога и одговорности, што може увећати стрес родитеља који нису у могућности или свесно избегавају родитељске улоге, али имају стрес који је последица тога. Занимљиво је да приближни интензитет стреса имају родитељи са статусом подстанара и они који су власници станова, али можемо претпоставити да и неки који су наводни власници, имају станове под хипотеком, купљене на кредит што подједнако узрокује страхове и несигурности који су у основи стреса.

Резултати говоре да ставови према школи, одговорност и ангажовање родитеља у вези са школским обавезама деце од поласка у школу и први разред се не мењају лако са одрастањем детета.

Стрес родитељске улоге је нешто виши када деца похађају основну школу, у односу на родитеље чија деца похађају средњу школу чиме се одбацује наша хипотеза. Иако није статистички значајна разлика, ове резултате можемо тумачити разнолико: чињеницом да је основно образовање обавезно у Републици Србији а средње није обавезно; претпоставком да родитељи старије деце имају већ разрађене стратегије превладавања родитељског стреса или су њихова деца самосталнија, па

самим тим мање захтевају родитељски ангажман. Ове претпоставке морале би се додатно истраживати.

Постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља који имају различит број деце. Иако је претпоставка да већи број деце у породици корелира са интензитетом родитељског стреса потврђена чињеницом да су родитељи са троје и више деце показали виши ниво стреса, статистички није потврђена разлика, што онемогућава потврђивање хипотезе. Ипак, можемо говорити и о томе да родитељи имају свест о томе колики је ниво стреса које родитељска улога носи и у складу са тим планирају број рођене деце.

Црнић и Бот (Crnić & Booth, према Hess, 2008) говоре о стресу родитељства и указују да родитељско понашање, функционисање породице, заједно са многим аспектима функционисања деце, често показују негативну везу са главним животним стресорима. Претпоставка у нашем раду да постојање већег броја деце у породици корелира са интензитетом родитељског стреса, потврђена је чињеницом да су родитељи са троје и више деце показали виши ниво стреса, али статистички није потврђена разлика, што онемогућава потврђивање хипотезе. Ипак, можемо говорити и о томе да родитељи имају свест о томе колики је ниво стреса које родитељство носи и у складу са тим планирају број рођене деце. Тиме се умањује могућност већег стреса родитеља са већим бројем деце.

Ово истраживање повезаности са социодемографским варијаблама последица је Лазарусовог модела. Ранија истраживања која испитују стрес родитељске улоге усмеравају се, осим на когнитивну процену, и на суочавање на две групе фактора којима покушавају разјаснити природу проблема стреса: личне чиниоце (пол, узраст, образовање, демографске варијабле, особине личности, вредности, веровања и др.), срединске чиниоце (садржаји ситуације, трајање, захтеви, социјална подршка и др.). Рана идентификација стреса у односу између детета и родитеља са циљем ублажавања родитељског стреса, усмерена је на смањивање учесталости и јачине емоционалних и понашајних сметњи код деце. Стрес у родитељском систему у прве три године дететовог живота је критичан за развој детета и за развој односа између родитеља и детета (Abidin, 1995.).

Иако резултати нису показали статистички значајну корелацију стреса са социодемографским варијаблама, не можемо пренебрегнути чињеницу да су родитељи

са троје и више деце показали виши ниво стреса, посебно они који имају децу основношколског узраста. Нека истраживања показују да су родитељи са већим бројем деце генерално задовољнији животом (Čudina-Obradović, 2007).

Иако статистички недовољно значајни, резултати нас усмеравају у правцу који наговештава да највиши интензитет доживљеног стреса имају родитељи старости између 46 до 50 година, без обзира на место становања, али најпре они са најнижим приходима, испод 20.000 динара.

Налаз целог истраживања јесте да **функционални или дисфункционални породични односи, као и постојање или непостојање доживљаја стреса родитељске улоге у великој мери одређују васпитни стил, док социодемографски параметри томе значајно не доприносе.**

IV ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ИМПЛИКАЦИЈЕ ДОБИЈЕНИХ РЕЗУЛТАТА

Налази овог истраживања указују да предиктори васпитног стила родитеља јесу обрасци породичног функционисања, као и стрес родитељске улоге, чиме потврђују Олсонов модел у коме се функционалност породичних односа одражава на стрес родитељске улоге, а заједно се рефлектује на васпитни стил родитеља. Системска перспектива је потврђена у овом истраживању, а потврда је и чињеница да дисфункционални обрасци породичног функционисања се одражавају на стрес родитељске улоге, што се рефлектује на дисфункционално родитељство.

Породицу смо сагледавали као систем чије су компоненте субсистеми који се налазе у сталној интеракцији и где делују механизми повратне спреге. У поступцима чланова породице владају карактеристике система које садрже ефекте њихових ранијих дејстава. Разумевање проблема који се односе на обрасце породичног функционисања повезано је са разумевањем функционисања породичног система као целине и са могућностима праћења и проучавања тих образаца.

Породичним системима је потребна и стабилност и промена, а та способност промене, када се одвија у правом тренутку, одваја функционалне породице од оних које то нису. Најпожељнији су породични системи које карактерише структурирани однос и поседују релативну демократију, у којој постоји одређени степен договарања, који укључује и децу. Улоге су стабилне, а повремено долази и до измене улога. Правила су стриктно наметнута, те постоје врло мале промене у њима.

Истраживања наведена у теоријском делу рада, која су потврдила да постоји континуитет у афективној димензији брачног и родитељског система, потврђена су и у нашем раду. И наше истраживање потврђује да адекватно породично функционисање и брачно задовољство промовишу добро родитељство, како је изложио Белски. Слично као и Харолд и Конгер (Harold & Conger 1997) наши резултати су потврдили афективно *преливање*, да се брачне реализације унутар породичних односа рефлектују на васпитни стил родитеља кроз испољавање топлине и прихватања или непријатељства и одбацивања.

Веза између васпитних стилова и образаца породичног функционисања потврђена је помоћу Пирсонове линеарне корелације. Резултати указују да су мајке, које процењују своје породичне односе кохезивним, испољиле ауторитативни васпитни

стил. Породична кохезија се односи на заједништво у породици и емоционалну блискост. Одлика ауторитативног стила јесте постављање јасних захтева, али и образлагање захтева и доживљај прихваћености од стране деце. Логично је било очекивати да су балансирана кохезија (која узима у обзир индивидуацију чланова породице) и ауторитативност повезане, будући да у овом васпитном стилу препознајемо поштовање потреба и осећања деце, Такође, негативна корелација са дезангажованошћу иде у прилог Олсоновом моделу. Дезангажоване породице јесу оне које су емотивно хладне и незаинтересоване за своје чланове у поређењу са балансираним породицама. Ауторитативни васпитни стил је баланс топлине и прихватања са једне, али и контроле која је одраз бриге за децу, те је логично да овај васпитни стил мора бити у негативној корелацији са дезангажованошћу. Мајке са високом балансираном кохезивношћу, која је подразумевала емоционалну повезаност са члановима породице, чешће су примењивале топло усмеравајући, односно ауторитативни васпитни стил у контакту са дететом.

Ауторитарни стил одликује висока контрола што је типично за ригидне породичне системе. Тамо где породица у целини функционише кроз висок степен контроле, надгледања понашања чланова породице, нефлексибилно схватање улога при чему је један члан, доминантан у свему. Ауторитарни стил се ослања на послушност и високу контролу и потпуно је усаглашен са породичном динамиком. Резултати овог истраживања указују да постоји корелација очевог ауторитативног васпитног стила који су вишег нивоа, али постоји негативна корелација са хаотичношћу. Уколико је отац више емотивно укључен у васпитање деце и контролу, утолико је снажнија веза са функционалним породичним односима и обрнуто. Породични односи у којима је изражено заједништво и емоционална експресија рефлектују се и на васпитање.

Пермисивни васпитни стил, односно попустљивост очева није корелирала са обрасцима породичног функционисања, али је код мајки пермисивност корелирала са комуникацијом са члановима породице. Слично као у истраживању Болер и Џералда (Buehler & Gerard, 2002) у коме је потврђена повезаност између брачних сукоба и грубости у дисциплиновању деце и неукључености родитеља, односно потврђено да се брачно функционисање рефлектује на родитељско функционисање и процес адаптације деце, што је представљало једну од теоријских поставки у овом раду.

Нису добијене разлике између доживљаја интензитета стреса очева и мајки. Мајке које су ауторитативне у већој мери, имају мањи доживљавај стреса родитељске улоге. То може да укаже да мајке имају сигурност у родитељској улози, што узрокује адекватне васпитне поступке према деци. Тиме се ствара адекватна социјална одговорност код деце, па они не узрокују својим поступцима, понашањем или изостајањем жељених постигнућа стрес код родитеља. Приметна је циркуларност у односима, поступцима и интензитету стреса. Ауторитарност мајке доведена је у везу са интензитетом стреса, а ауторитативни васпитни стил родитеља је повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу код оба родитеља.

Резултати нам дозвољавају закључак да ауторитативни родитељи више уживају у родитељству и не доживљавају га као терет, већ највероватније као испуњеност смислом. **Претпоставку да постоји значајна повезаност између образаца дисфункционалног породичног функционисања и родитељског стреса потврдили смо и код оца и код мајке, осим у случају стреса мајке у оквиру ригидног породичног функционисања.** Будући да ригидне породице нерадо мењају правила и имају фигуру једног родитеља доминантну у постављању правила, њима је очување правила понашања и поделе улога у породици вероватно веома важно. Посебно за очеве који доживљавају стрес због потребе да се адаптирају на послове у вези одрастања своје деце.

Примењујући Лазарусов и Фолкманов интеракционистички, процесни и когнитивистички модел стреса (Lazarus & Folkman, 1984), добили смо резултате који указују да очеви и мајке у овом истраживању у једнакој мери деле доживљај стреса родитељске улоге. Можда можемо сматрати да су им узроци стреса различити, али не и интензитет стреса који је у истој мери. Нисмо утврдили ни значајну везу стреса са социодемографским варијаблама, што дозвољава и тумачење да је родитељство комплексно и стресно само за себе. Резултати истраживања су показали да се ставови према школи, одговорност и ангажовање родитеља у вези са школским обавезама деце од поласка у школу и први разред, не мењају лако са одрастањем детета. Такође, опажени интензитет стреса родитеља је исти на селу, у граду и у приградском насељу, иако су узроци различити. Нисмо пронашли разлику између процене интензитета стреса код родитеља са већим бројем деце.

Главни налаз истраживања указује да су васпитни стилови у великој мери одређени породичним односима и стресом родитељске улоге, док социодемографски параметри значајно не утичу на васпитне стилове родитеља.

Добијени резултати су потврдили наше претпоставке и системску перспективу, али нас наводе на закључке који указују да постоји индиректна веза, преко доживљаја стреса у улози родитељства, између функционалних и дисфункционалних образаца породичног функционисања, као и компетентног и дисфункционалног родитељства.

Добијени резултати су у сагласности са резултатима Олсона и Горала (Olson & Gorall, 2006), али се и овде показала потреба за поузданијим инструментом, уместо инструмента FACES IV, који би прецизније мерио уравнотежене и неуравнотежене моделе функционисања, слично као у резултатима Матејевић и Тодоровић (Матејевић, Тодоровић, 2012).

Иако нису статистички потврђене разлике, указано је да родитељи са незавршеном средњом школом и незавршеним факултетом имају већи интензитет стреса у односу на родитеље који су имали завршене нивое образовања. Ови резултати такође дозвољавају могућност даљег истраживања узрока, који могу бити незапосленост као последица незавршеног одређеног нивоа образовања, несигурност због сопствене неостварености у образовном погледу, или нешто треће.

У наредним истраживањима било би корисно тестирати претпоставке које се односе на повезивање успеха адолесцената са васпитним стилем, обрасцима породичног функционисања и родитељским стресом.

Резултати захтевају интервенције и трагање за системским решењима у пракси у овој области. Будући да су родитељи у евидентном стресу, али су такође родитељи и без потребних вештина и компетенција које омогућују умањење нивоа или превенцију стреса, потребна је озбиљна друштвена интервенција. Родитељима је неопходна подршка у ситуацији родитељства и породичног функционисања, због чега институције система морају размишљати и стратешки планирати активности на оснаживању и повећању компетенција и вештина родитеља. Резултати нас подсећају колико је важно да родитељи препознају сопствени стрес, да буду сензибилисани за препознавање првих знакова стреса деце и оснажени за пружање подршке деци, као и за коришћење поступака из лепезе ауторитативног васпитног стила много чешће од поступака из лепезе ауторитарног или пермисивног стила. Потребно је да институције друштвеног система препознају важност и снагу родитељске улоге у формирању

здраве индивидуе, а тиме и друштва у целини, те су потребна нова стратешка документа са обавезујућим акционим плановима из области породичне педагогије. Образовни систем садржи бројне опште прихваћене облике сарадње породице и школе: индивидуалне контакте, реализацију родитељских састанака, дан отворених врата, библиотеке за родитеље, као и друге, а које наводе аутори у уџбеницима педагогије (Илић, М., Николић, Р., Јовановић, Б., 2006). Овакви облици сарадње могу дати простор за деловање и образовање родитеља за родитељство. Стручни сарадници у предшколској установи и школи могу организовати радионице за родитеље, курсеве, семинаре и друге облике сарадње са родитељима која мора имати и едукативни карактер како би они унапредили своје родитељство. Неки родитељи/старатељи ће можда оспоравати извесне концепте који им буду понуђени, али је важно да стручњаци имају флексибилни приступ у коме ће уважити родитељску забринутост и истаћи да људи имају много различитих приступа родитељству. Потребно је указати им на то да се породични односи, у којима је изражено заједништво и емоционална експресија, рефлектују и на васпитање. Родитеље треба упознати са чињеницама да висока контрола одликује ауторитарни стил који је карактеристичан за ригидне породичне системе који нису стимулативни за дете. Важно је да родитељи знају да је у породици потребна одређена кохезија у којима чланови не живе свако за себе, већ постоји емотивна блискост чланова породице који треба да буду потпора једни другима. У таквим породицама не сме да изостаје подршка, а партнери се могу ослонити један на другог. Такође, унутарпородичне границе треба да буду јасне границе, те емотивна блискост не сме бити праћена праћена и претераном бригом, односно не сме стварати доживљај стреса. Потребно је да породице шире круг пријатеља како би родитељи имали социјалну подршку и умањили доживљај стреса родитељске улоге. Очекујемо да ће постојећи програми оснаживања породице имати већи системски обухват, односно да ће нови програми пронаћи своју примену у васпитним и образовним установама како би сви родитељи имали доступне бесплатне могућности унапређивања породичног живота и примене адекватних васпитних поступака.

Већина истраживања постави више питања но што успе да добије одговора, што се догодило и са овим радом који је отворио нова питања. Одговори које смо добили указују да систем треба да пружа организовану системску подршку породици и деци, а да та подршка мора бити свеобухватна, како бисмо утицали на обрасце породичног

функционисања као предикторе васпитног стила родитеља, као и на стрес родитељске улоге. Будући да смо у раду потврдили системску перспективу у којој се функционалност породичних односа одражава на стрес родитељске улоге, а заједно се рефлектује на васпитни стил родитеља, веома је важно да институције образовног и социјалног система креирају стратешка документа како би улагали ресурсе у повећање подршке породици у процесу васпитања деце.

V ЛИТЕРАТУРА:

- Abidin, R.R. (1995): *Parenting Stress Index*, Psychological Assessment Resources, Inc., Odessa, USA
- Ackerman, N. (1958). *The Psychodynamics of Family Life*, New York: Basic Books
- Andrić, V., Čudina-Obradović, M. (1994.): *Osnove opće i razvojne psihologije*, Školska knjiga, Zagreb
- Anđelković, V., Vidanović, S., Hedrih, V. (2012): *Povezanost percepcije važnosti potreba dece, kvaliteta života i porodičnih i poslovnih uloga*, Ljetopis socijalnog rada, 19, 2, 297-316.
- Arambašić, L. (1994): *Provjera nekih postavki Lazarusovog modela stresa i načina suočavanja sa stresom*, Disertacija, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Zagreb.
- Aries, Phillippe. (1990): *Vekovi detinjstva*, Zavod za udžbenike i druga nastavna sredstva, Edicija Saznanja, Beograd.
- Barnes, H., & Olson, D.H (1989): Parent-adolescent communication scale, In. D.H.Olson, H.I.Mc Cubbin, H.Narnes, A.Larsen, M.Muxen&M.Wilson, *Family inventories*, St Poul, MN: Family social Science, University of Minnesota.
- Belsky, J. (1990) : Parental and nonparental child care and children's socioemotional development: A decade in review, *Journal of Marriage & family*, 52(4), 885 - 1004.
- Belsky, J.(1984): The determinants of parenting: A process model, *Child Development*, 55, 83-96.
- Berry, J.O. i Jones, W.H. (1995): The Parental Stress Scale - initial psychometric evidence, *Journal of Social & Personal Relationship*, 12(3), 463-472.
- Buehler, C., Gerard, J.M. (2002): Marital conflict, ineffective parenting and children's and adolescent's maladjustment, *Journal of Marriage & Family* 64, 78-92.

- Bradley, R. H., & Whiteside-Mansell, L. (1997): Children in poverty. In R. T. Ammerma & M. Hersen (Eds.), *Handbook of prevention and treatment with children and adolescents: Intervention in the real world context*, New York: Wiley. pp13-58.
- Bradley, R. H., Whiteside, L., Mundfrom, D. J., Casey, P. H., Kelleher, K. J.& Pope, S. K. (1994): Early indications of resilience and their relation to experiences in the home environments of low birthweight, premature children living in poverty, *Child Development*, 65, (346-360).
- Buehler, C., & Gerard, J.M. (2002). Marital conflict, ineffective parenting, and children's and adolescents' maladjustment, *Journal of Marriage & Family* 64, 78-92.
- Burgund, A., Hrnčić, J., Nastasić, P., (2011): Rodna perspektiva u sistemskoj porodičnoj taerapiji, Fakultet političkih nauka, | *Godišnjak broj 6: Socijalna politika i socijalni rad*, Beograd
- Cochrane, R. (1988): Marriage, separation and divorce; u: S.Fisher i J. Reason (ur.): *Handbook of Life Stress, Cognition and Health*, John Wiley & Sons Ltd., New York, 137 - 159.
- Cowan,P.A., & Cowan, C.P.(2002): Interventions as tests of family systems theories:marital and family relationships in children's development and psychopathology, *Development & psychopathology*, 14,731-759.
- Čudina–Obradović, M., Obradović, J.,(2007): *Psihologija braka i obitelji*, Tehnička knjiga, Zagreb
- Deater-Deckard, K. (1997) : Parenting stress in diferent family contexts: A population study of intact, remarried and single-mother families; "*Parenting stress and behavior: Family context and child development*", Washington,D.C.
- Deater-Deckard, K. i Scarr, S. (1996): Parenting stress among dual-earner mothers and fathers:Are there gender differences? *Journal of Family Psychology*,10(1), 45-59.
- Ekerman,N. (1966): *Psihodinamika porodičnog života*, Grafički zavod Titograd

- Falci, Ch. (2006): Family structure, closeness to residential and nonresidential parents, and psychological distress in early and middle adolescence, *The Sociological Quarterly*, 47, (123-146).
- Family Resilience, Research bytes no. 3, 2011. www.mtroyal.ca/wellbeing
- Fosson, A.(1988): Family stress; u: S. Fisher i J. Reason (ur.): Handbook of Life Stress, *Cognition and Health*, John Wiley & Sons, Ltd, New York, 161-174.
- Goldenberg , H., Goldenberg , I., (2013): *Family Therapy: An Overview*, Brooks/Cole, Cengage Learning, USA
- Goldner-Vukov, M. (1988): *Породица у кризи*, Психијатријска библиотека, Медицинска књига, Београд
- Grandić, R. (2007): *Prilozi porodičnoj pedagogiji*, Savez pedagoških društava Vojvodine, Novi Sad
- Harold, G.T. & Conger, R.D. (1997): Marital conflict and adolescent distress: The role of adolescent awareness, *Child Development*, 68,(333-350).
- Hess, J,(2008): *Marital Satisfaction and Parental Stress*, All Graduate Theses and Dissertations, Paper 126 (www. [http:// digitalcommons.usu.edu/etd/126](http://digitalcommons.usu.edu/etd/126))
- <http://education-portal.com/academy/lesson/the-family-life-cycle-definition-stages-theory.htm>
- Ilić, M., Nikolić, R., Jovanović, B., *Školska pedagogija*, Učiteljski fakultet u Vranju, Filozofski fakultet u Banja Luci, 2006.
- James, S., & Hunsley, J. (1995): The Marital Adaptability and Cohesion Evaluation Scale III: Is the relation with marital adjustment linear or curvilinear? *Journal of Family Psychology*, 9 (458-462).
- Jovanović, B. i Vučinić, D. (2013.): Smisao i karakteristike pedagoških principa u koncepciji humanistički orijentisanog vaspitanja, *Zbornik radova Filozofskog*

fakulteta HLIII (2)/2013, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici

- Jovanović, S., <https://psihoterapija035.wordpress.com/2014/04/24/bracni-partnerski-zivotni-ciklus>
- Kapinus, C., Johnson, M (2003): The utility of family life cycle as a Theoretical and empirical tool, commitment and family life-cycle stage, *Journal of Family Issues*, 24:155-184, Pennsylvania state university.
- Kapor-Stanulović, N. (1985.): *Psihologija roditeljstv*, Nolit, Beograd
- Keresteš, G.(1999.): *Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja*, Disertacija, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Zagreb
- Komenski, J. A., (1967): *Materinska škola*, Beograd
- Korfmacher, J. (2000): The Kempe Family Stress Inventory: A review. *Child Abuse & Neglect*, 24 (1), 129-140.
- Kosović, D., (1989.): *Stres*, Univerzitetska riječ, Nikšić
- Krohne, W. H., (2002): *Stress and Coping Theories*, Johannes Gutenberg-Universitu 00c3u00a4t, Mainz Germany.
- Lavee, Y. i Sharlin, S. (1996.): The effects of parenting stress on marital quality, *Journal of Family Issues*, 17(1), 114-136.
- Lazarus, R.S. i Folkman, S. (1984.): *Stress, appraisal and coping*, Springer Publishing Comp., New York
- Lazarus, R.S. i Folkman, S. (1991.): *The concept of coping*, u: A. Monat i R.S. Lazarus (ur.), *Stress and coping: An anthology*, 3rd edition, Columbia University Press, New York, 189-206.
- Luković, I.(2004): *Odnosi i vrednosti u porodičnom vaspitanju dece: između tradicionalizma i modernizma*, Institut za pedagoška istraživanja, Naučni skup sa

međunarodnim učešćem Pedagoška istraživanja i školska praksa : *Saradnja škole i porodice*, knjiga rezimea, BIBLID 0579-6431; 36

- Luster, T., Okagaki, L. (1993.): Multiple influences on parenting: Ecological and life-course perspectives. u: T. Luster i L. Okagaki (ur.): *Parenting - An Ecological Perspective*, Lawrence Erlbaum Associates Publisher, Hillsdale, New Jersey, 227-250.
- Maccoby, EE and Martin, JA. (1983): Socialization in the context of the family: Parent– child interaction. In P Mussen and EM Hetherington, editors, *Handbook of Child Psychology, volume IV: Socialization, personality, and social development*, chapter 1, pages 1–101. New York: Wiley, 4th edition ISBN 978-0471090656
- Majkić, V. (2011): Koncept rezilijentnosti i integrativni pristup porodičnoj terapiji, *MD-Medical Data* 2011;3(3): 271-278
- Makarenko, A.S., (1956): *Knjiga za roditelje*, Izdavač Veselin Masleša“, Sarajevo
- Malley, J.E., Stewart, A.J. (1988): Women's work and family roles: Sources of stress and sources of strength. u: S. Fisher, J.Reason(ur.): *Handbook of Life Stress, Cognition and Health*, John Wiley & Sons Ltd., New York, 175-190.
- Matejević, M. (2007) : *Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja*, Filozofski fakultet, Niš.
- Matejević, M. (2007): Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja, *Zbornik radova, Institut za pedagogiju i andragogiju*, Filozofski fakultet, Niš.
- Matejević, M. (2007): Vrednosti u porodičnom vaspitanju, *Zbornik radova, Filozofski fakultet* , Novi Sad
- Matejević, M. (2011): *Vaspitni stil roditelja i školski uspeh mladih adolescenata*, Filozofski fakultet, Niš .
- Matejević, M., Tasić M. (2011): Transgeneracijski prenos porodične kulture u savremenoj porodici, *Godišnjak za sociologiju*, VII/7 Filozofski fakultet Niš, str. 116-125.

- Matejević, M., Todorović, J (2012): *Funkcionalnost porodičnih odnosa i kompetentno roditeljstvo*, Biblioteka Elementi, Filozofski fakultet, Novi Sad
- McCubbin, M.A. (1993): Family stress theory and the development of nursing knowledge about family adaptation. In S.L. Feetham, S.B. Meister, J.M.Bell, & C.L. Gillis (Eds.) *The Nursing Family*, New Bury Park: Sage Publications, 46-58.
- Meyers, S.A. (1999): Mothering in context: Ecological determinants of parent behavior, *Merill-Palmer Quarterly-Journal of Developmental Psychology*, 45(2), 332-357.
- Milojković, M. Srna, J., Mićović, P. (1997): *Porodična terapija*, Beograd, Filozofski fakultet
- Minuchin, P. (1985): Families and individual development: provocations from the field of family therapy, *Child Development*, 56, 289–302.
- Mitić, M. (1997): *Porodica i stres- između poraza i nade*, Beograd, Institut za psihologiju, IP „Žarko Albulj“.
- Mitić, M. (2000): *Porodica i stres-* (in) Vlajković, J., Srna, J., Kondić, K., Popović, M. (Ur.). *Psihologija izbeglištva*, Beograd: IP „Žarko Albulj“ str. 76–89.
- Mackey, E. L., Glipp, S. (1982): *Glossary of Group and Family Therapy*, New York: Bruner- Mazal
- Nikolić,R.(2010): Kako su me vaspitavali moji roditelji, *Godišnjak Učiteljskog fakulteta u Vranju*, knjiga 1 (2010), strana 13-25.
- Olson, D.H. (2000): Circumplex Model of Marital and Family Systems, *Journal of Family Therapy*, 22,(144-167)
- Olson, D.H., & Gorall, D.M.(2003): Circumplex Model of Marital and Family Systems, I.F.Walsh,(Ed.) *Normal Family Processes*(3rd.Ed). New York: Guilford (pp.514-557)

- Olson, D.H., & Gorall, D.M.(2007): *FACES IV Circumplex model Validation Study*, St. Paul, MN: University of Minnesota.
- Patterson, J.M. , Mc Cubbin, H.I., Joy, C.B., Cauble, A.E., Comeau, J.K., .& Needle, R.H. (1980): Family stress and coping: A decade review, *Journal of Marriage and the Family*, 42, (855-872).
- Pearlin, L.I. i Turner, H.A. (1987.): The family as a context of the stress process, u: S.V. Kasl i C.L.Cooper (ur.): *Research Methods in Stress and Health Psychology*, John Wiley&Sons, New York, 143-166.
- Pearlin, L.I. i Schooler, C. (1978.): The structure of coping, *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21.
- Pejić, S., (2012): Porodično vaspitanje u delima pedagoških klasika, *časopis Katedre za pedagogiju- Filozofski fakultet Pale*, Univerzitet u Istočnom Sarajevu UDK 37.01 (091)
- Pinderhughes, E.E., Zelli, A., Dodge, K.A., Bates, J.E., & Pettit, G.S.(2000): Discipline Responses: Direct and Mediated Influences of SES, Ethnic Group Status, Parenting Beliefs, Stress, and Parent Cognitive-Emotional Processes, *Journal of Family Psychology*, 14(380-400).
- Piorkowska-Petrović, K.(1990.): Dete u nepotpunoj porodici, *Institut za pedagoška istraživanja*, Beograd.
- Potkonjak, N., (1989): *Pedagoška enciklopedija 1.*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad.
- Potkonjak, N., (1989): *Pedagoška enciklopedija 2.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad.
- Profaca, B., (2002): *Roditeljski stres i neke karakteristike emocionalnog i socijalnog razvoja djeteta predškolske dobi*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Radulaški, Lj., (1982): Porodica kao faktor vaspitanja, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Beograd

- Republički zavod za statistiku (2013): *Statistički godišnjak RS* za 2013.
- Solis, M.L. i Abidin, R.R. (1991.): The Spanish version Parenting Stress Index: A psychometric study, *Journal of Clinical Child Psychology*, 20(4), 372-378.
- Spera,C. (2005): A Review of the Relationship Among Parenting Practices, Parenting Styles, and Adolescent School Achievement, *Educational Psychology Review*, Vol. 17, No. 2.
- Todorović, J., (2004.): Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata, *Psihologija 2004*, Vol.32.
- Todorović, J., (2005.): Porodični činioci i stabilnost samopoštovanja adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Vol 37.
- Todorović, J.,Simić, I., (2013): Dimenzije porodičnog funkcionisanja, subjektivno blagostanje i tip domaćinstva, *Humanizacija univerziteta* , knjiga 1 , Univerzitet u Nišu.
- U savremenoj porodici, *Zbornik radova, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet u Nišu* .
- Vlajković, J. (2001): *Teorija i praksa mentalne higijene*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
- Vlajković, J.,(1992.): *Životne krize i njihovo prevazilaženje*, Nolit, Beograd.
- Vondra, J. i Belsky, J. (1993): Developmental Origins of parenting: Personality and relationship factors. u: T.Luster i L.Okagaki (ur.): *Parenting - An Ecological Perspective*, Lawrence Erlbaum Associates Publisher, Hillsdale, New Jersey, 1-34.
- Vukoje, J.,(2012): Osnovne funkcije savremene porodice, *Naučno-stručni časopis Svarog*, Banja Luka, 2012. (137 – 144).
- Vuković, S. (2011): Stres nastavnika u Srbiji, *Nastava i vaspitanje*, Ljubljana.
- Vuković, S. (2005): *Upravljanje stresom u procesu vaspitanja i obrazovanja/ modeli i prevencija*, izdavač JNIP Prosvetni pregled, Beograd.

- Wilson, B. J. & Gottman, J. M. (2002): Marital conflict, repair, and parenting. I M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Vol 4: Social conditions and applied parenting*, 227-258. Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zotović, M., Petrović, J., Avić, B. (2009): Vaspitni procesi u porodici: povezanost kvaliteta dijadnih i trijadnih odnosa, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* , Broj 1 , 100-115.
- Zotović, M., Telečki, T., Mihić, I., Petrović, J. (2008): Relacije karakteristika porodice i prevladavanja stresa kod adolescenata, *Primenjena psihologija*, Vol. 1 (3-4), 145–160.

VI ПРИЛОЗИ : ИНСТРУМЕНТИ КОРИШЋЕНИ У ИСТРАЖИВАЊУ

6.1. ПРИЛОГ 1.

ОПШТИ УПИТНИК

Поштовани родитељи,

Будући да спроводим истраживачки пројекат који представља основу за израду закључака за докторску тезу под менторством професора са Филозофског факултета у Нишу, молим вас да узмете учешће у истраживању и напишете нешто о односима у породици и о доживљају родитељске улоге, како би ми истражили тај проблем. Податке прикупљам у циљу научног истраживања и испитивање је потпуно анонимно.

Потребно је да попуните следеће упитнике:

- **FACES IV**: упитник који попуњавају мајка и отац (укупно два примерка)
- **Скалу родитељског стреса** који попуњавају мајка и отац (укупно два примерка)
- **Упитник којим се процењују васпитни стилови родитеља** попуњавају ученици
- Овај **лист са основним подацима** / један примерак по породици (обавезно попуњава родитељ)

Унапред вам се захваљујем на труду и одвојеном времену.

Лист са основним подацима

Узраст: _____ Пол: М: _____ Ж: _____ Датум: _____

Образовање:

- (а) _____ недовршена средња школа (б) _____ комплетна средња школа
(в) _____ недовршен факултет (г) _____ завршен факултет (д) _____ специјализација
(ђ) _____ магистратура (е) _____ докторат

Укупни месечни приходи у динарима

- (а) _____ без прихода (б) _____ мање од 20,000 (в) _____ 20-30,000
(г) _____ 30-40,000 (д) _____ 40-60,000 (ђ) _____ 60-80,000

(е) ____ 80-100,000 (ж) ____ 120-140,000 (з) ____ 140,000 или више

Садашњи статус по питању партнерских односа:

- (а) ____ Сам/а, никад није био/ла у браку (б) ____ У браку, није први брак
(в) ____ Сама/а, разведен/а (г) ____ Животно партнерство
(д) ____ Сама/а, удовац/удовица (ђ) ____ Живљење заједно
(е) ____ У браку, први брак

Садашњи породични статус:

- (а) ____ Сам/а
(б) ____ Са родитељима (в) ____ Са децом
(г) ____ Са партнером (д) ____ са партнером и децом

Садашња породица: ако не постоји садашња породица, употребите породицу порекла /родитељску/

Породична структура:

- (а) ____ са два родитеља (биолошка) (б) ____ два родитеља (са искуством развода)
(в) ____ један родитељ (г) ____ два родитеља (адоптивна/усвојитељи)

Улога у породици:

- (а) ____ отац (б) ____ прво дете (в) ____ треће дете
(г) ____ мајка (д) ____ друго дете (ђ) ____ четврто или млађе дете

Број деце у породици:

- (а) ____ нема деце (б) ____ једно (в) ____ два (г) ____ три
(д) ____ четири (ђ) ____ пет (е) ____ шест или више

Школски успех детета:(а) ____ одличан (б) ____ врло добар

- (в) ____ добар (г) ____ довољан (д) ____ недовољан

Стамбени статус:

- (а) ____ живимо као подстанари (б) ____ имамо свој стан
(в) ____ живимо у засебној стамбеној јединици која је власништво наших родитеља

(г) ____ живимо у заједници са родитељима брачног/е партнера/ке

Место становања:

- а) село
- б) приградско насеље
- в) град

ХВАЛА

6.2. ПРИЛОГ 2.

I

Vaspitni stilovi

Popunjava učenik - odnosi se na postupke očeva

	Tvrdnje	NIKAD	SKORO NIKAD	POVRE- MENO	VEOMA ČESTO	UVEK
1	Moj otac reaguje na moja osećanja i moje potrebe.	1	2	3	4	5
2	Moj otac je koristio fizičko kažnjavanje, kao način disciplinovanja.	1	2	3	4	5
3	Moj otac uzima u obzir moje želje pre nego što me pita da uradim nešto.	1	2	3	4	5
4	Kada zahteva da nešto uradim njegov stav je: jer sam ja tako rekao, ili ja sam tvoj otac i hoću to da uradiš.	1	2	3	4	5
5	Moj otac mi je objašnjavao kako reaguje na moje dobro ili loše ponašanje.	1	2	3	4	5
6	Moj otac je znao da me udari kada sam bio /la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
7	Moj otac razgovara sa mnom o mojim problemima.	1	2	3	4	5
8	Mom ocu je bilo teško da me disciplinuje.	1	2	3	4	5
9	Moj otac me ohrabruje da slobodno iskazujem svoje mišljenje, čak i kada se ne slaže sa mojim mišljenjem.	1	2	3	4	5
10	Kažnjavao me je oduzimajući mi moje	1	2	3	4	5

	privilegije sa malo ili bez ikakvih objašnjenja.					
11	Naglašavao je koji su razlozi određenih pravila.	1	2	3	4	5
12	Težio me je i pokazivao razumevanje kada sam bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
13	Vikao je na mene kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5
14	Pohvaljivao me je kada sam bio dobar/a.	1	2	3	4	5
15	Davao mi je podršku kada sam bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
16	Pokazivao je bes prema meni.	1	2	3	4	5
17	Više mi je pretio kažnjavanjem, nego što je to zaista primenjivao.	1	2	3	4	5
18	Moj otac je uzimao u obzir moje mišljenje kada je planirao nešto u porodici.	1	2	3	4	5
19	Kažnjavao me je kada sam bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
20	Pretio mi je kaznom, ali me nije kažnjavao.	1	2	3	4	5
21	Pokazivao je poštovanje prema mom mišljenju, tako što mi je dozvoljavao da slobodno iznosim svoje mišljenje.	1	2	3	4	5
22	Dozvoljavao mi je da utičem na pravila u porodici.	1	2	3	4	5
23	Moj otac me je kritikovao kako bi moje ponašanje bilo bolje.	1	2	3	4	5
24	Moj otac me je razmazio.	1	2	3	4	5
25	Objašnjavao mi je zašto se pravila moraju poštovati.	1	2	3	4	5

26	Kažnjavao me je ne uzimajući u obzir moje opravdanje.	1	2	3	4	5
27	Vreme koje je provodio sa mnom bilo je ispunjeno toplinom i bliskošću.	1	2	3	4	5
28	Kažnjavao me je tako što me je ostavljao samog /u sa malo ili bez imalo objašnjenja.	1	2	3	4	5
29	Razgovarao je sa mnom i pomagao mi da razumem posledice sopstvenog ponašanja.	1	2	3	4	5
30	Kritikovao me je kada moje ponašanje nije zadovoljavalo njegova očekivanja.	1	2	3	4	5
31	Objašnjavao mi je posledice mog ponašanja.	1	2	3	4	5
32	Šamarao me je kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5

II

Vaspitni stilovi

Popunjava učenik - odnosi se na postupke majke

	Tvrdnje	NIKAD	SKORO NIKAD	POVRE- MENO	VEOMA ČESTO	UVEK
1	Moja majka reaguje na moja osećanja i moje potrebe.	1	2	3	4	5
2	Moja majka je koristila fizičko kažnjavanje, kao način disciplinovanja.	1	2	3	4	5
3	Moja majka uzima u obzir moje želje pre nego što me pita da uradim nešto.	1	2	3	4	5
4	Kada zahteva da nešto uradim njen stav je: jer sam ja tako rekla, ili ja sam tvoja majka i hoću to da uradiš.	1	2	3	4	5
5	Moja majka mi je objašnjavala kako reaguje na moje dobro ili loše ponašanje.	1	2	3	4	5
6	Moja majka je znala da me udari kada sam bio /la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
7	Moja majka razgovara sa mnom o mojim problemima.	1	2	3	4	5
8	Mojoj majci je bilo teško da me disciplinuje.	1	2	3	4	5
9	Moja majka me ohrabruje da slobodno iskazujem svoje mišljenje, čak i kada se ne slaže sa mojim mišljenjem.	1	2	3	4	5
10	Kažnjavala me je oduzimajući mi moje privilegije sa malo ili bez ikakvih objašnjenja.	1	2	3	4	5

11	Naglašavala je koji su razlozi određenih pravila.	1	2	3	4	5
12	Tešila me je i pokazivala razumevanje kada sam bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
13	Vikala je na mene kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5
14	Pohvaljivala me je kada sam bio dobar/a.	1	2	3	4	5
15	Davala mi je podršku kada sam bio/la uznemiren/a.	1	2	3	4	5
16	Pokazivala je bes prema meni.	1	2	3	4	5
17	Više mi je pretila kažnjavanjem, nego što je to zaista primenjivala.	1	2	3	4	5
18	Moja majka je uzimala u obzir moje mišljenje kada je planirala nešto u porodici.	1	2	3	4	5
19	Kažnjavala me je kada sam bio/la neposlušan/a.	1	2	3	4	5
20	Pretila mi je kaznom, ali me nije kažnjavala.	1	2	3	4	5
21	Pokazivala je poštovanje prema mom mišljenju, tako što mi je dozvoljavala da slobodno iznosim svoje mišljenje.	1	2	3	4	5
22	Dozvoljavala mi je da utičem na pravila u porodici.	1	2	3	4	5
23	Moja majka me je kritikovala kako bi moje ponašanje bilo bolje.	1	2	3	4	5
24	Moja majka me je razmazila.	1	2	3	4	5
25	Objašnjavala mi je zašto se pravila moraju poštovati.	1	2	3	4	5
26	Kažnjavala me je ne uzimajući u obzir moje opravdanje.	1	2	3	4	5

27	Vreme koje je provodila sa mnom bilo je ispunjeno toplinom i bliskoću.	1	2	3	4	5
28	Kažnjavala me je tako što me je ostavljala samog /u sa malo ili bez imalo objašnjenja.	1	2	3	4	5
29	Razgovarala je sa mnom i pomagala mi da razumem posledice sopstvenog ponašanja.	1	2	3	4	5
30	Kritikovala me je kada moje ponašanje nije zadovoljavalo njena očekivanja.	1	2	3	4	5
31	Objašnjavala mi je posledice mog ponašanja.	1	2	3	4	5
32	Šamarala me je kada sam se loše ponašao/la.	1	2	3	4	5

6.3. ПРИЛОГ 3.

СКАЛА РОДИТЕЉСКОГ СТРЕСА

Следеће изјаве описују осећања и перцепцију о родитељском искуству. Размислите о свакој од ставки које се односе на то какав је ваш уобичајени однос са дететом или децом .

Молимо вас да наведете степен у којем се слажете или не слажете са следећим ставкама постављањем одговарајућег броја у простор:

1-веома се не слажем

2- не слажем се

3 -неодлучан сам

4 - слажем се

5- веома се слажем

___ 1. Срећна сам у мојој улози родитеља.

___ 2. Не постоји ништа што не бих желела да учиним за моје дете (децу) ако је потребно.

___ 3. Брига за моје дете (децу) понекад захтева више времена и енергије него што имам

___ 4. Ја се понекад бринем да ли довољно чиним за моје дете (децу).

___ 5. Осећам се блиском са мојим дететом (децом).

___ 6. Уживам да проводим време са својим дететом (децом).

___ 7. Моје дете (деца) је важан извор осећања за мене.

___ 8. Дете (деца) ми даје оптимистични поглед на будућност.

- ___ 9. Главни извор стреса у мом животу је моје дете (деца).
- ___ 10. Дете (деца) не оставља ми много времена и флексибилности у мом животу.
- ___ 11. Дете (деца) је финансијски терет.
- ___ 12. Тешко ми је да успоставим равнотежу између различитих одговорности због мог детета (деца).
- ___ 13. Понашање мог детета (деце) често је непријатно и стресно за мене.
- ___ 14. Ако бих морала све поново да урадим, можда бих се одлучила да немам деце
- ___ 15. Осећам превелику одговорност у улози родитеља.
- ___ 16. Дете (деца) имају значење да је премало избора и превише мало контроле над мојим животом.
- ___ 17. Задовољна сам као родитељ.
- ___ 18. Мислим да је моје дете (деца) пријатно.
-

СКАЛА РОДИТЕЉСКОГ СТРЕСА

очеви

Следеће изјаве описују осећања и перцепцију о родитељском искуству. Размислите о свакој од ставки које се односе на то какав је ваш уобичајени однос са дететом или децом .

Молимо вас да наведете степен у којем се слажете или не слажете са следећим ставкама постављањем одговарајућег броја у простор:

1-веома се не слажем

2- не слажем се

3 -неодлучан сам

4 - слажем се

5- веома се слажем

- ___ 1. Срећан сам у мојој улози родитеља.
- ___ 2. Не постоји ништа што не бих желео да учиним за моје дете (децу) ако је потребно.
- ___ 3. Брига за моје дете (децу) понекад захтева више времена и енергије него што имам
- ___ 4. Ја се понекад бринем да ли довољно чиним за моје дете (децу).
- ___ 5. Осећам се блиским са мојим дететом (децом).
- ___ 6. Уживам да проводим време са своји дететом (децом).
- ___ 7. Моје дете (деца) је важан извор осећања за мене.
- ___ 8. Дете (деца) ми даје оптимистични поглед на будућност.
- ___ 9. Главни извор стреса у мом животу је моје дете (деца).
- ___ 10. Дете (деца) не оставља ми много времена и флексибилности у мом животу.
- ___ 11. Дете (деца) је финансијски терет.
- ___ 12. Тешко ми је да успоставим равнотежу између различитих одговорности због мог детета (деца).

- ___ 13. Понашање мог детета (деце) често је непријатно и стресно за мене.
- ___ 14. Ако бих морао/ла све поново да урадим, можда бих се одлучио/ла да
немам деце
- ___ 15. Осећам превелику одговорност у улози родитеља.
- ___ 16. Дете (деца) имају значење да је премало избора и превише мало контроле над
мојим животом.
- ___ 17. Задовољан сам као родитељ.
- ___ 18. Мислим да је моје дете (деца) пријатно.
-

6.4. ПРИЛОГ 4.

FACES IV: Upitnik

Uputstva za članove porodice:

Članovi porodice treba da dovrše instrument nezavisno, bez konsultovanja ili diskutovanja o svojim odgovorima sve dok ne dovrše popunjavanje.

Unesite odgovarajući broj u prostor na listu za odgovore koji se nalazi na 4. strani

1	2	3	4	5
Potpuno se ne slažem	Ne slažem se	Neodlučan sam	Slažem se	Potpuno se slažem

1. Članovi porodice su uključeni u živote jedni drugih.
2. Naša porodica pokušava da se na nov način izbori sa problemima.
3. Bolje se slažemo sa ljudima izvan naše porodice nego unutar porodice.
4. Mi previše vremena provodimo zajedno.
5. Postoje stroge konsekvence ako neko u našoj porodici krši pravila.
6. Mi izgleda nismo nikad organizovani u našoj porodici.
7. Članovi porodice se osećaju veoma bliski jedni s drugima.
8. U našoj porodici roditelji su ravnopravni kao lideri.
9. Kad se nalaze u kući, izgleda da članovi porodice izbegavaju kontakt jedni s drugima.
10. Članovi porodice se osećaju kao da se vrši pritisak na njih da većinu vremena provedu zajedno.
11. Postoje jasne konsekvence kada neki član porodice učini nešto loše.
12. Teško je znati ko je lider u našoj porodici.
13. U teškim trenucima članovi porodice pružaju podršku jedni drugima.
14. U našoj porodici postoji fer disciplina.
15. Članovi porodice znaju veoma malo o prijateljima ostalih članova porodice.
16. Članovi porodice isuviše zavise jedni od drugih.

17. Naša porodica ima pravilo za skoro svaku moguću situaciju.
18. U našoj porodici ništa ne može da bude urađeno.
19. Članovi porodice konsultuju ostale članove porodice u vezi sa važnim odlukama.
20. Moja porodica je sposobna da se prilagodi na promenu onda kada je to neophodno.
21. Članovi porodice su samostalni kad ima da se reši neki problem.
22. Članovi porodice imaju malo potrebe za prijateljima izvan porodice.
23. Naša porodica je visoko organizovana.
24. Nije jasno ko je odgovoran u našoj porodici (za kućne poslove, aktivnosti).
25. Deo svog slobodnog vremena članovi porodice vole da provedu jedni s drugima.
26. Mi prenosimo odgovornosti za domaćinstvo s jednog na drugog.
27. Naša porodica retko radi nešto zajedno.
28. Osećamo se međusobno previše povezanim.
29. Naša porodica postaje isfrustrirana kad ima neka promena u našim planovima ili rutinama.
30. U našoj porodici nema vođstva.

1	2	3	4	5
Potpuno se neslažem	Ne slažem se	Neodlučan sam	Slažem se	Potpuno seslažem

31. Iako članovi porodice imaju individualna interesovanja, oni još uvek učestvuju u porodičnim aktivnostima.
32. U našoj porodici imamo jasna pravila i uloge.
33. Članovi porodice retko zavise jedni od drugih.
34. Mi zameramo članovima porodice zbog stvari koje rade izvan porodice.
35. U našoj porodici je važno da poštujemo pravila.
36. Naša porodica se veoma muči da obezbedi da se obave razni zadaci u kući.
37. Naša porodica ima dobar balans po pitanju odvajanja (separacije) i bliskosti
38. Kada iskrsnu problemi, spremni smo na kompromis.
39. Članovi porodice se uglavnom ponašaju nezavisno.
40. Članovi porodice osećaju krivicu ukoliko žele da vreme provode izvan porodice.

41. Čim se donese neka odluka, veoma je teško da se ta odluka promeni.
42. U našoj porodici se osećaju grozničavost i dezorganizovanost.
43. Članovi porodice su zadovoljni sa tim kako jedni s drugima komuniciraju.
44. Članovi porodice su veoma dobri u slušanju jedni drugih.
45. Članovi porodice izražavaju ljubav jedni prema drugima.
46. Članovi porodice su sposobni da traže jedni od drugih ono što žele.
47. Članovi porodice mogu jedni s drugima da mirno razgovaraju o problemima.
48. Članovi porodice razgovaraju jedni s drugima o svojim idejama i verovanjima.
49. Kada članovi porodice pitaju nešto jedni druge, dobijaju poštene odgovore.
50. Članovi porodice pokušavaju da razumeju osećanja jedni drugih.
51. Kada su ljuti, članovi porodice retko govore jedni o drugima nešto negativno.
52. Članovi porodice izražavaju jedni pred drugima svoja prava osećanja.

1	2	3	4	5
Veoma nezadovoljan/na	Dosta nezadovoljan/na	U principu, zadovoljan/na	Veoma zadovoljan/na	Izuzetno zadovoljan/na

Kako ste zadovoljni sa:

53. Stepen bliskosti između članova porodice.
54. Sposobnost vaše porodice da se bori protiv stresa.
55. Sposobnost vaše porodice da bude fleksibilna.
56. Sposobnost vaše porodice za razmenjivanje pozitivnih iskustava.
57. Kvalitet komunikacije između članova porodice.
58. Sposobnost vaše porodice da rešava konflikte.
59. Količina vremena koje provodite zajedno kao porodica.
60. Način kako se diskutuje o problemima.
61. Fer kritika u vašoj porodici.
62. Briga članova porodice jednih za druge.

Hvala vam na saradnji!

FACES IV: List za odgovore

ID subjekta (4 cifre) _____

Uzrast: _____

Pol: M: __ Ž: __

Datum: _____

1	2	3	4	5
Potpuno se ne slažem	Ne slažem se	Neodlučan sam	Slažem se	Potpuno se slažem

1. ___ 7. ___ 13. ___ 19. ___ 25. ___ 31. ___ 37. ___ **A.** ___

2. ___ 8. ___ 14. ___ 20. ___ 26. ___ 32. ___ 38. ___ **B.** ___

3. ___ 9. ___ 15. ___ 21. ___ 27. ___ 33. ___ 39. ___ **C.** ___

4. ___ 10. ___ 16. ___ 22. ___ 28. ___ 34. ___ 40. ___ **D.** ___

5. ___ 11. ___ 17. ___ 23. ___ 29. ___ 35. ___ 41. ___ **E.** ___

6. ___ 12. ___ 18. ___ 24. ___ 30. ___ 36. ___ 42. ___ **F.** ___

1	2	3	4	5
Potpuno se neslažem	Ne slažem se	Neodlučan sam	Slažem se	Potpuno seslažem

43. ____ 44. ____ 45. ____ 46. ____ 47. ____ 48. ____

49. ____ 50. ____ 51. ____ 52. ____ **ZBIR** ____ = ____ %

1	2	3	4	5
Veoma nezadovoljan/na	Dosta nezadovoljan/na	U principu, zadovoljan/na	Veoma zadovoljan/na	Izuzetno zadovoljan/na

53. ____ 54. ____ 55. ____ 56. ____ 57. ____ 58. ____

59. ____ 60. ____ 61. ____ 62. ____

ZBIR ____ = ____ %

6.5. БИОГРАФИЈА

Лични подаци Име и презиме ЈМБГ Мејл адреса Број телефона	Снежана Вуковић 2605964786018 Snezanavukovic2@gmail.com 0114067058, 0641409805
Тренутно радно место/установа	Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Образовање	Универзитет у Београду, Филозофски факултет - Група за психологију, клинички смер; Универзитет у Новом Саду - специјалистичке и магистарске студије (Технички факултет <i>М.Пупин</i>) Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, пријављена докторска дисертација
Радно искуство (где је радио/радила, када, на ком радном месту)	У Министарству просвете, науке и технолошког развоја на пословима самосталног саветника за социјалну инклузију, а претходних 13 година на пословима стратешког планирања развоја образовања (од чега 5 година на позицији начелника Одељења за стратегију и развој образовања). На пословима стручног сарадника првих 12 година рада (СОШО Веселин Николић и Гимназија у Крушевцу).
Звање	Положила испит за просветног саветника и испит за екстерног евалуатора у образовању, аутор и тренер више програма стручног образовања наставника, васпитача и стручних сарадника, као и два програма обуке за државне службенике.
Познавање страних језика	Енглески језик
Рад на рачунару	Microsoft Office, Word, Excel
Библиографија	<ul style="list-style-type: none"> • Вуковић, С. (1990). Вредносне оријентације наставника основне школе, часопис Иновације у настави ,број 4/1990, страна 226-230 • Вуковић, С. (2005). Стратегијски менаџмент као квалитетни развојни концепт, Међународна научно-стручна конференција Савремене информатичке и образовне технологије и нови медији у образовању/ Сомбор • Вуковић, С. (2005):Управљање стресом у процесу васпитања и

	<p>образовања/ модели и превенција, (књига)издавач ЈНИП Просветни преглед, Београд,2005.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Вуковић, С. (2006): <i>European Year of Citizenship through Education: Achievements, difficulties and lessons for the future</i>, Council of Europe member States, Concept Paper on the European Year of Citizenship through Education, • Вуковић, С. (2006): Демократија кроз образовање у Србији и региону, <i>Регионална конференција</i>, Институт за педагошка истраживања, Савета Европе • Вуковић, С.(2006): Стратегија за смањење сиромаштва у образовању деце, Научни скуп са међународним учешћем, <i>Педагошка истраживања и школска пракса: САРАДЊА ШКОЛЕ И ПОРОДИЦЕ</i>, Институт за педагошка истраживања, Београд, књига резимеа • Вуковић, С. (2009). Управљање последицама стреса у школи, <i>Педагогија</i>, број 1/2009, Београд, страна 90-96. • Вуковић, С. (2009):Управљање у васпитању и образовању, <i>Педагогија</i>, број 2/2009, Београд, страна 302-308. • Вуковић, С. (2010):Управљање у васпитању и образовању, Зборник радова научно-стручног скупа са међународним учешћем, <i>Техника и информатика у образовању-ТИО 2010</i> • Вуковић, С., Јашић, С, (2011): Управљање процесима у образовном систему, Зборник радова научно-стручног скупа са међународним учешћем, <i>Техника и информатика у образовању – ТИО 2011</i>. • Вуковић, С . (2011): Стрес наставника у Србији, <i>Настава и васпитње</i>, Љубљана
	<ul style="list-style-type: none"> • Члан више међусекторских тела у Влади РС и стручних радних група • Национални координатор за демократско образовање и образовање за људска права у Савету Европе • Члан Управног одбора пројекта Савета Европе <i>Регионална подршка инклузивном образовању</i> • Члан <i>Базе 1500 стручних жена Србије</i> и Женске Владе • Члан Преговарачке групе РС за поглавље 26: <i>Образовање и култура</i> (прва презентација на Билатералном скринингу) за преговарање са ЕУ

6.6. ИЗЈАВЕ АУТОРА

Универзитет у Нишу

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора: Снежана Вуковић

Наслов дисертације: Васпитни стил родитеља у контексту породичне функционалности
и стреса родитељске улоге

Ментор: Редовни проф. др Марина Матејевић, Департман за педагогију, Филозофски
факултет Универзитета у Нишу

Изјављујем да је штампани облик моје докторске дисертације истоветан
електронском облику, који сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум
Универзитета у Нишу**.

У Нишу, мај 2015.

Потпис аутора дисертације:

Снежана Вуковић

Универзитет у Нишу

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

**Васпитни стил родитеља у контексту породичне функционалности и стреса
родитељске улоге**

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци: опис лиценци дат је у Упутству).

У Нишу, мај 2015. године

Аутор дисертације: Снежана Вуковић

Потпис аутора дисертације:

Универзитет у Нишу

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У КОНТЕКСТУ ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, мај 2015. године

Аутор дисертације: Снежана Вуковић

Потпис аутора дисертације:

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Нишу, број 202/1-4-1-01 од 24. јуна 2015. године, именовани смо за чланове Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата мр Снежане Вуковић, под називом: **ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У КОНТЕКСТУ ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ**. На основу анализе докторске дисертације, Комисија подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Обим и структура докторске дисертације

Докторска дисертација **ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У КОНТЕКСТУ ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ**, мр Снежане Вуковић, написана је на 194 стране текста, проредом 1,5. После уводног дела, представљене су целине које се односе на: Теоријски приступ проблему, у оквиру кога се издвајају целине Породица, Породично васпитање и васпитни стил родитеља и Стрес родитељске улоге и модели породичног функционисања; Емпијски приступ проблему, у оквиру кога се издвајају целине Методологија истраживања, Резултати истраживања и интерпретација резултата, Дискусија добијених резултата и Закључна разматрања и импликације добијених резултата. Следи списак коришћене литературе и прилози. У раду се налази седам слика, седамнаест графика и тридесетседам табела.

У уводу је укратко изложена мотивација кандидаткиње за бављење васпитним стилем, стресом родитељске улоге и обрасцима породичног функционисања, представљена је тема рада и указано је на приступ који је одабран у проучавању проблема којима се бави дисертација.

Теоријски приступ проблему (17 - 92) садржи три посебне целине у којима С.

Вуковић исцрпно представља све релевантне истраживачке варијабле: почев од системског приступа породици, преко васпитног стила родитеља, сагледавања његове повезаности са породичним функционисањем, и стресом родитељске улоге, до обухватног прегледа емпиријске евиденције о заступљености и повезаности истраживаних феномена, како у домаћој средини, тако и у свету.

Део дисертације (19–58) у коме се кандидаткиња бави породичним функционисањем објашњен је преко системског приступа породици који представља основу за сагледавање васпитног стила родитеља и стреса родитељске улоге. У овом делу је представљена системска перспектива, породица је сагледана као систем чије су компоненте субсистеми који се налазе у сталној интеракцији. Механизмом повратне спреге објашњавају се односи између делова система, појединац одговара на стресове који су присутни у другим деловима породичног система, али такође и сам појединац може знатно да допринесе стресирању осталих чланова система. Породична функционалност је објашњена преко Circuplex modela Д. Олсона, према коме су значајне димензије породичног функционисања породична кохезивност и породична флексибилност, које се рефлектују на интезитет стреса родитељске улоге и васпитни стил родитеља. Следи преглед актуелне литературе са акцентом на истраживањима која разматрају повезаност породичног функционисања са родитељским функционисањем.

Следи део (58 – 72) у коме је најпре представљен васпитни стил родитеља из историјске перспективе преко разичитих промишљања овог проблема у прошлости. Приступ прихваћен у раду, базира се на теоријском концепту Д. Баумринд. која је, ослањајући се на Шеферов модел, дефинисала, на основу укрштања афективне димензије и димензије контроле три основна типа односа родитељ-дете: ауторитарни, ауторитативни и пермисивни. Поглавље се завршава исцрпним прегледом релевантних и актуелних емпиријских истраживања повезаности васпитног стила родитеља и породичне функционалности.

Последње поглавље теоријског дела рада (72- 94) посвећено је стресу родитељске улоге моделима породичног функционисања и васпитном стилу родитеља. Процес који повезује захтеве родитељства, стрес у родитељској улози и родитељско понашање кандидаткиња разјашњава примењујући Лазарусов модел стреса. Овај модел стреса, је интеракционистички, процесни и когнитивистички, узима у обзир реципрочност односа

између појединца и околине, што се ослања на циркуларност у системском сагледавању појава. На крају овог поглавља, представљени су различити инструменти за мерење стреса родитељске улоге и резултати различитих емпиријских истраживања.

Емпиријски приступ проблему (94-111) садржи проблем, предмет истраживања, циљеве, задатке, хипотезе, варијабле, примењене инструменте, њихову поузданост, дизајн истраживања, опис узорка и поступка испитивања, као и употребљене поступке статистичке обраде података. Формулација предмета и циљева истраживања, амбициозно осмишљен план, и сви остали сегменти говоре да је кандидаткиња поседује одређено искуство у планирању и реализовању истраживања. Постављене хипотезе су добро образложене, што указује на одлично познавање проблема истраживања.

Приказ резултата истраживања и њихова интерпретација (111-147) је обухватан и садржи седам поглавља, представљени су најпре, дескриптивном статистиком, а онда и статистиком закључивања, кандидаткиња следи постављене циљеве и приказује резултате провере хипотеза.

Завршни део дисертације представљају Дискусија добијених резултата и Закључна разматрања и педагошке импликације (147-169), у оквиру које кандидаткиња коментарише налазе из угла одабраног теоријског оквира, досадашње емпиријске евиденције и на основу сопствених промишљања. Осим закључака о томе да ли су постављене хипотезе потврђене или одбачене, наводе се могући разлози и нуди са више или мање опреза тумачење налаза.

Литература (169-178) обухвата 97 референци на српском, енглеском и хрватском језику. Прилози (178-198) садрже два дела. У првом делу, налазе се комплетни инструменти који су коришћени у истраживању, у другом делу је биографија и изјава кандидата.

2. Теоријска и методолошка утемељеност докторске дисертације

Тема докторске дисертације мр Снежане Вуковић ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У КОНТЕКСТУ ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ

УЛОГЕ значајна је, актуелна и недовољно истражена. Феномену васпитног стила родитеља и посебно феномену стреса родитељске улоге, који је на овом простору присутан, кандидаткиња приступа из једног другачијег угла. Под другачијим, подразумевамо системску перспективу у сагледавању васпитног стила родитеља у контексту породичне функционалности и стреса родитељске улоге. Проблем истраживања је значајан за разумевање процеса васпитања, за породичну педагогију, као и за сродне педагошке и психолошке научне дисциплине. Почетна заинтересованост кандидаткиње за стрес родитељске улоге, сазрела је и довела до формулације теме којом је у први план стављен васпитни стил родитеља, с обзиром да се стрес родитељске улоге рефлектује на васпитни стил, који је незаобилазни фактор у разумевању односа који се успостављају између родитеља и деце. Централни концепт у раду је системски приступ у разумевању васпитног стила родитеља. Теоријски концепт васпитног стила родитеља формулисан у другој половини XX века, преко афективне димензије и димензије контроле, што је Д. Баумринд интегрисала у теоријском концепту, који је полазиште и у овом раду. Међутим, сагледавање васпитног стила родитеља из системске перспективе, је један корак даље у разумевању доприноса који дају обрасци породичног функционисања и интензитет стреса родитељске улоге, у успостављању интеракција између родитеља и деце. Породична функционалност је анализирана преко димензија породичне флексибилности и породичне кохезивности, што је операционализовано у Циркумплекс моделу Д. Олсона. Процес који повезује захтеве родитељства, стрес у родитељској улози и родитељско понашање могуће је разумети примењујући Лазарусов модел стреса. Стрес родитељске улоге је одбијајућа психолошка реакција на захтеве родитељства, која се сагледава у контексту породичне функционалности. Предложени теоријски приступ представља значајан допринос у сагледавању феномена васпитног стила родитеља из системске перспективе.

Методолошки план садржи све потребне елементе и показује да је кандидаткиња добар познавалац методологије емпиријских истраживања. Предмет истраживања је јасно постављен, специфични задаци истраживања изложени су прегледно, а хипотезе смислено образложене. Истраживање је било организовано са циљем да се утврди повезаност васпитног стила родитеља са обрасцима породичног функционисања, стресом родитељске улоге и социодемографским варијаблама. Кандидаткиња је пошла од опште претпоставке да се ауторитарност и пермисивност у васпитном стилу родитеља ослањају на

дисфункционалне обрасце породичног функционисања и интензивнији стрес родитељске улоге, односно да постоји статистички значајна позитивна корелација између породичне дисфункционалности, интензитета стреса родитељске улоге и ауторитарног и пермисивног родитељства. О методолошкој утемељености дисертације говори и избор адекватних истраживачких техника, инструмената и процедура за статистичку обраду обимне базе прикупљених података, почев од метода дескриптивне статистике до напредних и веома поузданих поступака савремене статистике закључивања.

3. Анализа основних резултата истраживања

Анализа резултата организована је кроз више корака у складу са специфичним задацима истраживања. Почетни налази се односе на утврђивање дистрибуција испитиваних варијабли, васпитног стила родитеља, интензитета стреса родитељске улоге и образаца породичног функционисања. Ове почетни налази послужили су као основа за сложеније статистичке анализе чији је циљ био утврђивање повезаности образаца породичног функционисања, стреса родитељске улоге и васпитног стила родитеља.

Главни и најважнији налаз овог обухватног истраживања је свакако то да је потврђена општа претпоставка да се ауторитарност и пермисивност у васпитном стилу родитеља ослањају на дисфункционалне обрасце породичног функционисања и интензивнији стрес родитељске улоге.

Такође је утврђено да је ауторитативни васпитни стил родитеља повезан са балансираном кохезивношћу и флексибилношћу, са функционалним обрасцима породичног функционисања, док је ауторитарни васпитни стил повезан са ригидним обрасцима породичног функционисања, а пермисивни васпитни стил са хаотичним обрасцима породичног функционисања, оба са дисфункционалним обрасцима породичног функционисања.

Добијени налази указују и постојање умерене позитивне статистички значајне корелације интензитета доживљеног стреса родитељске улоге и ауторитарног васпитног стила и пермисивног стила што значи да је стрес присутнији у већој мери код родитеља

који практикују те васпитне стилове. Симултана регресиона анализа је показала да интензитет стреса детерминише васпитни стил. Предикторске варијабле ауторитативног и ауторитарног васпитног стила статистички значајно доприносе објашњењу критеријумске варијабле, при чему је јачи предиктор ауторитативни васпитни стил. Утврђено је да постоји негативна повезаност између ауторитативног васпитног стила и стреса. Што је већи скор на овом васпитном стилу, то је нижи ниво стреса код мајке.

Симултана регресиона анализа је спроведена да би се утврдило који образац дисфункционалног породичног функционисања је најбољи предиктор стреса. Утврђено је да постоји позитивна повезаност између дезангажованог обрасца породичног функционисања и стреса, у смислу да што је већи скор на овом обрасцу породичног функционисања, то је виши ниво стреса.

Резултати истраживања су показали да су дисфункционални обрасци предиктори стреса родитељске улоге, чиме се потврђује системска перспектива која је полазиште овог истраживања. Обрасци породичног функционисања се рефлектују на интензитет стреса родитељске улоге који утиче на васпитни стил родитеља.

У дискусији резултата, кандидаткиња сматра да добијени налази подржавају системски приступ у сагледавању породичног функционисања, стреса родитељске улоге и васпитног стила родитеља. Предиктори васпитног стила родитеља јесу обрасци породичног функционисања, као и стрес родитељске улоге, чиме потврђују Олсонов модел у коме се функционалност породичних односа одражава на стрес родитељске улоге, а заједно се рефлектује на васпитни стил родитеља. Системска перспектива је потврђена у овом истраживању, а потврда је и чињеница да се дисфункционални обрасци породичног функционисања одражавају на стрес родитељске улоге, што се рефлектује на дисфункционално родитељство.

У закључним разматрањима кандидаткиња наводи импликације добијених резултата и указује на проблем стреса родитељске улоге и потребу да родитељи буду оснажени за пружање подршке деци, за примену васпитних поступака у оквиру ауторитативног васпитног стила. Уазује на потребу да би подршку породичном функционисању требале да пруже институције друштвеног система, за шта су потребна нова стратешка документа са обавезујућим акционим плановима у области породичне педагогије.

4. Закључак и предлог

На основу прегледа и анализе докторске дисертације мр Снежане Вуковић, комисија је сагласна у мишљењу да је одабрана тема актуелна и научно релевантна, добро теоријски утемељена и методолошки коректно постављена. Дисертација је написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме.

Спроведено је обимно и оригинално осмишљено истраживање, примењене су адекватне истраживачке технике и инструменти, Примењене су сложене статистичке технике обраде података које омогућавају сагледавање комплексних веза међу испитиваним варијаблама.

Приказ и тумачење резултата се одликује систематичним, аналитичким и критичким приступом, захваљујући коме је кандидаткиња јасно изложила и протумачила налазе. Интерпретација резултата је изведена у складу са научним стандардима и добро је повезана са теоријским и емпиријским подацима представљеним у првом делу рада. Проблем истраживања је вишеструко значајан за разумевање процеса васпитања, посебно у Породичној педагогији. Поред теоријског, проблем има и практичан значај и, имајући то у виду, кандидаткиња наводи импликације добијених налаза у односу на потребу пружања подршке породици.

У закључку, Комисија сматра да докторска дисертација под називом **ВАСПИТНИ СТИЛ РОДИТЕЉА У КОНТЕКСТУ ПОРОДИЧНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ И СТРЕСА РОДИТЕЉСКЕ УЛОГЕ** мр Снежане Вуковић садржи све потребне елементе, задовољава постављене критеријуме за израду дисертације и представља оригиналан и значајан допринос науци.

На основу прегледа и оцене рукописа докторске дисертације дајемо позитиван извештај о оцени докторске дисертације и предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Нишу да се мр Снежани Вуковић одобри усмена одбрана докторске дисертације.

У Нишу
9.07.2015.

Чланови комисије:

Др Марина Матејевић, редовни професор
Филозофског факултета у Нишу (ментор)

Др Бранко Јовановић, редовни професор
Филозофског Факултета у Косовској Митровици

Др Јелисавета Тодоровић, редовни професор
Филозофског факултета у Нишу

Др Весна Анђелковић, ванредни професор
Филозофског факултета у Нишу

Др Јелена Максимовић, доцент
Филозофског факултета у Нишу